

Fale Alea 'o Tonga

**KO E MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E
HOU'EIKIMĒMIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA**

FIKA	11
'Aho	Tu'apulelulu 3 'o Sune, 2021

Fai 'i Nuku'alofa

FALE ALEA 'O TONGA

'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 11/2021 FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA

'Aho: Tu'apulelulu 3 'o Sune, 2021

Taimi: 10.00 am

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	KOMITI KAKATO:
		4.1 Lao Ke Fakahu Atu 'a e Pa'anga ki he Ngaahi Ngaue 'a e Pule'anga 2021/2022 - Lao Fika 1/2021 <ul style="list-style-type: none">• Polokalama Patiseti 'a e Pule'anga ki he Ta'u Fakapa'anga ngata ki he 'aho 30 Sune, 2022• Fakamatala Patiseti 2021/2022• Palani Ngaue 'a e Ngaahi Potungaue Fakapule'anga 2021/2022 - 2022/2023
		4.2 Lipooti Fika 1/2021 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'anga - fekau'aki mo e Patiseti 2021/2022
Fika 05	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineta

'Eiki Palēmia

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa

'Eiki Tokoni Palēmia & 'Eiki Minisitā Fonua &

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Ngaahi Koloa Fakaenatula

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafofonga & Kasitomu mo e

Tevita Lavemaau

Tānaki Pa'anga Hu Mai

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Poasi Mataele Tei

Ma'u'anga Fakamatala MEIDECC

Siaosi Sovaleni

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

'Akosita Lavulavu

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata

Sāmiu Vaipulu

'Eiki Minisitā Lao mo e Pilisone

Vātau Hui

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofofonga

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai

Lord Nuku

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmata Afi

'Amelia Tu'ipulotu

'Eiki Minisitā Mo'ui

Tatafu Moeaki

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki & Fakalalakala Faka'ekonomika

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'i'āfitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongō Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Siaosi Vailahi Pōhiva

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Sēmisi Kioa Lafu Sika

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Māteni Tapueluelu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Losaline Mā'asi

Fakafofonga Kakai 7, Tongatapu

Sione Vuna Fa'otusia

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Sēmisi Taelangi Fakahau

Fakafofonga Kakai 9, Tongatapu

Penisimani 'Epenisa Fifita

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Veivosa Light of Life Taka

Fakafofonga Kakai 14, Vava'u

Dr. Saia Ma'u Piukala

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea 'o Tonga	5
Ui e kau Memipa	6
Fakamalanga fekau'aki mo e Hala Holopeka	7
Kole ke foki 'a e feme'a'aki ki he 'asenita mo e 'Esitimeti	8
Kuo 'osi 'i Tonga ni e ngaahi naunau ke ngaahi 'aki e hala Holopeka.....	15
Me'a e 'Eiki Sea fekau'aki mo e malu'i 'o e kau fakafofonga fakatipilometika 'i muli.....	17
Fakama'ala'ala ki he 'uhinga 'oku lahi ai 'a e patiseti ki he malu'i 'o e kau fakafofonga tipilometika.....	18
Kole fakama'ala'ala ki he 'uhinga 'oku 1 miliona 'a e patiseti 'a <i>Abu Dhabi</i>	20
Kole ke fokotu'u ha 'Ofisi 'a Tonga 'i Suva ki he ngaahi fengaue'aki	21
Kole ke 'alu 'a e kau ako <i>air hostess</i> ki Dubai.....	22
Me'a 'a e Palēmia ki he ngaahi 'ofisi 'a Tonga 'i he ngaahi fonua muli.....	23
Fehu'i Tongatapu 2 e 'uhinga 'oku lahi ange patiseti ki <i>Dubai</i> 'i <i>Beijing</i>	24
Tali e Minisita Fefakatau'aki ki he 'uhinga 'oku lahi ange 'a e patiseti 'a <i>Dubai</i>	24
Fehu'i fekau'aki mo e patiseti ki he <i>specialize printing</i>	25
Ngaahi tokoni 'oku lave ai 'a Tonga makatu'unga he ngaahi 'ofisi 'i muli.....	27
Me'a Tongatapu 2 ko 'enau faka'amu ke fakama'ala'ala 'a e ngaahi mata'ifika ka 'oku 'ikai ko ha fakafepaki.....	28
Fehu'i Tongatapu 1 e 'uhinga 'oku fakavaveve'i ai ' e ngaue he 'oku toe uike 3 pea kakato 'a Sune.....	30
Tali Minisita Pa'anga ki he fehu'i Tongatapu 1.....	30
Kole fakama'ala'ala ki he patiseti ki he <i>National ID</i> koe'uhi ko e teu fili 'i Novema.....	33
Tali Minisita Pa'anga ke tuku ke tōki fakalelei'i 'a e patiseti ki he <i>National ID</i> mei he <i>Contingency Fund</i>	33
Tokanga ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e totongi malu'i e ngaahi misiona 'i muli.....	38
Paloti ke tali 'a e Vouti Fika 5 'a e Potungaue ki Muli.....	39
Feme'a'aki ki he Vote 6 'a e Kau Tau 'a 'Ene 'Afio.....	39
Tokolahi 'o e kau tau tu'uma'u oku toko 750	39
Holo'aki 6 miliona 'a e patiseti 'a e Kau Tau 'a 'Ene 'Afio	39
Fakama'ala'ala ki he holo 'i he patiseti 'a e Taumalu'i fonua mo hono 'uhinga.....	40
Me'a Tongatapu 4 ki hono fakatokolahi 'a e kau polisi mo e kau sotia.....	41
Tokanga Tongatapu 9 ki he holo 'i he patiseti 'o fakahoa ki he ngāue mahu'inga 'oku fakahoko 'e he Kau Tau 'a 'Ene 'Afio	42
Paloti ke tali 'a e Vouti ki he Kau Tau 'a 'Ene 'Afio	45
Tokanga ki he tu'unga 'oku 'i 'a e ngaahi naunau 'i he 'Ofisi Kōvana Ha'apai	47
Fakama'ala'ala ki he ngaahi ngāue ki he 'Ofisi Kōvana Ha'apai mo Vava'u.....	48

Kole fakama'ala'ala ki he vouti 'oku vahe'i ki he fakamafolalea	49
Fakama'ala'ala Minisita Ngaahi Ngāue fakalotofonua ki he <i>Community Development Programmes</i>	50
Tokanga ke kau mo Ha'apai he ma'u 'inasi mei he 2 miliona	54
Kole Minisita Ngaahi Ngāue Fakalotofonua ke kau mo e 'api Fakafofonga Pule'anga 'i Niuatoputapu hono langa	55
Me'a Sea ki he fokotu'u 'a e pule'anga ke hoko atu 'a e Fale Alea he 4pm	59
Fokotu'u Tongatapu 2 ke toki hoko atu e Fale he 6pm	60
Pāloti ki he fokotu'u pē 'e hoko atu e Fale he 4 pm pē ko e 6pm	60
Kelesi	61

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: Tu'apulelulu 03 Sune, 2021

Taimi: 1000-1005

Sātini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Alea (*Lord Fakafanua*)

'Eiki Sea: Kole atu Hou'eiki ke mou hiva e Lotu 'a e 'Eiki.

(*Ne kau kotoa e Hou'eiki Mēmipá hono hiva'i e Lotu 'a e 'Eiki*)

Ui e kau Memipa

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalaké ke ui e Hou'eiki Mēmipá.

Kalake Tēpile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, tapu mo e 'Eiki Palēmiá kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Minisitā e Kapinetí, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga e Hou'eiki Nōpele 'Ene 'Afió, pea tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí, kae 'atā ke fakahoko hono ui 'o e Falé ki he 'ahó ni 'aho Tu'apulelulu 03 'o Sune, 2021.

'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Ako & Akongāue, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata, 'Eiki Minisitā Lao & Pilisone, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokononi, Ngaahi Vao'akau & Toutai, 'Eiki Minisitā Polisi & Ngāue Tāmate Afi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki & Fakalakalaka Faka'ekonōmika, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Vaha'i, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele Fusitu'a, Siaosi Vailahi Pohiva, Semisi Kioa Lafu Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Sione Vuna Fā'otusia,...

<008>

Taimi: 1005-1010

Kalake Tepile: ... Semisi Taelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa *Light of Life* Taka, Saia Ma'u Piukala.

'Eiki Sea kau toe fakaongo mu'a. 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki mo e Fakalakalaka Faka'ekonōmika, Semisi Sika.

Sea ngata'anga ē tali ui 'o e 'aho ni ko e poaki 'oku kei hoko atu pē 'a e poaki 'a e 'Eiki Tokoni Palēmia, poaki mai e 'Eiki Minisitā 'o e *MEIDECC*, poaki mai mo e 'Eiki Minisitā Ako mo Ako Ngāue, poaki 'e toki me'a tōmui mai e 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi mo e Takimamata. Pea 'oku toe poaki tōmui mai mo e 'Eiki Minisitā Ngoue, poaki tōmui mo e 'Eiki Minisitā Mo'ui. Kei hoko atu e poaki 'a e 'Eiki Nōpele Vaha'i pea kei hoko atu mo e poaki 'a Sione Vuna Fā'otusia. Ko e Hou'eiki 'oku 'ikai ke tali honau uí 'oku 'i ai e tui 'oku nau me'a tōmui mai pē. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Fakatapu ki he 'Afió 'a e Tolu Taha'i 'Otua 'i hotau Lotolotonga. Tapu pea mo 'ene 'Afió Tama Tu'i Tupou VI, tapu pea mo e Ta'ahine Kuini Nanasipau'u. Tapu atu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā, tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kau Nōpele.

Tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Mālō homou laumālie lelei he pongipongi ni Hou'eiki ko u sio hifo pē ki he'etau polokalama ko 'etau ngāue kei 'i he Komiti Kakato ka 'oku 'i ai e kole mei he Fakafofonga Ha'apai 12 'oku 'i ai e me'a 'oku tokanga ki ai fekau'aki pea mo e ngāue 'i Ha'apai ki he Hou'eiki Mēmipa he Kapineti. Ha'apai 12 ko ho'o miniti eni 'e 10 ko u 'oatu.

Mo'ale Finau: Mālō. Tapu mo e Feitu'una 'Eiki Sea. Tapu ki he 'Eiki Palēmia pehē ki he kau Minisitā, fakatapu atu ki he Hou'eiki Nōpele 'o e fonua pehē ki he Fakafofonga e Kakai.

Sea ko e *issue* ko eni te u to'o miniti 'e 10 ko eni 'Eiki Sea ko u loto pē ke u hanga 'o 'oatu 'a e tefitō pea u toki hoko atu e fakamalanga 'Eiki Sea kae kimu'a ia 'Eiki Sea ko u loto pē ke hoko mu'a Hou'eiki 'a e me'a ko eni ko ha me'a ke tau ako kotoa pē mei ai 'i he laumālie 'o e kafataha fa'a 'ohake. Ko e kafataha 'Eiki Sea hangē ko e mea'i he Feitu'una he'etau ō atu ki Ha'apai na'e 'osi mahino pē 'Eiki Sea 'etau kehekehe fakapolitikale pea na'e me'a atu pē Feitu'una pehē ki he Fakafofonga Nōpele Fika 1 'i he'etau ngaahi fakataha'anga. Mahino foki e Fo'i 'One'one 'oku 'i ai e kau tangata ai 'oku nau politikale mo 'enau tuí. Pea na'a tau lava pē 'o ta'ota'ofi ke tuku kotoa ki tafa'aki koe'uhí ko 'etau hekeheka atu 'i he langa fonua 'Eiki Sea. Pea ko e laumālie ia ko u tui na'e 'aonga 'aupito hono 'omi 'e he Tama Tu'i e vaká 'a e Ngahau Siliva ke tau folau ai koe'uhí kuo tau folau kitautolu pea mo e ngāue fakataha 'o 'ikai ke tokangaekina 'a e kehekehe fakapolitikale.

Fakamalanga fekau'aki mo e Hala Holopeka

Sea 'i he pongipongi ni 'oku ou, ko e tefito e ki'i fakamalanga ko eni 'oku tefito 'i he hala Holopeká pea mo hono tutu'u mai 'o e maka mei he liku 'o Holopeka mo e ofi atu ki mala'e vakapuna 'Eiki Sea ko e tefito ia. Kae tuku mu'a Sea ke u kamata atu e me'a ko eni koe'uhí toki tukuange mai e faingamālie ki he Pule'anga ke nau toki me'a mai 'a ho'atā he 2:00 mo ha tali. 'E Sea ko e hala Holopeka ko u tui kuo mou 'osi mea'i kotoa pē 'e kimoutolu na'e fakahoko 'a hono kole 'oatu mo e ngaahi fokotu'u ...

<009>

Taimi: 1010-1015

Mo'ale Finau: ... 'omi mo e fokotu'u 'a e kakai 'o hoku vahefonuá 'Eiki Sea 'o fakatatau ki he'enau taukei 'i he ki'i fo'i hala ko 'ení. Fakatatau ki he'enau 'ilo 'a hono tahi, anga 'ene hou mo e ngaahi me'a ko iá 'Eiki Sea. Pea na'e ko e, pea ko e me'a ko ē na'e, na'e fai ki ai 'a e loto tahá 'Eiki Sea mo e fakakaukáu ko e ki'i fo'i mita ko ē 'e 80 ko ē 'oku houhou, mea'i pē he 'Eiki Nōpele ma'u tofi'á. Ko e fo'i mita 'e 80 ko ia 'oku ava ia ki tu'a pea ko e ha'u ko ē 'a e peaú 'Eiki Sea 'oku hangatonu ia ki he halá. 'Oku 'ikai ke toe palekina ia ha maka. Faka'amu e motu'á ni 'Eiki Sea na'e fo'u 'a nātula ke 'i ai ha *lagoon* pē ko ha fo'i namo ke nofo mei tu'a 'o hangē ko 'ene, ko e ha'u ko ē 'a e peaú 'i he Fanga'ihesi. 'Oku ha'u ia 'o fasi he namó vilo he 'one'oné pea toki a'u ki 'uta 'o māmālie ai 'Eiki Sea 'a e kai 'a nātula 'i he *coastline* pē ko e matāfangá. Ko e ki'i fo'i mita ia ko eni 'e 80 ko eni 'oku 'i ai pē hono ki'i hingoa mahalo ko e 'uhinga ia na'e fakahingoa pehe'i aí he 'oku hangatonu mai pē tahí ia ki 'uta 'Eiki Sea. Pea na'e pau leva 'Eiki Sea ke fai hono fakakaukaua, fai 'emau ngaahi fekumi ke fakapapu'i 'oku tonu hono malu'i 'a e ki'i fo'i mita 'e 80 ko eni 'Eiki Sea.

Pea ko e fokotu'u ko ē na'a mau mate ki aí 'Eiki Sea ke 'ai hano ki'i fo'i *wall*. Ko u kole ki he tamaiki ko eni ke mou hanga mu'a, 'ai mai mu'a he *screen* ke tokoni ki he'eku fakamalangá. 'Ai mai angé 'a e fika ko ena fakamuimui fika, mahalo ko e 17, 18, 19 ke ki'i hulu'i mai angé

he *screen* ke me'a atu ki ai e Hou'eiki. Hou'eiki mou sio atu ki he *wall* ko ē. Ko e *wall* ē na'e kole 'e he kaingá 'Eiki Sea ke 'ai 'i he Hala Holopeká. Fokotu'u ma'u e, 'a e me'á ke mou sio ki ai, 'a ē. Ko e *wall* ko ē ko e fo'i sima 'ata'atā pē 'oku 'alu ia ki lalo ki he *base* ko iá ki lalo. Pea ko e 'one'one ko ē 'oku ha'u ia mei he tafa'aki ko ē mei he likú. 'Eiki Sea ko e fo'i kongá ē, tuku mai mu'a hoku taimí ke u hoko atu 'eku malangá 'Eiki Sea.

Kole ke foki 'a e feme'a'aki ki he 'asenita mo e 'Esitimeti

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Seá. Tapu pea mo e Seá pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá 'Eiki Sea. Ko u kole atu fakamolemole mu'a 'Eiki Sea fakatatau ki he'etau 'asenitá ke tuku e kongá ko ení 'oku 'ikai ke fu'u mahu'inga ia felāve'i mo 'etau 'Esitimeti. Toki 'i ai e taimi kehe ke fakahū mai ai. Ko u kole atu ke tau foki tautolu ke tau ō ki he'etau 'asenitá ki he'etau 'Esitimeti. Ko e ngāue eni ia 'oku lolotonga fai he Pule'angá pea na'e 'osi tali hono palani pea 'oku lolotonga lele e ngāué. Mālō 'Eiki Sea.

Mo'ale Finau: Sea ne u 'osi kole ki he Feitu'una pea 'oku fakalao pē 'eku malanga 'oku faí.

'Eiki Sea: Ha'apai 12. Mahalo ko e 'uhinga e Minisitā ke ke me'a mai he poiní.

Mo'ale Finau: Ko e poiní eni 'oku ou 'alu atu ai 'Eiki Sea ke u lava ke u a'u hono tutu'u e maká he na'e 'ikai ke totonu ke tutu'u mai ha maka. 'Eiki Sea, Hou'eiki nau kole atu ko e kafataha eni. Ko e kafatahá mou fanongo tau fefanongo'aki. Ko e me'a ko ē na'e me'a ki ai e 'Eiki Nōpelé na'a nau fili kimoutolu, na'a mau fili kimoutolu, fili moutolu he kakaí. Mou omai ke tau kafataha. Mou fanongo!

Ko e *wall* ko ē 'Eiki Sea ko e fuofua *design* ē na'e paasi 'aki e Hala Holopeká pea fakapa'anga'í. Ko e 'uhinga ia 'oku ou hanga 'o *show* mai hē. Pea 'osi ko iá 'Eiki Sea pea liliu leva ia, 'ai mai angé fokotu'unga maka ko ena fakamuimuí, fo'i fakatātā fakamuimuitahá. Liliu mai 'Eiki Sea 'o pehē ia. Ko e maka ena na'e tongi mei he liku 'o Holopeká 'oku maumau ai e liku 'o Holopeká. 'Eiki Sea na'a ku kole 'anenai ke, ke tukuange mu'a 'eku malangá ka tau ako mu'a heni.

Ko 'eku poiní 'Eiki Sea, ta'ofi 'a e fa'ahinga ngāue ko eni hono fai he fonua ko eni. Tuku e 'uluaki *design* na'e faka'ofa'ofa pea pa'anga si'isi'í kae 'ai ē ia mo hono pa'anga tatau pē na'e *fund* 'akí 'o toe holo e fakamolé ia ki lalo 'i he maka 'ata'atā.

'Eiki Palēmia: Sea, Sea ko u fakatonutonu. Tapu mo e Feitu'una Sea. Fakatonutonu e, 'a e malanga ko ē.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Seá pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale Aleá. Kole pē ki he Fakafofongá ke 'oua te ne malanga 'o loi. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha'ane fika 'e talamai pē ko e hā e, ko fē 'a e 'esitimeti ko iá. Ko e me'a ko ē na'e 'osi fai kotoa pē he kau 'enisia 'o a'u mai ki he tūkunga ko ē. Pea ko e tahá te u toe fehu'i ange ki ai. Fēfē 'ene fo'i 'ā sima ko ena na'e 'ai ko ena 'i loto Pangái? 'Oku kei tu'u pē 'ikai pē na'e holo ia?

Mo'ale Finau: Tu'u pē Sea ke u tali. Na'a ku ...

Taimi: 1015-1020

Mo'ale Finau: ... kole atu ke tuku 'enau tali toki 'omai 'anai ka nau o 'o fakama'opo'opo, ko e fanongo 'oku fanongo pea 'ai ha ki'i taimi ke te 'alu 'o ki'i fakama'opo'opo 'o fekumi.

Sea ne u ma'u e ki'i fakamo'oni ko e fo'i *phase 2* e, *phase 2* e, 'oku pa'anga 'e 6 kilu. Na'a ne 'eke mai e fika. Tukuange e malanga ke 'alu 'oua toe vevela pē me'a pea tau, kapau 'oku mou tonu pea tuku kae tuku ke 'oatu e loto e kakai. Ko e makamaka ko ē 'Eiki Sea 'oku 'ikai ko e *design* ia na'e *approve* 'o fakapa'anga'i 'i he 'uluaki piti. Pea kapau na'e fakapa'anga'i 'e *wall* e 'uluaki piti, tau pehē 2 miliona, te nau talamai 'i he 'aho ni te nau to'o ka nau holoki e *piti* ke hangē ko e makamakafehu'i ia 'a'aku. Sea ko 'eku pōini, kuo 'osi fai e maumau ia Hou'eiki. 'Ai mai angē ta'ahine e 'ū tā ko ena mei he 'uluaki ki he 17, ke sio atu e Hou'eiki ki he maumau 'oku hoko makatu'unga hono fulihi e *design*. Me'a mai ki hē 'Eiki Sea, ko e fo'i konga ko ē ki tahi, 'osi, 'a ē 'oku 'asi lanu pulū, ko ia e na'e paki ko ē 'o 'ave ko ē ke fai 'aki e ngāue hala 'Eiki Sea.

'Eiki Sea ko e tafa'aki ko ē 'oku ofi mai ki mala'e vakapuna tafa'aki fakauesita, ko e fakatu'utāmaki hono fai e a'ahinga maumau ko ē 'Eiki Sea, koe'uhí he 'oku tu'u e liku 'o hanga ki he wind wall side, tafa'aki ko ē matangi 'a e tradewind ko ē 'a e Tonga ni, ko e southeast.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tokoni atu pē pē 'oku 'i he point of order, ne kole poaki tōmui mai e 'Eiki Minisitā faifatongia 'i he tafa'aki ko eni pē 'e lelei ke talitali ki ai, mālō Sea.

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea tuku pē mu'a ke u malanga mahalo 'oku fanongo letōó mai pē Minisitā ioa ke tuku ke mateuteu ngae 'ene ha'u. Ko e fu'u me'a ia ko ē ko e fu'u trade wind 'a Tonga ni ko e southeast, 'ilo pē 'e he lautohi ki 'olunga 'Eiki Sea, feitu'u toka'anga matangi. Ko e tafa'aki ko ē ki he tou'ao ki he *leeward side* ia hanga ia ki he tafa'aki ko ē, 'a ē ko ē 'Eiki Sea na'a ke tokanga ki ai 'i Foa ke to'o 'a e veve 'o 'ave ki he *leeward side* koe'uhi ko hono 'omai ko ē lango 'e he *windward side*. Ko 'eku fakamalanga Hou'eiki fakatu'utamaki hono to'o 'e he tangata ko ē maka mei he tafa'aki matangi he ko ene tu'u he taimi ni 'Eiki Sea, sio ki he ngoue 'a e kakai, fo'i hala e 'oku hangatonu ka ha'u e peau ko ene hangatonu mai pē 'osi paki e maka ko ene hangatonu mai pē ki 'uta ki he ngaahi 'api e kakai e fonua 'Eiki Sea.

Sea 'oku ou pehē 'e au mahalo kuo fe'unga 'eku fakamalanga, totonu ke 'osi mahino e me'a ko eni. Hou'eiki ko 'eku kole atu 'osi paki e maka ia, faingata'a'ia e motu'a ni he fakamalanga ko eni 'Eiki Sea, telia na'a 'oku 'i ai ha ni'ihí 'i Ha'apai 'oku nau pehē ko u hanga 'o fakafaingata'a'ia'i hono to'o e maka. Koe'uhí ko e tu'unga *serious* 'o e hala Holopeka, mole ke mama'o, kuo 'osi to'o e maka ia.

Pea 'oku ou kole atu ki he kāinga ke mou kātaki, pea 'oku ou kole ki he Pule'anga mou fai ha ngāue kapau 'oku kei toe lahi e maka ke to'o ta'ofi ka tau foki ki he sima, sima'i, he 'oku fe'unga pē pa'anga ia ko ia, fe'unga pē ia, pea 'e loto lelei e kāinga ke nau o'mai 'o leipa heu e sima fakatō ki'i mita pē 'e 80 'oku nau kolé 'Eiki Sea.

Ko ia 'oku ou kole atu 'Eiki Palēmia, mou kātaki mou sio hifo ki he maumau ko ē. Kiate au 'oku make sense pē ia ki ha fa'ahinga taha 'atamai lelei ke sio atu ki he 'asi mai 'a e la'itā hono tongi e maka mei he fa'ahi ko ē, ka na'e 'uhinga 'emau kole ke sima he 'ikai ke ma'u e maka lalahi toni 'e 3 ia 'i Ha'apai 'Eiki Sea. Pea kapau pē a na'e 'oatu mei 'Eua pē ko fē, 'oku

faingamālie, ka 'oku 'alu atu pē tangata ni 'o to'o mai pē mei hē, pea 'oku 'i ai pē ki'i ni'ihī mahalo 'oku ne 'oange ha'a nau ki'i me'a fakalongolongo pē kinautolu. Ka ko e konga lahi eni 'o Ha'apai 'oku nau si'i kole mai he pongipongi ni 'Eiki Sea, kole atu ki he Feitu'u na, tau kole kapau 'oku toe lahi e maka, he 'oku ou siosio au ia talamai ia 'oku lele lele hifo 'i 'uta, ko e pehē atu ke tu'u lele lele pē he fa'ahi 'uta ko ē, 'oku 'ikai ke sai e tō'onga mo'ui ko eni 'Eiki Sea, Ka tau foki mai Hou'eiki mou ō mai mo ho'omou talī 'anai, mou fai ha ngāue, 'ikai ke toe lava e maka 'o fakafoki. 'Ai ā, foki angé ki he fo'i sima 'anenai fakamolemole ke faka'osi 'aki, 'a eni ko eni e hala, faka'osi 'aki 'eku ki'i fakamalanga 'Eiki Sea, 'osi 'eku miniti, 'uhinga ke make sense pē me'a 'oku ou tokanga ki ai. Kole 'a e hala ko eni, fo'i wall.

Ko e fo'i wall ko ē kau Fakafofonga 'e Hou'eiki, ko e fo'i wall e 'o e 'āhanga, 'o e hā koā, 'o e *causeway* 'i Foa, 'a 'ē. Kapau 'e pehē'i 'emau fo'i mita 'e 80, ko ene the end, ko e fokotu'unga ko ē 'i he taimi ni 'Eiki Sea na'e toki tāā ni mai e masi'i fanga fu'u maka toni 'e 3 'osi 'ave ia ki tahi, mo e hakohako 'i he uike kuo 'osi, 'oku mou sio, 'ikai ke lava ia 'e he maka, 'oku 'ikai ko e poini e fōlalahi 'a e maka, ko e poini ko e tahi 'ene hangatonu 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'aia ke ne puke hake mei lalo, ko hono 'uhinga ia 'Eiki Sea ...

<005>

Taimi: 1020-1025

Mo'ale Finau: ...ko hono 'ai 'Eiki Sea ke mea'i he Feitu'una 'oku ou to'oto'o 'a e fo'i *design* 'uluaki ko ē, 'oku ou kole atu Hou'eiki Pule'anga mo u fakamolemole tau foki tautolu ki hē saipē ia he ko e silini eni 'osi paasi, talaange ko e nounou taha foki hē 'aki e silini tatau pē 6 kilu lava lelei pē ia mālō.

Veivosa Taka: Sea lava pē ha ki'i faingamālie.

'Eiki Sea: Ha'apai 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'una 'Eiki Sea, tapu pea mo e Fale 'Eiki ni. Sea ko e fakahoha'a ki he hoha'a kuo fakahoko he tokoua ko ē mei Ha'apai Veu. 'Oku 'oatu 'a e kole fakamolemole ki he Hou'eiki Pule'anga. Ko e tu'unga ē 'oku 'i ai 'etau fekaukau'aki. Ko e si'i fiema'u 'a e kāinga pea neongo 'oku vevela hono fakahoko atu ka 'oku fakahoko mai ia 'ia kimaua. Ko kimaua 'oku ma hanga 'o fakahoko atu 'a e fiema'u vivili 'a e kāinga Ha'apai Veu, pea ko e kole ia 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga mo fakamolemole ko e tangi eni ia 'oku fai mei he ate 'oku 'ikai ke toe lava ha toe fakakaukau kae 'oatu pē ki he Feitu'una 'i ha loto hangamālie mo ha laumālie 'ofa ke tau lava 'o to'o 'a e li'ekina mei he kāinga Ha'apai kae tautautefito ki he hala Holopeka. Ko e palopalema eni ia mei mu'a ta'u eni ia 'e 10, ka 'oku hangē 'oku tō mamafa 'i he 'aho ni he ko kimoua 'oku mo me'a lelei mai ki he ngaahi faingata'a'ia. 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke puli 'ia kimaua 'a e faingata'a, pea 'oku hangē ia ko e lea ko ē ko ē 'a e punake, ko e vevela ko ē 'a Holopeka 'oku mo'ua ai mo vahe Foa mo vahe Kauvai. He ko e ki'i fo'i hala pē 'e taha 'oku mau fononga mai ai. Palēmia ko e tu'unga ia 'oku 'i ai pea 'oku 'oatu kei pongipongi mo kei ma'u e laumālie 'osi homou ma'unga kelesi fakafāfili, pea ko e tu'unga ia e fakahoha'a 'ofa atu kia kimoutolu mālō 'Eiki Sea ma'u faiangamālie 'ofa atu ki Ha'apai.

Lord Tu'i'āfitu: Sea ki'i fakahoha'a fakamolemole.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Nōpele 'o Vava'u.

Lord Tu'i'āfitu: Tapu mo e Feitu'una Sea fakafeta'i 'oku kei fakalaumālie lelei e Feitu'una pehē ki he 'Eiki Palēmia, 'oku fai e me'a'aki ni ka ko u lave'i ko au 'oku ou lavea lahi taha ai he me'a 'oku fai e feme'a'aki. 'Oku ou fakamālō ki he ongo Fakafofonga mālō, pea 'oku ou manatu ki he ki'i lea Tonga ko e "kumā si'i toe vela hono hiku". Ko u manatu ki he talanoa he Folofola 'ikai ke nofo 'a 'Isileli 'i honau 'Otua ko Sihova, kae fēfusiaki e Tonga mo e Tokelau. Ko e me'a na'e hoko ne taki hee'i 'a 'Isileli kae fakatokosi'i 'a Siuta, ko e hako ia 'o Penisimani.

Ko Holopeka ko e tofi'a pē ia 'o 'Ene 'Afio, ko e tukufakaholo 'oku koloa'ia ai e motu'a ni 'i he ta'au 'o e Hau 'o Ha'a Tu'i tukufakaholo 'o e fonua ni. Ko Holopeka 'i ai pē hono lelei 'i Ha'apai ki'i kolo si'isi'i 'ikai ke 'i ai hano 'uhinga ka na'e finangalo 'a e 'Uluaki Fā ha kolo 'e teu'i ai e Taloni ki he hoko hono tu'a e Tu'i II ko e fuofua ngāue ia ha Fale 'o e Tu'i ke 'i ai hano fatufatu hano sāsāuni ke hoko ko ha taki lelei. Na'e hoko ai 'a Tupou II ko e 'ofisakolo 'o Holopeka, mahalo ko ha taha pē ia he Fale e Tu'i kuo hoko ko ha 'ofisakolo. 'UHINGA ia 'o e hala Holopeka 'ikai ha 'uhinga ia 'e taha 'a Holopeka ke fakahingoa hangē ko e hala Taufā'ahau mei he Kauvai Foa ki he mui'i Tāfuna hanga ki he Hihifo, pea na'e 'uhinga ko e 'ofisakolo ai 'a e teuteu 'o e Taloni pea ui ai ko e hala Holopeka, ma'u ai e 'uhinga 'o e ki'i kolo.

Kiate au Sea ko u kole pē au ki he kāinga ke nau fiamālie pē, ka ko e...

<007>

Taimi: 1025-1030

Lord Tu'i'āfitu: ... faingata'a ko eni 'oku ou faingatā'ia lahi, pea 'oku mea'i pē ia 'e he Tu'iha'anganá, mea'i 'e he Feitu'ú na Sea, pea ko 'eku talangofua ki he ngāue 'a e Pule'angá 'oku 'ikai ke 'i ai haku loto 'aku 'e hoha'a ki he Pule'angá, tali lelei pē 'e au. Ko e me'a pē 'oku fai he taimí ni, mahalo ka lava ho Falé Sea te u lele ki Ha'apai ke fakakolekole pē kāingá,. Tau nofo pē 'i loto, kapau 'e hake mei he lulungá ko e angí ai pē ia, ka hake mei liku, ko e angí ai pē ia. Ka ko e ofongi 'oku fai 'e he Fakafofongá he pongipongi ni, Fakafofonga, 'amusia koe. He ko e lava pē 'a e ngāue e Feitu'ú na ia, pea ke 'i Hihifo pē koe, kae tukuange 'a e faingata'a fakaenatula ko eni ke tau tali. Mautolu mei hahaké ka tēkina pē 'i tahi, koloa pē ke 'i ai 'a Sisu ai.

'Eiki Palēmia, kei fakatu'amelie lelei pē au ia ki ha tataki lelei mo hano fakakakato ke si'i fiamālie 'a e ki'i toenga 'o e 'Ofisakolo 'o e Taloni 'o e Hau 'o Tongá, he ko e ki'i koló Lelena, ko e lotokoló ko e afe pē ki loto'api. Ko Loto'api 'o Holopeká ko e 'api kotoa ia 'o e Tui II ia. Neongo 'a e Palasi 'i Hihifó ka ko e si'i nofo 'a e mātu'á ko e nofo pē takatakai pē ka ko e lotokoló ko e tofi'a ia ko e me'a'anga pē ko e 'afio'anga ia 'o e 'Ofisakolo Siasia Tupou II 'uhinga ia e hala ki Holopeká. Ka ko u tui, 'e 'i ai pē 'a e tulutā ia Fakafofonga, ongo Fakafofonga Ha'apai ka 'oku ou falala ki he Seá, 'Eiki Nōpele Tu'iha'anganá mo e fengāue'aki ko eni 'a e Pule'angá. Fiamālie pē, tau tali pē pē ko e hā 'a e me'á ka 'oku ai 'a e lea 'o 'Āfitu, 'ofa he fonua kuo mole, he ko e fonua pē 'a tangata. Mahu'inga pē ha fonua ke 'i ai hano tangata, ko e kelekele, mahu'inga pē ka ko hono tangatá, Pule'anga, mahalo 'oku toe pē toe ki'i toko 20 tupu he koló.

Tuku atu pē kole ko eni ka 'i ai ha 'ofa tali pē ki 'Uluenga ke fakalelei'i 'a e hala fononga 'o e Vahefonua Ha'apai pea mo e taha, ke toe fai hano malu'i e likú, he ko 'ene hake pē mei hē ko e 'osi ia 'ofa he fonua kuo mole, ko e fonuá pē tangatá. Mau lotu atu pē mo e loto hangamālie, 'ikai ke 'i ai ha loto ia 'e hoha'a. Hā pē e me'a 'e lava ke fakakakato 'i he ngāue 'a e Pule'angá

pea ka to'o ā 'e he Pule'angá ke fai 'a e maa'imoa 'a e Tu'í he ki'i toenga tofi'a ko ení, ko e me'a ia na'e ui mautolu ko e mātu'a 'a 'Ene 'Afió. Mālō Sea.

Mo'ale Finau: Sea fakamolemole ki'i me'a 'e taha ko ení Sea fakamolemole.

Lord Tu'íha'angana: Kātaki mu'a ko e ki'i tokoni pē kae toki faka'osi. Sea ko 'eku fakahoha'a pē.

'Eiki Sea: Me'a mai Fakafofonga Nōpele Fika 1 'o Ha'apai.

Lord Tu'íha'angana: Tapu mo e Feitu'ú na pea tapu ki he Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga. Sea ko e 'uhingá ko e kaveinga ko ení 'oku mahu'inga pea 'oku ou kole pē ki he Pule'angá fakamolemole pē ko u tui ko e ki'i taimi ko ení ke 'ohake ai leva e me'a ko ení ke mahino. Hangē pē kuo 'osi me'a ki ai 'a e Fakafofonga 12, ko u tu'u pē au 'Eiki Sea ka ko e me'a ko eni 'oku me'a atu 'aki 'e he 'Eiki Nōpelé Holopeká ka ko 'etau fevahevahe'akí 'e tokoni ki ngāué.

'Eiki Sea, ko 'eku ki'i lavé 'aku, te u 'oatu pē 'e au e ki'i hisitōlia ke fakamaama pē ia na'a tokoni ki he, ko 'etau fevahevahe'aki pē na'a alafai ha ngāue hangē ko eni ko e ngaahi me'a ko ē na'e 'osi lave ki aí. Ke hangē ko e me'a na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Palēmiá ko e fakahoko foki eni 'e he kau 'enisina he mala'e ko iá kau taukei ia he mala'e ko iá, pea ko e me'a ia ko u lave atu pē aí Sea ki ha ki'i hisitōlia ke fakamaama pē tafa'aki ko iá na'a tokoni ki he Pule'angá pea mo hono fakakaukau'i 'o e *project* ko ení. Ko e ...

<008>

Taimi: 1030-1035

Lord Tu'íha'angana: ... holo ko ena na'e 'asi hake ko ena he *slide* ko ena 'i Ha'apai ko e uolo ia 'a e 'āhanga Foa. Ko e motu'a ni Sea na'e fakahoko fatongia ko e Kovana e 'Otu Ha'apai kamata ai e ngāue fekau'aki mo e 'āhanga Foa pea na'e 'i ai mo e Fakafofonga ko 'Ulitu Uata na'a ma ngāue ke tā e palani ko eni ko ē 'a e, ko e natula e tā ha palani ha ngāue Sea 'oku ha'u e 'enisinia pē ko e *architect* 'o tā 'o talaatu ko e me'a ē ke 'ai pea ha'u 'o tā pea toki kumi ha, ko e alea na'e fai mo e *architect* ko eni taha eni e kau 'enisinia 'iloa he fonua ni Sea ko e patiseti he na'e tukuange mai pē he Pule'anga e pa'anga 'e 3.7 miliona ki he 'āhanga Foa ko e 'uhinga ko e tokoni ko e ue'i mai he Pule'anga Siamané 'enau 'a e tā ko ē 'o e Fuakavenga mo e Olovaha ke tokoni pea na'e vahe'i leva ke 'alu ia ki he 'āhanga Foa, kai kehe te u fakanounou e talanoa.

Nau kole leva ki he tokotaha ko eni taha eni e kau 'enisinia 'iloa pē 'i Tonga ni pea 'oku ne lolotonga pule he taimi ni 'i he kautaha faka'enisinia ko e *Kramer* 'oku 'ilo faka, he *region* ko eni. Kātaki ko e pa'anga pē ē ia hanga mu'a 'o tā mai ha *design* ke ofiofi pē he seniti ko ē.

Ne folau e motu'a ki Ha'apai toutou *study* e vaha'a ko eni mo e, pea na'a ne tā mai leva e 'a e *wall* ko ena na'a tau me'a ki ai e Hou'eiki. Ko e 'āhanga Foa 'oku mita 'e 700. 'A ia ko e ongo *wall* ko e ongo tafa'aki 'oku 'i he mita 'e 1000 tupu 'e to'o ai mo e ngaahi fo'i ... ngaahi fo'i fakamanava ko ena 'oku 'i he mita 'e 1000 tupu 'a e tafa'aki ko ē mo e tafa'aki ko ē 'a e *wall* ko ena na'e ...

'Osi pē langa e 'āhanga tō e matangi *category* 5 tesa ia na'a mau huufi pē 'āhanga 'i Novema tō 'a *Ian* 'i Sanuali. Pea nau 'amanaki, 'osi pē me'a matangi mau ha'u mei Pangai kou talaange tānaki e mīsini mo e palau mo e hā fua ke faka'ata'atā e hala lahi na 'oku 'i ai ha lavea pē ko

hai e Kauvai Foa mau faka'ata'atā pē mo 'alu ...pehē pē puli e 'āhanga ia 'uhinga he 'oku mālohi ko ē matangi. Faai mai pē mau a'u mai ki he 'āhanga Sea 'ikai ke ngaue ha me'a 'e taha. Toe 'alu ange mo e laulāpuna ko ē 'a Nu'usila ko ē 'o nau fai e hulu mei 'olunga 'ikai toe 'asi ha me'a 'i Ha'apai fale mo e me'a movete ia, 'āhanga Foa pē 'oku kei 'ilonga e fo'i laini ko ia 'oku 'ikai ke ngaue ha me'a 'e taha.

Kai kehe Sea ka ko 'eku lave na'e fai ko eni e kole ko eni ki he Pule'anga na'e fai pē ia tala, fa'a talanoa pē 'i tu'a kou 'ilo pē au nau 'ai ki he Minisitā Pa'anga pea mahalo nau 'osi 'ai pē ki he Minisitā Ngāue Lalahi, fokotu'u ange motu'a ko eni. Pea 'oku mau kei fengāue'aki pē 'o a'u ki he taimi ni pea nau 'ai ange ki he motu'á 'enisinia ko eni lava 'o taa'i lava fēfē e me'a ko eni lava 'ai ha ko e hā ho'o fakakaukau ki he 'oku ke pehē ka 'ai ha *wall* heni 'e tatau pē mo e 'āhanga? Talamai 'e ia mahalo kou tui pē ko e fo'i ko e fo'i *solution* lelei taha pē eni ia ke 'ai, te ke lava pē 'o 'ai ha palani mo ha me'a pehē talamai 'e lava tatau pē mo e, kai kehe pea fai atu ko eni e ngāue 'ohovale pē eni ia 'oku 'asi, ko e 'asi mai ko e hingoia ia e 'enisinia 'e taha. Kau pē mo ia ia he kau 'enisinia 'iloa he fonua ni Sea 'a eni ko eni ko ē ko 'ene *design* eni 'a eni ko ē ko ē 'oku fai ko eni pea 'oku pehē 'oku liliu mo e me'a. 'Oku ou faka'apa'apa pē au ia ki he kau me'a faka'enisinia mo e kau taukei pē eni ia 'i Tonga ni ngaahi hingoia ko eni 'i he mala'e 'o e me'a ko e 'enisinia, ngaahi fu'u tafa'aki ko eni langa hala mo e 'enisinia sivile mo e hā.

Kai kehe Sea ko 'eku tokoni pē ia ko e 'āhanga Foa ko e *wall* ko ena 'oku tu'u pē ia pea na'e fakatatau pē ia ki he pa'anga pea na'e tā he motu'a fe'inga'i ki he tolu miliona ki he fā miliona na'e 'ikai, ka na'e 'osi pē pea ne hanga 'o faka'esitimeti 'e 'i he nima ki 'olunga miliona. Ka na'e monū'ia e project ko ia 'a e 'āhanga Foa kei 'i heni 'a e 'ū kautaha 'oku kei heni pē kautaha Siaina ko e CCECC pē ko e CCECC. Pea na'a nau 'ikai ke ai ha'anau ngāue he taimi ko ia 'oku nau kei fiema'u pē ke 'i ai pē ha 'ū ngāue 'i Tonga ni ke nau fakahoko. Lahi taha he, he me'a na'e fiema'u he *wall* ko eni ko e 'ukamea mo e sima pea 'oku ke mea'i pē 'e koe Sea ko e kautaha ia ko eni 'oku 'i ai 'enau ngaahi fu'u kautaha 'ukamea mo e sima pē ia 'a nautolu 'i Siaina 'oku nau ...

<009>

Taimi: 1035-1040

Lord Tu'ihā'angana: ... hūmai ko eni e me'á. Na'a nau piti nautolu ia 'i he, na'e ngaahi 'aki pē 'enautolu ia e 3 milioná, 'oku 'i lalo he 3 milioná 'a e 'Ahanga Foá. Sea nau kei fokoutua pē 'i Ha'apai he taimi ko iá. Na'e fetuku ange he kautaha ko eni 'a e, ke langa 'a e 'Ahanga Foá. Mea'i e Uafu Taufā'āhau 'enau fa'a fakahekeheka aí. Fonu pē mei he tafa'aki 'e tahá ki he tafa'aki 'e tahá ukamea. Peá u pehē masi'i, fu'u 'otu ukamea ko eni pē 'e fēfē. 'Osi e langa 'Ahanga Foá puli kátoa. Ko e fu'u *wall* ko ená 'Ahanga Foá ukamea ko e me'a ko e fi e ukamea ai 'oku hangē, 'a ia ko e *design* ia ko ē na'e, motu'a ko eni. Kae kehe ko 'eku 'oatu pē 'aku e hisitōliá 'oku 'ikai ko ha'aku, ko e palopalemá ena ia 'oku 'ohake he, ko au ia ko e hā e me'a ke lava ke solova e palopalema ko eni.

Ka ko 'eku 'oatu pē au e ki'i hisitōlia ki he ngāue na'e fai 'i Ha'apai pea mo 'enau kole. Ko e fakapā pē au he ma fa'a talanoa pē maua mo e Minisitā Pa'angá mo fokotu'u pē 'a e hingoia e, motu'a ko Tahifisi te u 'oatu ai pē hingoá, Vehékite. Pea na'e pehē he 'e Minisitā Pa'angá pea 'oku kei, kae kehe ka ko 'eku 'oatu pē au pea na'a ne tā pē pea na'a ne lea pē he 'aho ko iá 'i he huufi e 'āhangá he ko e pa'angá pē ē 'a e ngata'anga ko ē *wall*. Pea na'a ne 'osi fakatokanga mai pē kiate au, fakamanatu ki he Pule'angá ko e ongo fo'i *approaches* pē ko e ongo fo'i hifo mei Foá mo e hifo atu mei Kouló ke fai mo ngāue ki ai 'o fakamakamaka lalahi ke

fakamatemate mai ki ai. Ko e palopalema pē ia ‘oku hoko ko ē pea u foki mai foki au ia pea ‘ikai ke toe, ‘ikai ke fu’u lava ke toe ngaahi. Ko e palopalema pē ia ‘oku hoko he ‘āhangá ‘i he taimi ní ko e ‘i ai pē ha matangi mālohi kuo ava e ngaahi, ongo fo’i *approaches* mei he ongo tafá’akí. Ko e me’a pē ia ko ē na’a ne ‘osi fakatokanga mai pē pea ‘oku mo fai ha ngāue ki ai. Pea na’a ne ‘osi lea ‘aki pē ‘e ia ko e nātula ko ena e fakafuli mo e me’a ko ena ‘i he ‘Ahanga Foá, ‘i ai taimi ‘oku ‘i ai e ngaahi matangi, ‘a e angi holo ‘a e matangi ko e fakafuli. ‘Ikai ke toe lava ha me’a ia ‘o mahino ia ‘ikai toe lava e halá ia ‘o, pea na’a ne ui ‘e hoko e ‘āhangá ia ‘e hangē ia ha *submarine*. Kuo pau ke puli ia ki lalo ‘o, kae ‘osi pē ngaahi ha’aha’a ko iá kuo ‘asi hake ‘āhangá ia. Ko e me’a pē ia ‘oku hoko ko ē he taimi ni he ‘āhangá he ‘ū ta’u ko eni. Pea ko ‘eku tokoni pē ‘aku ki he hisitōlia pē ia Sea.

Ko ‘eku tu’u pē ‘aku ‘o ‘oatu e ki’i, pea ko ‘enau kolé pē au ko e ‘uhingá ka ‘oku ‘i ai ha taha na’e ‘i ai ha’ane ngāue kuo ‘osi ‘i Ha’apai pea ‘oku ola lelei hangē ko e me’a faka’enisinia mo me’a, ko e hā e me’a ‘oku ‘ikai ke ‘oange ai ke ne toe fai ha fo’i me’a pehē. Kae kehe toe ‘oange ai pē ‘enisinia ia na’e toe ‘asi hake pea ‘oku, ‘a eni ko eni ‘oku lolotonga *design* he taimi ní ‘oku faka’ofa’ofa pē mo ia. Ka ko ‘eku kolé pē ‘a’aku mo ‘oatu e ngaahi hisitōlia ko ení ki he Pule’angá na’a ‘aonga ki hano fakakaukau’i he ‘oku kei lele ko ē ‘oku fulihi hangē ko ‘ene me’á ‘ana. ‘Oku ‘ikai ke u fu’u ma’u au ki ai mahalo ko e Feitu’una Sea ‘oku ke ma’u e palani mo e Fakafofonga 12 ka ko ‘eku tokoni pē ‘aku ki he hisitōlia ‘ū ngāue na’e fai ‘i Ha’apai pea na’e ola faka’enisinia hangē ‘oku me’a ki ai e Palēmiá pea mo e ngāue ko ení na’a tokoni. Mālō Sea.

Mo’ale Finau: Sea ki’i miniti ‘e 1 fakamolemole. Sea tapu mo e Feitu’una ko u kole fakamolemole pē heni ki he ‘Eiki Palēmiá pehē ki he Hou’eiki Minisitā na’a pehē kuo fai ha fa’ahinga loto. ‘Ikai. Ko e a’ua’u mo’oni pē eni Hou’eiki ‘a e tu’unga ko ē ‘etau ngāué pea ko e fakamālō ki he ‘Eiki Nōpelé ‘omai e laumālie ko iá ke me’a atu pē ki hono kaingá ke nau kātaki kuo to’o e me’a ko ē. Ko e ki’i tānaki atu pē ‘Eiki Palēmia fakatokanga’i he Feitu’una ko e ki’i mita pē eni ia ‘e 80. Ko ‘āhangá ia ko e mita ia ‘e 700. Ki’i 80 ko ení tui e motu’á ni ia ‘i he silini ko eni he *phase 2* pea toe fakalahi atu pē, lava lelei pē ngāué ni ia. Ko ia ko u kole atu ‘Eiki Palēmia mou angalelei na’a ko ha me’a pē eni na’e pau ke hoko. ‘Ai e maká ia ‘o laku mei tu’a. Kapau te mou me’a ki he hala ‘āhangá ko e maká na’e laku ia mei he tu’a *wall*. Ko e maka ko eni ‘osi to’ó ‘ikai toe lava ‘o fakafoki he ‘oku ‘ikai ke tō ia ‘oku ‘ikai ko ha me’a ke ‘alu toe tō. ‘Omai ia ‘o laku mei tu’a kae ‘ai ā mau fo’i mita ‘e 80 pea tau fononga ai. Mālō.

‘Eiki Minisitā Polisi: Kole pē mu’a ‘Eiki Sea ka u ki’i kole pē ki he Fakafofongá. Ko e, ‘oku kei lava hono ngāue’aki ‘o e ‘āhangá mo e Hala Holopeká he ‘aho ni? ‘Ikai ko ‘eku ‘eke pē ko ‘eku sio ‘oku hangē ‘oku ngali, ke fu’u hoha’á ka ko ‘eku ‘uhingá pē ‘oku kei lava ‘o ngāue’aki he ‘aho ni.

Mo’ale Finau: Sea ko u, ‘io ‘oku lava pē ia ‘o ngāue’aki pē ia. ‘Ikai ke toe kehekehe eni ia mo ‘etau lele atu ko ē he tafá’aki ko ena kimu’a atu ‘i Fangá Hāvelu ...

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Ikai ko ‘eku fehu’i pē ‘aku ‘Eiki Sea fekau’aki pē mo e ‘āhangá ko ē mei Foa ko ē pea mo e Hala Holopeká.

Mo’ale Finau: ‘Io, kei ngāue pē ‘āhangá ia ka ko e toe pē ongo hifo maí ‘oku kamata ia ke kai ‘aupito ia he tahí ‘a e hifo mai ko ē

‘Eiki Minisitā Polisi: Ka ‘oku ngāue pē ia ē?

Mo’ale Finau: Kei fai pē fononga holo ai.

‘Eiki Minisitā Polisi: Mālō.

Mo’ale Finau: Ka ko e laumālie ‘o e kole ko eni ‘Eiki Sea ke tau ‘ai ha, ke tu’uloa ‘etau ngāue pea lava ke tau fononga. Ko u tui ‘e fiefia ‘a Ha’apai ‘Eiki Palēmia ...

<002>

Taimi: 1040-1045

Mo’ale Finau: ...taha ‘Eiki Sea hangē ko e me’a ‘oku ou fa’a fakahoha’a atu ka ‘ai e ki’i fo’i *wall*, hoko eni ia ko e ki’i *look out* ‘e tanu ‘ikai ke toe mole ha kelekele te tau ō leva ‘o ‘ai ‘etau fanga ki’i sea ta’uta’utu ai sio ki ‘oseni, hangē ko e me’a ‘oku fa’a me’a ki ai e Nōpele ko eni Vava’u ko e mamata kuo ‘osi ...

Siaosi Pohiva: Sea ‘e lava pē ke u ki’i tokoni ki he Fakafofonga. Tapu pea mo e ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Fale Alea.

Ko e talanoa ‘a e Nōpele ki he hala holopeka pea ‘oku ou ongo’i. Sea meimei talanoa pē eni ia ‘oku ou tui ‘e tokoni pē. Na’a ku kei ngāue ‘i Vava’u pea na’e ‘i ai hoku ki’i fokoutua, fa’a langa hoku ‘ulu pea faifai angé ‘oku ou fanongo ‘oku ‘i ai e ki’i finemotu’a ‘oku ne faito’o, pē au lele atu ki ai. Talamai ‘e he finemotu’a ke ‘oange hoku kauva’e fotofota pē e finemotu’a, pe au ‘e ke ange ki ai, ‘e fine’eiki ha e felāve’i ho’o fotofota hoku motu’a va’e mo hoku ‘ulu, talamai ‘e he fine’eiki, ko hotau sino ‘oku ‘i ai e fo’i *system* ai ‘oku fengāngāue’aki. Ko e ki’i me’a ko ē ‘oku ‘i lalo ho ‘ulu ‘oku lava pē ‘o uesia he me’a ko ē ho kauva’e.

Ko e ‘uhinga ‘eku talanoa Sea, ko e sio ko e ki’i sio lōloa pē eni ia. Ko hono faito’o ko ē hala holopeka, ‘e fai ia mei he fo’i ‘āhanga. ‘Oku ou tui ‘oku ‘i ai pē kau taukei he mala’e ko eni. Fa’a lele atu ko ē ki Ha’apai ko e tāpuni ko ē ‘āhangá ‘oku ne hanga ‘e ia ‘omai e ‘au ‘oku ne hanga ‘e ia ‘o ta’aki ma’u pē hala holopeka, na ko ha fo’i me’a eni ke tau sio ai ki he kaha’u, ‘ai e fo’i ‘āhangá ke lelei ‘aupito, *commit* ha fo’i 10 miliona fakaava ki ‘olunga kae tukuange ‘a e ‘au ke nau fetāfeaki, ke ‘oua te ne toe uesia hala holopeka. Mālō,.

Mo’ale Finau: Sea kau ki’i tokoni pē ki he Fakafofonga. Ko e ki’i taimi mu’a e 10 miliona ka tau ‘ai mu’a e ki’i fo’i hala ko eni ke *commit* mai e kakai...

‘Eiki Sea: Kataki pē Ha’apai 12 ‘osi ho’o taimi ko eni kuo me’a mai e ‘Eiki Minisitā Ngāue Lalahi fekau’aki mo e me’a ‘oku ke fiema’u ke ne ‘omai ha’ane tali.

Kuo ‘osi ‘i Tonga ni e ngaahi naunau ke ngaahi ‘aki e hala Holopeka.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Tapu pea mo e Feitu’u na Sea, fakatapu heni ki he ‘Eiki Palēmia pehē ki he Hou’eiki e Kapineta, pehē ‘eku fakatapu heni ki he Hou’eiki Fakafofonga Nōpele, fakatapu heni ki he Hou’eiki Fakafofonga e kakai.

‘Eiki Sea mālō mu’a ho’o laumālie lelei ki he pongipongi ni, pea me’apango pē ko ‘eku lele tomui mai he pongipongi ni Sea, ‘oku te’eki ai keu sio ki he *wall* ko eni ‘oku fai ki ai, ‘oku me’a ki ai ‘a e Fakafofonga. Kae kehe Sea, ko u fie fakamālō pē heni ki he Fakafofonga pehē

ki he 'Eiki Nōpele 'i he ngaahi tokoni pea mo e vahevahe kuo lava ke na tuku mai ke fai ha toe vakai pea mo toe sio ki he ngāue ko eni ke toe lelei ange, ka koe'uhí Sea kuo 'osi kamata e ngāue pea 'oku 'amanaki ke 'osi e ngāue ki 'Akosi. Pea ko e ngaahi naunau ko eni ko ē ki he hala holopeka kuo 'osi 'i heni, pea 'oku lolotonga lele e ngāue, pea 'oku ou kole pē 'a e faingamālie ko eni Sea ke tuku mu'a ke lele mu'a e ngāue, ko e kau 'enisinia mataotao eni 'i he mala'e ko eni, he 'ikai ke u toe lave atu au ia ki he ngaahi me'a fakatekinikale, ka 'oku mahino pē 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e hala ko eni pea mo e ngāue 'oku lolotonga fakahoko. Ka 'oku ou fakamālō atu ki he Fakafofonga pea mo e 'Eiki Nōpele 'i he tokoni ko eni, pea te mau fai ha ngāue pea mo sio ki ai 'Eiki Sea ki he ngaahi toe tānaki ko eni 'oku fakahoko mai ko eni, mālō Sea.

Mo'ale Finau: Sea, fakamolemole Sea. Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, na'a ku faka'amu au ia ko e Palēmia ē na'a ne 'osi ma'u 'e ia 'a e tali, na'e 'osi tui ia 'Eiki Sea ki he fakamalanga na'a ku fakahoko he 'oku lava pē ke te ongo'i 'e kita 'a e laumālie, ne 'osi loto e Palēmia ia ke 'ai e wall ia ko ē 'aki e 6 kilu, lava lelei he 6 kilu ko ē he *phase 2*, ko e maka ko ē ne 'osi 'omai 'Eiki Sea 'osi 'ave ia ki tahi ki he moana.

Ko ia ko 'eku kole pē 'aku 'e 'Eiki Palēmia pehē ki he 'Eiki Minisitā 'ai e mita 'e 80 hē mou 'ofa mai ka tau faka'angataha, 'ai pē motu'a *contractor* ko ena kuo tō ki motú, 'o fakamole he na'e totongi 'a e 2 kilu tupu ki he naunau 'ave ki motu. Ko e liliu hake pē mei he 6 kilu pea 'atu ha *top up* 'ai ha ki'i fo'i wall na'e me'a ki ai e 'Eiki Nōpele, ko 'etau osí ia, mālō.

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu'una Sea. Tapu pea mo e Hou'eiki e Fale Alea. Koe'uhi ko e me'a 'oku kole ki ai e Fakafofonga, hangē pē ko e ngaahi 'etau feme'a'aki tau ongo'i kotoa pē 'a e, ko 'etau faka'amu foki ke fai e ngāue ki he lelei taha, fe'unga mo hotau ivi mo e me'a kātoa ko ia, 'ikai ke 'i ai ha taha ia, 'oku tui au 'oku 'ikai ha taha ia 'i Fale ni na'e fakakaukau ha toe me'a kehe...

<005>

Taimi: 1045-1050

'Eiki Palēmia: ...ka ko e anga pē ia e fōtunga, 'oku ou fakamālō 'aupito ki he 'Eiki Nōpele na'e fakafōfonga'i mai hono tofi'a he ne fakahoko mai 'e ne kongā ko ia 'i he'ene ongo'i fiemālie pē, ka ko u ongo'i pē foki ki he Fakafofonga ko eni ko e anga ko ē 'ena fakafōtunga 'oku makehe ia hangē ia ko ē na'e toe 'i ai ha toe fakakaukau ia 'oku hala hono fai'aki e me'a ko eni. Mou mea'i pē ko e fo'i hala ko eni ko e tu'ofiha eni hono feinga'i ke lava pea faifai pea a'u ko ē pea na'e ngāue ki ai e kau 'enisinia ki he kongā ko eni.

Ko e anga ko ē 'a e fakamatala na'e ma'u mai kiate au he kuohili, pea neongo 'oku 'ikai ko e 'enisinia au, ka ko u fakahoko atu pē. Ko e pehē na'e 'i heni kau 'Amelika na'a nau *cut* pē maka tu'aliku mei liku 'o fai'aki e ngāue. Pea ko e me'a tatau pē ia 'oku fai ko ē 'i he taimi ni, ka ko eni 'oku 'ai mai e ngaahi la'itā ko eni 'ikai ke mahino kiate au 'a e tūkunga ko ia, ka 'oku ou tui 'e kei fakapotopoto pē ke tau tuku ki he kau 'enisinia ke nau hanga 'o siosio lelei ki he me'a ko eni. 'Oku ou tui ko tautolu ko eni 'i Fale ni te'eki ke 'i ai ha'atau fu'u 'ilo lelei 'atautolu ki he anga 'o e tu'u fakatekinikale 'o e ngāue.

Ka 'oku ou fakamālō atu hono 'omai e ngaahi tokanga ko eni Sea koe'uhí ka mau foki ki ai 'o toe fai ha sio, sio mo e kau 'enisinia ki ai ko e 'oange ki ai mo e anga e 'ū hisitōlia hangē ko e hisitōlia ko eni 'o e *causeway* pea mo e fo'i fakatātā mālie 'aupito 'omai 'e he Fika 1, kapau 'e toe hiki ki 'olunga 'a e *causeway* he'ikai ke hoko ha palopalema ia 'i Holopeka. 'Oku lahi e

ngaahi me'a 'oku 'ikai ke tau malava tautolu 'o 'ilo kau 'enisinia pea neongo 'e kei hala pē mo e sio 'a e kau 'enisinia ka nautolu 'oku ofiofi ange 'enau fakafuofua 'ia kitautolu. 'A ia 'oku ou kole fakamolemole atu pē ki he ongo Fakafofonga 12 mo 13 'o Ha'apai tuku mai mu'a ke mau toe sio ki ai, pea mo e kau 'enisinia ki he anga 'etau fononga atu, 'oua te tau fakapapau'i ha me'a heni he 'oku 'ikai ke tau 'ilo 'a e anga ko ia 'o e me'a totonu ke fai mālō Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki fakamālō atu ki he 'Eiki Palēmia hono toka'i e kole mei he Fakafofonga Ha'apai 12. Hou'eiki ko 'etau ngāue 'oku 'i he Komiti Kakato kole atu ke tau liliu 'o Komiti Kakato.

(Liliu 'o Komiti Kakato pea me'a mai Sea Komiti Kakato ki hono me'a'anga)

Sea Komiti Kakato: Tapu mo e 'afio 'a e 'Otua Mafimafi, pea ko u hūfanga atu ai pē he tala fakatapu kakato e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. Hou'eiki mālō ho'omou laumālie ko 'etau ngāue ena, 'oku tau kei 'i he Vouti e Potungāue ki Muli na'e fai 'a e feme'a'aki 'aneefiafi ko u lave'i mahalo na'e 'i ai e me'a na'e fie me'a mai ai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea fekau'aki mo e fetu'utaki 'a Tonga ni mo e ngaahi fonua 'Alepea mālō.

Lord Fakafanua: Fakatapu atu ki he Feitu'una Sea pehē foki ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. 'Uluaki pē Sea 'oku ou fie lave ki he 'Esitimeti ko eni Potungāue ko eni Ngaahi Ngāue ki Muli. 'Uluaki pē 'oku ou poupou lahi ki hono fakaivia'i he Pule'anga 'a e ngāue 'etau kau *diplomatic* koe'uhí ko e fe'amokaki ko eni 'etau 'Esitimeti. Ko e 'etau vā ngāue mo 'etau mo 'etau kau hoa ngāue pehē foki ki he 'etau vā mo e ngaahi Pule'anga muli 'oku lava ai ke fakakakato e ngaahi fiema'u ko eni 'a e fonua ni Sea, pea 'oku 'i ai foki ngaahi monū'ia 'oku ma'u 'i Tonga ni, koe'uhí foki ko 'etau vā faka-*diplomatic* pea 'oku mahu'inga ke 'i ai ha kakai ke nau fakafofonga'i atu 'a Tonga 'i hono fakahoko e ngaahi vā ngāue ko ia mo hono kole e ngaahi tokoni 'oku 'aonga 'aupito ki he fonua Sea.

Me'a e 'Eiki Sea fekau'aki mo e malu'i 'o e kau fakafofonga fakatipilometika 'i muli

Sea ko e me'a pē 'oku ou tokanga ki ai 'i he 'Esitimeti mahino 'aupito e tō lalo ko eni e pa'anga Tonga pea 'oku fiema'u ke ki'i fakalahi e Vouti ko eni 'ū misiona ko ē 'i muli...

<007>

Taimi: 1050-1055

Lord Fakafanua: ... koe'uhi ke kei hoko atu pē hono totongi e ngaahi mo'ua mo e ngaahi fiema'u fka'aho 'a e kau *diplomat* ko eni 'oku nau fakafofonga'i atu e fonua Sea. Ko u tokanga pē ki he polokalama Sea 'oku ha he 'esitimeti fekau'aki pea mo e malu'i Sea. 'A ia 'oku meimei katoa pē e 'ū Misiona, ko Lonitoni, Kenipela, *New York, Beijing, Tokyo, San Francisco, 'Okalani, Abu Dhabi*. Sea ko u fakatokanga'i hifo 'oku ai e me'a heni ko u 'ilo pē ko e polokalama fo'ou 'a e malu'i taatahá pē ko e *insurance* ki he *personal*.

Sea ko u 'ohake e me'a ko eni, koe'uhi 'oku fo'ou na'e toki kamata pē he ta'ú ni 'a e alea'i 'e he Fale Alea e *insurance* pē ko hono malu'i e kau Fakafofonga pehē foki ki he kau ngāue Fale Alea. Pea 'i he'ene pehē 'oku tau malu'i 'e tautolu 'a e toko 70 tupu, pea ko e malu'i ko ia 'oku lava ke folau fakafalemahaki, toe fua mo hono fakafaito'o 'i muli, pehē foki ki he malu'i ki he mo'uí, kapau 'e mālōlō ha taha ngāue pē ko ha Fakafofonga ke ma'u 'e he'ene *next of kin* pe ko 'ene fāmili 'a e vāhenga ta'u 4. 'A ia ko e ngaahi monū'ia 'oku ma'u he'etau *insurance*. Pea ko

e me'a 'oku ou tokanga ki ai Sea koe'uhi ko hono malu'i ko ia e toko 70 tupú ko e 'esitimetri ko ia na'a mau alea'i ko e 2 kilu 3 mano pē. Sea fakafehoanaki eni pea mo e 'esitimetri ko ē 'oku vahe ko ē ki he Misioná tau fakatātā 'aki pē 'a Lonitoni. Ko e malu'i taautahá 2 kilu 1 mano ua afe nimangeau. 'A ia 'oku tukukehe eni mei he *insurance* pē ko e malu'i ko e 'esitimetri hení 'oku 3 mano 8 afe 4 ngeau. Ka ko e 2 kilu ko ení mahalo ko ha toko pē si'i hifo he toko 10 'oku nau 'i he Misiona. Fakafehoanaki ia ki he 2 kilu 3 mano 'oku lava *insure* ai 'a e toko 70 tupu 'i he Fale Aleá ko hono faikehekehé 'oku 'ikai ke fiema'u ke toe *Medivac* ha taha ia 'i Lonitoni he kuo 'i ai pē 'a e falemahaki ia mo e taukei ke fakafaito'o ha taha mei ha fa'ahinga mahaki pē ko ha *accident* pē ko ha me'a pehē.

'I he'ene pehē 'oku tonu ke, ko 'eku tokoni pē eni kapau 'e lava ke ke ngāue ki ai 'a e Pule'angá pea 'omai ha fakamatala mahino 'a e 'uhinga 'oku mamafa pehē fau ai 'a e *insure* 'o 'etau kau *Diplomatic* 'i muli. 'Oku 'ikai ke ngata pē 'i Lonitoni, ko e 'esitimetri ko ia ki Kenipelá 2 kilu 1 mano 2 afe me'a tatau pē Sea, ko u lave'i mahalo ko e 'Ofisi ko eni 'i Kenipelá mahalo pē 'oku a'u 'o toko 5. Ko e 'esitimetri ko ia ki *New York* 3 kilu 6 mano 2 afe. Mahino pē kiate au mahalo ko e *insure* 'i 'Amelika 'oku toe ki'i mamafa ange, ka ko 'eku mahino'i ko e ni'ihi ko eni kau Tonga 'oku ngāue 'i he Misiona ko eni 'i *New York* pē 'oku a'u 'o 10 pē 'ikai. 3 kilu ko iá ki he kakai tokosi'i, hili ko iá 'oku tau lava le tautolu 'o alea'i *insure* 'i Tongá ni toko 70 tupu, 2 kilu 3 mano Tonga.

Sea, ko 'eku tānaki ko ē 'ū *insure* mei he 'u Misioná *Abu Dhabi*, 'Okalani, Lonitoni, Kenipela, *New York, Beijing, Tokyo, San Francisco*, 1.4 miliona Sea. 1.4 miliona ko iá fakatatau ki he lipooti ko ia mei he Potungāue ko ení ko e toko 30 tupu pē Sea. Te'eki pē ke a'u ia ki he toko 70 tupu 'oku lava 'e he Fale Aleá 'o alea'i ha *insure* ki ai. Mahino pē kiate au koe'uhi ko e, mahalo ki'i lahiange monū'ia 'oku ma'u 'e he kau ngāue ko ení mahalo kau mai 'enau fāmilí mahalo 'oku 'i ai ha ngaahi toe me'a kehe ia 'oku malu'i kinautolu ki ai. Ka 'i he'eku tuí Sea, te tau lava 'o toe ki'i alea'i ange ke fakapotopoto ange pa'anga ko ení koe'uhi ko 'etau fakatokanga'i ko e ta'u fe'amokaki eni, na'a toe 'aonga ange pa'anga ko ení ki ha me'a 'oku toe leleiange pē ko ha toe ngāue 'oku toe fiema'u vivili angé. Pea 'i he taimi tatau pē, kei ma'u pē 'a e malu'i ko ē 'oku fiema'u ki he kau ngāue ko eni 'oku nau ngāue ko ē 'i he 'ū Misiona ko ia 'i mulí.

Ko ia pē Sea ko 'eku fakama'ala'ala pē mei he Pule'angá pē ko hano fa'u pē eni ia kae toki alea'i ka 'i ai ha toe pea ma'u ai pē ia 'e he Misioná. Ka ko e anga pē 'eku fokotu'u, koe'uhí na'a fiema'u ke 'alu atu 'a e kau alea ko eni mataotao mei he Fale Aleá 'o alea'i 'enau *insure* na'a ko ha me'a fakalūkufua pē eni ia 'a e Pule'angá. Ko e faka'amu pē na'a toe lava ke fakapotopoto ange 'etau fakamole 'etau pa'angá koe'uhi ko 'ene si'isi'i. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō...

<008>

Taimi: 1055-1100

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Nōpele. Me'a mai 'Eiki Minisitā.

Fakama'ala'ala ki he 'uhinga 'oku lahi ai 'a e patiseti ki he malu'i 'o e kau fakafofonga tipilometika

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea tapu atu pē ki he Feitu'una pea mo e Fale 'Eiki pea fakamālō koe'uhiā ko e me'a na'e 'ohake 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea Fakafofonga 'Eiki

Nōpele ‘o Ha’apai. Ko e mo’oni ko e hiki fakakātoa ki he malu’i ‘o e kau ngāue fakatipilomētika fakakātoa he patiseti fokotu’u atu ko e 1.5 miliona ka ko e ‘uhinga pē Sea ‘oku mo’oni ia ‘oku ‘oku mamafa fakatatau ki he feitu’u ‘oku nau me’a ai. ‘A ia ‘oku ‘ikai ke ngata pē he kau ngāue ka ko e fāmili mo e fānau ‘oku nau kau atu ‘a kinautolu ko ē ‘oku ma’u hoa pea mo e ‘a ia ‘oku ‘i ai kotoa ‘enau ngaahi totonu ‘i he ngaahi monū’ia pē angamaheni kia kinautolu ko ia ‘oku nau fua fatongia. ‘A ia ‘oku ‘ikai ko kinautolu pē ‘oku ngāue ka ‘oku kau ai pea mo e hoa pea mo e fānau ‘i he ngaahi polokalama malu’i ko eni.

Mea’i pē Sea ko e pa’anga ‘Aositelēlia ‘a hono mālohi fakatatau ki he pa’anga Tonga pea ‘ikai ke ngata ai ka ko e monū’ia ko eni fakatatau ki he vāhenga ‘oku na fu’u kehekehe ‘aupito pea mo e monūia faka, ki Tonga ni. Hangē ko e vāhenga ‘a ia ‘oku na meimei pehē ‘a ‘ena ‘alu. Pea ‘oku mo’oni ‘aupito pē ia ko hono fakatatau ‘e ki’i hala ke tau hanga ‘o fakatatau ‘a e malu’i ko eni ‘oku ma’u monū’ia ai ‘a e tokoaha ngāue ‘i Tonga ni pea mo e ngaahi feitu’u kehekehe ‘i muli.

‘A ia ko e hangē ko e pauni Pilitānia ko u tui ‘oku mea’i pē hono mamafa, ko ‘Amelika. Ko Siapani ‘oku kau ‘aupito he mamafa ‘aupito pea pehē pē foki ki he pa’anga ‘Aositelēlia. Ko e ki’i fakaikiiki pē Sea ‘e lava tokoni atu. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Lao: Sea kau ki’i tokoni atu pē Sea.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Lao: Tapu mo e Feitu’una Sea mo e Hou’eiki e Komiti. ‘Eiki Sea ko ‘eku te u fie fakahā pē au ‘a e ki’i a’usia ko eni na’a ku ‘osi a’u au ki ai. Ne fokoutua hoku mokopuna ‘i *Beijing*. Na’a mau iku totongi ia ‘e mautolu. ‘Ikai ke a’u e ki’i malu’i ia na’a mau tokoni mautolu fakafāmili ‘o totongi, me’a ia ‘oku mou fiema’u ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu pea mo e Sea kau ki’i tokoni atu pē. ‘Eiki Sea ko e fakamālō ki he Sea ‘o e Fale Alea hono ‘ohake e me’a ko eni. Ko e toki, ko e item fo’ou pē foki eni Sea. Pea ko e ‘uhinga ko ia hono fakahū mai e me’a ko eni Sea, hoko mai ko eni e Kōviti-19 fiema’u ia he ngaahi fonua ko eni ‘oku tu’u ai hotau ngaahi ‘ofisi, fiema’u, *compulsory* ia. Fiema’u ke malu’i e kau ngāue ko eni ‘a e hotau ngaahi ‘ofisi ko eni ‘i tu’apule’anga ko e ‘uhinga ko e kōviti.

Pea hangē ko ē ko e ngaahi feitu’u ‘oku nau ‘i ai Sea ko e fengāue’aki pē eni ia mo e *Foreign Affairs* ‘o fakafuofua ‘a e *premium* ko ē ‘e totongi ki he, hono malu’i ‘a ia ko e malu’i mo’ui kau ai mo e *evacuation* fakapuna mai nautolu ki Tonga ni ka ‘i ai ha me’a ‘e hoko pea *medical* ‘oku mahino pē ia.

‘A ia Sea ko e ‘uhinga ia ‘o e item ko eni ka ko e taimi ko ē ‘e fai ai ko ē hono fakapapau’i ko ē pē ko fē kautaha ‘oku malu’i ai nautolu ‘e toki fai ia he *Foreign Affairs* pea mo e Fale Pa’anga ka ‘oku ngali lahi pē foki eni ia Sea ko e pa’anga Tonga ‘a ia ko e taimi ko ē ‘e liliu ai ia ko ē hangē ko e ki he ngaahi pa’anga muli ko ē ‘oku tau ‘i ai ‘oku si’isi’i pē ia. Ko e pauni ‘oku meimei liunga tolu ia ko ‘Amelika ‘oku liunga ua ia. ‘Aositelēlia ‘oku meimei liunga ua pea mo Nu’usila ki he’etau pa’anga Tonga. ‘A ia ko e ‘uhinga ia ‘oku toe ‘ai ai mo e silini ko eni ‘oku 1.5 ki he feliliuaki ko ē ‘a e pa’anga ko e ‘uhinga ke ne cover e fetō’aki ko ia ka ko e ngaahi monū’ia Sea ko e ngaahi monū’ia tatau pē ia ‘oku ma’u ‘e he hangē ko e Hou’eiki

Mēmipa ‘o e Fale Alea pea mo e kau ngāue fakapule’anga ‘oku malu’i foki mo e kau ngāue fakapule’anga. Mālō Sea pea ko u fokotu’u atu ‘e au ‘Eiki Sea tau tali ā e Vouti ‘a e *Foreign Affairs* ka tau hiki. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā.

Lord Fakafanua: Sea fakamālō atu pē ki e fakamatala ko eni mei he ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e ‘Eiki Minisitā ko ē ki he Fefakatau’aki. Mahino pē ia ko e ‘ohake pē koe’uhí ko hono fakafehoanaki pea mo e *insure* ko eni e Hou’eiki Mēmipa pea ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga eni ia ‘oku tau ta’eloto ki hono *insure* e kau ngāue ko e kole fakama’ala’ala pē ko e sio ko ē ki he fu’u faikehekehe ko ia mo e Patiseti ko eni e Fale Alea mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Semisi Sika: Sea

Sea Komiti Kakato: Faka’osi mai ...

Semisi Sika: Ko e ...

Sea Komiti Kakato: Tongatapu 2 ka tau mālōlō.

<009>

Taimi: 1100-1105

Semisi Sika: Ko u loto pē ke u pou pou ki he fehu’i ko eni ‘a e Fakafofonga Nōpele Ha’apaí. ‘Oku ‘ikai foki ke ‘uhinga eni ia ko hono, ‘ikai ke mau tui ki hono fakaivia ‘a e ngaahi, ‘a e ngaahi kupukupu ko eni. ‘Oku mau tui ‘aupito pea mau pou pou ki he fakahoko fatongia ‘a e ni’ihi ko eni ‘oku nau fakahoko fatongia he ngaahi ‘ofisi misiona ko eni mei mulí mo e ngaahi taumu’a ngāue pea mo e ngaahi lelei ‘oku tau ma’u. Faka’ofa’ofa ‘aupito. Pea ‘oku mau tui ki hono ‘oange e faingamālie ke malu’i kinautolu kae tautautefito ki he fo’i taimi ko eni ‘oku toe fiema’u ke toe mahino ange hono malu’i kinautolu ko e fatongia ‘oku fakahoko mai pea mei muli.

Ko e kole fakama’ala’ala foki Sea ko e kongia ia ‘o ‘etau fatongia sivilivi’i ‘i Falé ni. ‘I he’eku mahino ko ē faikehekehe ‘a e ngaahi mata’ifiká pea ‘e fakatupu fifili leva. Pea ko e ‘uhinga ia ‘a e kole ko ē ke fai ‘a e fakama’ala’ala pea ko ‘ene mahino pē ‘oku mahino ‘i he fo’i laumālie tatau. ‘Oku ou kole ke fakama’ala’ala mai mu’a ko e Patiseti ko eni ki he ngaahi misiona ko eni ki *San Francisco*, Honolulu, *Auckland* pea mo *Beijing* mo *Tokyo*. ‘Oku nau ‘i lalo katoa he 1 milioná. Pea mahino pē ‘a e fatongia ki he tauhi ‘o e ngaahi va’a fakatipilōmētika pea mo e fengāue’aki mo e ngaahi fonua ‘i mulí. ‘Oku toe ‘i ai foki mo e toe fo’i fatongia ia ‘e taha na’e me’a ki ai e ‘Eiki Palēmiá ko ‘enau hoko ko e kau fakafongia ke nau fakafehokotaki mo tauhi hotau kainga Tonga ko ē ‘i he ngaahi komiuniti lalahi Tonga ‘i mulí. ‘A ia ‘oku kau ai ‘a *San Francisco*, *Auckland* pea mo Honolulu pea mo Kenipela pea mo ‘Aositelēlia. ‘Oku meimei ke kongia lahi ‘enau ngāue fakatipilōmētiká ko e toe kongia ia ki he ngāue ki hotau ngaahi komiuniti lalahi ko eni ‘i mulí. Ko e toenga ko ē ngaahi ‘ofisi ko ē ‘oku meimei ke to’o lahi e peseti ia ki he ngaahi ngāue fakatipilōmētiká.

Kole fakama’ala’ala ki he ‘uhinga ‘oku 1 milioná ‘a e patiseti ‘a *Abu Dhabi*

Ko 'eku fehu'í 'i he fo'i laumālie tatau mo e feinga fakama'ala'ala ko eni 'a e Fakafofonga Nōpelé. Ko e hā 'oku 'i lalo 'i he 1 miliona 'a *San Francisco*, *Kenipela*, *Tokyo*, *Beijing* 'oku 'i ai e fatongia tatau ki he fakatipilōmētika mo e fatongia ki hotau kainga Tongá kae 'ova hake 'a *Abu Dhabi* ia 'i he 1 milioná. 'Oku te'eki ai ke fu'u mahino. Mahino pē 'oku 'i ai 'a e taumu'a ngāue mo e ngaahi lelei. Ko e kole pē 'a e motu'á ni ia 'e Sea 'oku te'eki ai foki ke fu'u mahino mai ko e hā koā 'a e ngaahi, mahino e ngaahi tokoni 'oku 'omaí mei *Abu Dhabi*. Ko e hā 'a e fokotu'utu'u ngāue ke, ko e vakai noa pē. Na 'oku fai atu e fu'u *rent* ia he 1 miliona ka tau mūnoa atu tautolu mei heni. Ko e hā, ko e hā e ngaahi fatongia 'oku 'uhinga ai 'a e 1 miliona ai 'a *Abu Dhabi* ia kae 'i lalo kātoa e toenga ko eni he 1 milioná.

Sea Komiti Kakato: Mahino ia.

Semisi Sika: Ke ki'i fakama'ala'ala mai mu'a 'Eiki Sea kātaki.

Sea Komiti Kakato: Mahino Fakafofonga. Ki'i mālōlō pē tau foki mai kae toki fai ha tali ki ho'o fehu'í. Mālōlō Hou'eiki.

(*Na'e mālōlō 'a e Falé.*)

<002>

Taimi: 1120-1125

Satini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea e Komiti Kakato.

Sea Komiti Kakato: Na'a tau mālōlō na'e 'i ai 'a e fehu'i 'a e Tongatapu Fika 2.

Semisi Sika: Sea kātaki ka u ki'i fakatonutonu atu pē 'a e fakamalanga 'anenai ko e 'uhinga pē 'aku ki 'Okalani pea mo *San Francisco*, koe'uhí ko e ongo feitu'u eni 'oku 'i ai 'a e konga lahi hotau kāinga 'i muli, 'i 'Okalani, Nu'usila, pea ko *San Francisco* foki 'oku ne hanga 'o 'oku fakahoko fatongia mai kātoa mai ki he tafa'aki fakauesite, kau kātoa 'a *California* mo *Salt Lake City*, ko e fu'u feitu'u ia 'oku nofo ai hotau tokolahi, 'a ia ko e anga pē 'eku fakafehu'i, ko e hā 'oku 'i lalo ai 'i he 1 miliona 'a e ongo 'ofisi ko eni, 'oku 'i ai e fatongia mafatukituki, kae 'ova hake 'i he 1 miliona 'a *Abu Dhabi* ko e toki kamata atu pē eni ke kamakamata, hono fokotu'u, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. 'Ai pē ke mou fakatokanga'i Hou'eiki feitu'u ko eni 'oku fai ki ai e feme'a'aki mo e pa'anga lahi ko eni, ko e tefito'i taulanga eni 'o e kaha'u ko e ngaahi fonua 'Aleapea, pea 'oku ou lave'i hifo 'aneuhu 'eku ki'i fekumi 'oku ou ongoongo'i pē mahalo 'e hiki kotoa 'a e 'ū 'ofisi ngaahi kupu fekau'aki 'o e Pule'anga Fakatahataha, 'a ia 'oku tu'u 'i *Bangkok*, te nau 'unu he ko e feitu'u komēsiale eni hono langa ki he kaha'u. Me'a mai.

Penisimani Fifita: Tapu mo e 'afio 'a e 'Otua 'i hotau lotolotonga, tapu pea mo e Feitu'una, Sea he Komiti Kakato, tapu mo e Palēmia, kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā e Kapineti, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga e kau Nōpele, kae 'uma'ā e kaungā Fakafofonga 'o e Kakai.

Tau fakafeta'i ki he 'Otua koe'uhí ko e 'aho ko eni 'aho faka'osi 'o e Fale Alea, 'oku kei lākofie lelei pē hotau Hau pea mo e Taloni 'o e Fonua, pea 'oku kei Tonga pē 'a Tonga.

Kole ke fokotu'u ha 'Ofisi 'a Tonga 'i Suva ki he ngaahi fengaue'aki

Sea ‘oku mahino ‘a e lelei pea mo e ngaahi tāpuaki ‘oku tau ma’u ‘i he fokotu’u e ngaahi ‘ofisi ‘i muli ‘o fai ai e fetu’utaki pea halanga fakakavakava mai ai e ngaahi lelei ‘oku tau ‘inasi ai. Kuo tau a’u atu ki *Abu Dhabi* pea pehē ki Pilitānia Lahi, ko Siaina mo e hā fua mo e hā fua. Ka ko e fakahoha’a ia pea mo e kole ki he Pule’anga ke fokotu’u ha’atau ‘ofisi ‘i Suva. Ko e kakai tokolahi, ‘oku ‘i ai ‘etau fānau ‘oku ako ‘i Suva, ‘oku ‘i ai pea mo e kau ‘alu atu ko ē ke kumi ke ma’u mai ‘a e ngaahi visa ‘Amelika mo e me’a ‘oku fai ki Suva, ka ko e faka’amu ‘a e fakahoha’a ‘oku fai ke fokotu’u ha’atau ‘ofisi ‘i Suva ke tau fengāue’aki.

‘Oku lahi ‘a e ngaahi fonua ia ‘i he Pasifiki ‘oku ‘osi fokotu’u honau ngaahi ‘ofisi ‘o nautolu ‘i Suva, ka ko e ta’u lahi eni ‘etau fengāue’aki ‘oku te’eki ai ke fokotu’u ha’atau ‘ofisi ka ko e fokotu’u atu pē ki he tepile ‘a e Pule’anga ke fai ha vakai ki ai, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Me’a mai Nōpele Tongatapu.

Lord Tu’ivakanō. Sea. Tapu pē mo e Feitu’una Sea, pea pehē ‘eku fakatapu ki he Hou’eiki Komiti Kakato hono kotoa.

Kole ke ‘alu ‘a e kau ako *air hostess* ki Dubai

Sea ko e, ‘oku mahu’inga pē ke lave pē ki he *mission* ko eni ki muli, taafataha pē ki he me’a ko eni ‘oku hangē ‘oku lahi hono vahevahe ‘a e seniti, ‘etau ki’i seniti ki he fonua, ki *Dubai*, ka ko e me’a pē ke mahino ki he Hou’eiki ko e fokotu’u ko eni ...

<005>

Taimi: 1125-1130

Lord Tu’ivakanō: ... ‘a e *mission* ‘i *Dubai* ‘oku ‘i ai hono mahu’inga ‘aupito ki he’etau langa fakalalakala ‘atautolu ‘o kapau te tau hanga ‘o tataki lelei ‘a e anga e fokotu’utu’u ‘a e ngāue ‘a e Pule’anga, he kuo ‘osi fai e ngāue ki he ‘ofisi ko eni pea na’e tokoni pē ‘a *Dubai* ki hono fokotu’u mo hono ‘omai e ‘ofisi ko eni ‘o nau fakapa’anga pē ‘oleva ke toki ‘i ai e taimi te tau toki hoko atu ‘a hono fakamole. ‘A ia ‘oku mahino mai he taimi ni kuo fakafoki mai ‘a e kuo mau ‘etau ‘ofisi, kuo fokotu’u pea na’e ‘i ai e ngaahi ngāue na’e fai kimu’a na’e fai e alea pea mo e taki ko eni ‘a Dubai ‘a ia ko e tehina ia ‘o e Tu’i pea mo e kau ma’olunga ‘o e fonua ko eni, te nau lava ke tokoni mai ki Tonga, ka ko e me’a ia ‘a kitautolu ‘i Tonga ke fai ha ngāue ki ai ‘a e potungāue ko eni, ‘o hangē fakatātā pē na’e kole pē ‘e lava ke ‘atu ‘etau finemātu’a mo ‘etau fānau ke ako tau pehē ko e *hostess* he ko e taha foki eni e ko e *Emirates* ko e taha foki eni he kautaha vakapuna ‘oku ‘iloa ‘aupito he ko e taha ia e ngaahi me’a na’e ‘uluaki fai ki ai ‘a e ngāue ki ai ‘a e fonua ko eni ke hakeaki’i ‘enau tu’unga faka’ekonōmika na’e kamata ‘i he me’a ko e vakapuna.

Ko e fonua foki ko eni na’a nau kamata nautolu ia, na’a nau fangota, ko e tofe ko ‘enau ma’u’anga mo’ui ia. Kaikehe ka na’e tali lelei ‘e he taki ko eni ‘o *Dubai* pea mo e pule lahi ko eni ‘i he *Emirates* ‘e lava ke nau fai ‘a e ngāue ko eni ‘e lava ke nau tokoni mai ki he fonua.

Ko e taha ‘o e ngaahi me’a, ko e fonua foki ko eni ko e me’a kotoa pē ‘oku *import* ia, pea na’e taha e ngaahi me’a ‘oku tonu ke...toki me’a ia ‘a e Potungāue ki Muli mo e Pule’anga he koe’uhí ‘oku ‘i ai e tokanga lahi hangē ko e toutai ‘e lava ke *export* atu ‘etau ika, ‘ikai ke ngata ai ko e ‘ū vesitapolo mo e ‘ū ngaahi me’a kotoa, ‘e lava ke fai ha ngāue ke *export* ia ki he fonua ko eni, he ko e fonua ko eni ko honau tokolahi ko e 2 miliona, ka ko e tokolahi ko ē ‘o e kakai

'oku ngāue ki he fonua 'oku 4 miliona. 'A ia ko e 'alu hake 'ena *population* 'o 6 miliona ka koe'uhí ko e tu'unga fakapa'anga ko ē fonua ko eni 'oku fu'u ma'olunga 'aupito. Pea ko 'etau fehu'i ko e hā e me'a 'oku 'ikai ke lava ai ke tau kau 'i he vahevahe 'o e monū'ia ko ia. He kuo 'osi 'i he'emaui ngāue 'i he taimi ko ia ,na'e 'i ai 'a e fu'u tokanga lahi 'aupito 'a e fonua ko eni kia tautolu ko e 'uhinga pē ko e Pule'anga Faka-Tu'i, pea 'oku ou tui ko e me'a mahu'inga ia ke tau tokanga ki ai.

Ko e tu'u ko ena 'a *San Francisco* mo kinautolu kuo 'osi fai e ngāue, 'osi fai e fakamole ia kia nautolu, kuo 'osi fakataua e ngaahi 'apí ai ke nau 'i ai kinautolu. Ko e me'a ko ē 'oku fai ko e fo'i tokanga'i e 'ū *passport* fakalelei e ngaahi me'a ko ia. Ka 'oku tonu pē ke tau vakavakai'i fakalelei 'i he ngaahi natula mo e ngaahi 'ataakai 'oku fai ki ai 'a e ngaahi fetu'utaki ki muli, ka 'oku kau 'a e fonua ko eni 'i he me'alelei.

Ko e me'a 'e taha na'e kole ki he taki ko eni 'o *Dubai* koe'uhí ko e taimi ko ē 'oku fakahoko ai 'a e *Expo* pē 'e lava ke nau hanga 'o fokotu'u 'a e fo'i motolo tataua mo e *PCC*. Ko e *Polynesian Cultural Center* ko eni 'i *Hawaii* ke tataua mo e me'a ko eni. Pea na'e 'i ai 'enau fakakaukau na'a nau pehē ko e hangē ha motolo 'e sai ke 'oua te nau toe o 'i tu'a kae feinga'i ke 'omai e Pasifiki pea fakangāue'i 'a e Pasifiki takitaha hono kolo. 'A ia ko e ngaahi me'a kotoa na'e fai ko e 'uhinga ko e 'ikai ke sio kia tautolu ka tau o 'o sio fakalukufua ki he Pasifiki, pea 'oku ou tui ko e ngaahi me'a ia 'e lava ke tali ke fai ha ngāue, ka ko u 'uhinga pē 'a e fakahoha'a ko eni, ke 'ai pē 'oku 'i ai 'a e mahu'inga 'a e ngaahi fonua takitaha pea 'oku pau pē ke tau fai 'etau fokotu'utu'u kae 'oua te tau pehē...

<007>

Taimi: 1130-1135

Lord Tu'ivakanō: ... 'oku kovi ia hā e me'a 'oku lahi ai ē 'oku si'isi'i ē 'oku 'i ai pē hono 'uhinga. Ko u tui pē na'e 'i ai ha 'uhinga e fokotu'utu'u 'a e Pule'angá pea 'oku ou poupuu atu pē ki he Pule'angá ke fakahoko pē ngāué. Mālō.

Me'a 'a e Palēmia ki he ngaahi 'ofisi 'a Tonga 'i he ngaahi fonua muli

'Eiki Palēmia: Sea, tapu mo e Feitu'una pea tapu ki he Hou'eiki Komiti Kakatō. Fakamālō 'aupito ki he fakama'ala'ala ko eni 'oku fai mai 'e he 'Eiki Nōpele 'o Tongatapu. Mou mea'i pē ko e 'Eiki Nōpelé na'a ne kamata mai e ngāué kimu'a felāve'i pea mo *Dubai*, pea toki a'u mai 'o fokotu'u 'a e 'ofisi ta'u kuo 'osi kapau te mou me'a pē ki he patisetí na'e pa'anga pē 500 ta'u kuo 'osi ko 'ene toki fokotu'u eni 'oku 1 miliona. 'Oku, pea ko e ngaahi lelei ena kuo 'osi fakahoko atu pea 'oku 9 foki 'a e 'ofisi 'i mulí, pea ko e 6 'oku 'ova he 1 milioná pea ko e 3 'oku 'i lalo he 1 milioná, 'a ia 'oku kau ai 'a *San Francisco*, 'Okalani pea mo Honolulu. Pea ko e 'uhinga ia, ko e ngaahi 'ofisi foki ia ko iá 'oku 'ikai ko ha *full* pē ko ha *High Commission* kakato pē ko e *Embassy*. Ko e 'ofisi faka-Konisela pē ia 'a e ngaahi 'ofisi ko iá pea 'oku ki'i ma'ulalo ange hono ngaahi monū'ia pea mo hono ngaahi fakamole.

Pea ko hono uá pea 'oku tokosi'i ange 'a e kakai 'oku 'i ai. Meimei ko 'enau tautau toko 1 pē 'a e ngaahi 'ofisi ko iá, kae toko 2 toko 3 'a e ngaahi 'ofisi kehé. Pea ko e 'uhinga ia 'oku si'isi'i ai pē 'a e ngaahi fakamole ko iá kae lahi 'a e ngaahi fonuá, kau 'a *Dubai* ia he fokotu'u fo'ou ko eni, ka 'oku fokotu'u ia 'o 'alu ki he fo'i *status* ko iá. Pea 'oku kau pē pea mo e *cost of living* kehekehe pē foki ngaahi fonuá. Pea ko hono tolú, na'e 'i ai e fehu'i 'a e Fakafofonga ko eni Tongatapu 9 totonu ke 'ai ha 'ofisi 'i Suva. Na'u fakahoko atu foki he *corporate plan* 'oku 'i ai 'a e fakakaukau ki he kaha'ú ke toki lava ke 'ai ha 'ofisi 'i Suva pea mo Nu'usila. Ko Nu'usila

foki hē ka 'oku kei tu'u pē foki ia 'i 'Atalanga, 'oku te'eki ai ke ma'u 'a e *status* kakatō, kapau 'e 'alu ia ki ai 'e foki leva ia ki Uelingatoni. Na'a tau 'i ai pē foki pea ki'i ta'ofi pea kapau 'e toe fokotu'u te tau foki ki Uelingatoni, kuo pau ke 'i he kolomu'á 'a e ngaahi 'ofisi ia ko iá. Mahalo ko 'eku toe ki'i fakama'ala'ala atu pē Sea ka 'oku ou fokotu'u atu ha kuo fe'unga ka tau hikinima ā ki he Vouti ko eni, mālō.

Sea Komiti Kakato : Mālō.

Fehu'i Tongatapu 2 e 'uhinga 'oku lahi ange patiseti ki Dubai 'i Beijing

Semisi Sika: Sea, ko u tu'u pē ke fakamanatu pē 'oku mau poupuu atu ki he ngaahi ngāue, mo e ngaahi Misioná mo e ngaahi fatongia. Ko e kole fakama'ala'ala pē foki eni koe'uhi ko e sio ko eni ki he nenefu 'a e mata'ifiká. Pea 'oku mahino pē tu'unga ia 'oku 'i ai 'a *Dubai*. Ko e kotoa e ngaahi 'ofisi ko eni 'i mulí ko Niu'ioke pē mo Lonitoni 'oku ma'olunga he patiseti 'a *Dubai*, toengá kotoa sai. Ko e ngaahi ngāue fakatipilometika ko eni 'oku mafatukituki 'oku fakahoko mei *Dubai*, 'oku 'i ai leva e fifili 'a e motu'á ni. Fēfē 'ofisi 'i *Beijing* ko 'eku ongo'i ko ia 'a'akú, na'e toe mafatukituki pē mo e fatongia 'oku lahiange 'etau ngaahi monū'ia mo 'etau fekaukau'aki he taimí ni pea mo Siainá, ke fakapapau'i 'oku malu pea mo lelei 'a e fakahoko fatongia 'a e tu'unga mātu'a ko eni 'oku nau 'i *Beijing*. 'A ia ko 'eku fehu'í ko e hā 'oku lahiange ai 'a *Dubai* 'i *Beijing* ke ki'i fakama'ala'ala mai kātaki.

Tali e Minisita Fefakatau'aki ki he 'uhinga 'oku lahi ange 'a e patiseti 'a Dubai

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ke u tokoni atu pē pea tapu atu pē mo e Feitu'úna kae 'uma'ā 'a e, tapu atu ki he 'Eiki Palēmiá mo e Fale 'eiki. Ko hono mo'oni 'ona ia ko e mamafá 'a ko e kolé pē ke tau lava 'o 'uhinga he 'oku faingata'a ke tau fakatatau 'a e *cost* ko ē 'a e fakamole ki he ngaahi Misiona ko eni 'i *Dubai* pea mo *Beijing*. Ko e mamafa ko ia 'o 'enau pa'anga ngāue'aki he fonua ko iá 'oku 'ikai ke na tatau. 'A ia 'e 'alu hifo pē ia ki he *rent*, kapau 'e me'a pē ko e ngaahi monū'ia meimei 'alu atu ki he laka si'i hake 'i he vaeua 'a ia 'oku 'i ai 'a e monū'ia...

<008>

Taimi: 1135-1140

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ... vāhenga pea mo e *allowance* mo e ngaahi me'a ko ia ka ko e hangē pē ko e me'a 'e pule tokolahi 'oku toko ua lolotonga pē 'i *Abu Dhabi* 'oatu mei Tonga ni fakatipilomētika pea 'i ai pē mo e ki'i kau ngāue *local* 'i ai. Ka ko hono kehekehe pē 'o'ona ia ko e fakamole ki he ngaahi totongi *rent* mo e me'a 'oku mamafa 'aupito e fonua ko eni 'oku ke mea'i pē Sea fakatatau ki Siaina he 'ikai ke lava ke tau fakatauhoa ka ko e 'uhinga pē ia mālō.

Sea Komiti Kakato: Mahino 'aupito ia mo e fakalalakaka 'oku 'i ai 'a e ki'i fonua ko eni pea 'oku meimei takatakai kotoa e 'ū fonua Aleapea 'a e *Emirates* kātoa 'Alepea hangehangē ko e feitu'u ko e ki'i *Dubai* ko e *Head Quarter* ia 'o e kātoa 'o e fonua Hahake Lotoloto. Pea 'oku mo'oni pē leá Lelenoa tau nofo hōtele kotoa pē kae 'oua na'a ke nofo ha *Five Star* pau ke 'i ai ha'ane pa'anga 'a'ana ke ne ngāue'aki. 'Oku pehē anga 'a e ngaahi misiona ...

Lord Fakafanua: Sea ko e fakatonutonu atu pē ki he feme'a'aki. Ko e fonua ko e *UAE* ko e *United Arab Emirates* Ko 'etau misiona 'oku 'i he kolo ko *Abu Dhabi* 'oku kehe pē ia mei he feitu'u ko *Dubai*.

Sea Komiti Kakato: Ko e kolomu'a ia *Abu Dhabi* 'a ia ko *Dubai* ia. Mālō.

Fehu'i fekau'aki mo e patiseti ki he *specialize printing*

Semisi Sika: Mālō Sea fakamālō pē ki he Pule'anga koe'uhí ko e fakama'ala'ala 'oku mahino leva ia 'a e ngaahi makatu'unga. Ko e 'eke ko e sivisivi'i pē foki mo e 'eke ke fakama'ala'ala mai ko e fo'i me'a 'e taha pē 'i he vouti ko eni Sea 'i he peesi 112 'oku 'i ai e *specialize printing* 'i he fanga ki'i Kupu iiki hifo Fika 14 'o e *Sub-program* Fika 1 'o e Ngaahi Ngāue Faka-*Immigration* 'oku 'i ai e *specialize printing* ko e valu kilu `16.

Sea kātaki fakamolemole pē 'oku kei to'oa pē 'eku fakakaukau 'i he'eku feinga ke tau fakahaofi ha ngaahi silini ko e faito'o konatapu. Te tau tālanga he ngaahi fatongia ko e ngaahi misiona ka 'e iku pē 'eku fakakaukau ke tau fakama'opo'opo ke faitokonia 'a e faito'o konatapu.

'A ia ko 'eku fehu'i leva eni Sea ko e fo'i *number* ko eni, 'oku 'i ai 'eku fokotu'u atu koe'uhí 'e 'i ai e ngaahi malava te tau lava 'o tu'utu'u 'i he ngaahi *budget* ko eni. Ko e mahino kiate au ko e valu kilu ko eni ko ha paaki paasipooti pē ko ha hā? Kapau leva ko ha paaki paasipooti lolotonga tātāpuni e fu'u kau'āfonua ni'ihi ko ē 'oku *expire* 'enau paasipooti taimi pē he 'oku te'eki ai ke fai ha folau ki muli.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko ia ko e tokoni atu pē ko e paasipooti. Neongo pē 'oku tāpuni ka 'oku *expire* pē paasipooti pea mo e kole 'a e kakai ke fakafou 'enau paasipooti.

Semisi Sika: Ko ia kaikehe ko e 'uhinga ia 'a e, 'a ia 'oku mahino pē kiate au ia e fokotu'utu'u ngāue ke fakama'opo'opo ngaahi paasipooti. Ko 'etau kole ko eni 'oku 'ikai ko ha'atau kole 'a tautolu ha me'a 'oku faingamālie ke to'o mai ko 'etau kole ko eni ko e ngaahi feilaulau ke fai 'i he ngaahi ngāue kuo 'osi fokotu'utu'u ia. 'A ia 'oku kau mo 'eku fokotu'u ko eni ki he paasipooti ko eni. Ko e valu kilu ko eni ko e tehina pē ia 'o e taha miliona kapau 'e 'i ai ha faingamālie ke tau tu'utu'u mei he potungāue ko eni kau eni he'eku fokotu'u atu ke fakakaukau'i ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea kau ki'i tokoni atu.

Semisi Sika: ... na'a lava ia ke kau mo ia hono tolitoli mai ke tau tokoni'i 'a 'etau feinga ko eni ke tau'i 'a e faito'o konatapu.

Sea Komiti Kakato: Tokoni ē.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō tapu pea mo e Sea mo e Fale 'eiki ko 'eku ki'i tokoni Sea ko e silini ko eni 'oku 'ikai ke ngata pē he paasipooti ka 'oku kau ai mo e 'ai ko ē *ID* Fakafonua. Pea 'oku ou kole atu mu'a Sea ke ke tuku mu'a 'a 'etau tipeiti 'o fokotu'u mai ke tu'usi ē fokotu'u mai ē ke tu'usi ē. Kapau ko e founa ia ...

Semisi Sika: Sea kou fakatonutonu atu. Ko e fatongia eni 'o e Falé na'e toki fakamanatu'i mai fakamanatua mai ki mui ni pē 'oku vaivai hotau fatongia sivisivi ko e taimi ko ē 'oku 'omai ai ko ē tali 'o mahino te mau tali leva ko hono fakama'ala'ala mai pē 'oku mahino mau tali leva.

Ko e taimi ko ē ‘oku nenefu ai ki he mātu'a ni ko homau fatongia ke fakama'ala'ala mai mei Pule'anga kapau ko e ‘uhinga ē ki he *ID* Fakafanua mālō, mālō.

Sea Komiti Kakato: Me'a ‘oku tokanga ki ai ‘a e Feitu'una ko ē ‘oku tokoni mai e ‘Eiki Minisitā ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ka u ki'i tokoni atu pē Sea, ko e Fakafofonga ko eni na'e Tokoni Palēmia pea Palēmia Le'ole'o ‘oku ‘ikai ke toe ai ha ngāue fo'ou heni ‘oku ne ‘osi mea'i lelei pē ko e ‘ū patiseti angamaheni fakamole angamaheni eni ‘a e Pule'anga. Pea ko e patiseti ko eni ‘oku ngaahi fakamole angamaheni ‘Eiki Sea, ‘e lava pē ke u pehē atu he pongipongi ni he ‘ikai ke toe ue'i ia ‘i he, he ko e fakamole ia mo e ngāue kuo pau ke fai na'a ku lave ki he vahé, ngāue ko eni ka ‘oku fiema'u paasipooti ha taha Sea ko e fatongia ia e Pule'anga ke ‘ave 'ene paasipooti mo fakafo'ou. Ko e ava ko ē ‘a e *border* ko e me'a kehe ia. Ko e fakafo'ou ko ē ‘a e *ID* ...

<009>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... ‘a e kakai ‘o e fonua mo e teuteu ki he filí. Ko e ngāue ia kuo pau ke fai. Ko ia ‘oku ou kole atu Hou'eiki mou ki'i tokoni mai ki he'etau ngāué. Mālō ‘Eiki Sea.

Semisi Sika: Sea, ko e fatongia e Pule'angá ke fakahoko honau mafai ke faitu'utu'uní ko e me'a kehe ia. Ko e me'a ia ‘oku pau ke fai. ‘Oku nau ma'u ‘enautolu ‘a e mafai faka-Konisitūtone kuo pau ke tau tukulolo ke fai hanau fakakaukau. Ko e fatongia ia ‘o e motu'á ni ke sivivivi'i mo ‘eke ha ngaahi me'a ‘oku fiema'u ke fakama'ala'ala.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea.

Semisi Sika: Ko u kole pē ki he Pule'angá ke ki'i mokomoko pē. ‘Omai mu'a ha faingamālie ‘a e matu'á ni ...

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga ko e tali ē na'e fai mei he ‘Eiki Minisitā. ‘Oku kau heni ‘a e paasipootí, e ‘uhinga ‘o e *ID* ‘a e tokotaha Tonga kotoa pē.

Semisi Sika: Ko ia. Mahino, mahino ‘aupito Sea.

Sea Komiti Kakato: Ko e taimi ni ko ‘ete ‘alu pē ki ha feitu'u kuo ‘eke e *ID* ‘oku kau ai mo e paasipooti. ‘Oku mahu'inga kapau ‘oku tāpuni e *border* ka ‘oku fiema'u e me'a ia ke fakamo'oni'i ‘a e tokotaha Tonga ko e Tonga ia.

Semisi Sika: Ko u tui mahalo ‘osi mahino pē fakama'ala'alá.

Mateni Tapueluelu: Sea ko e fie tokoni pē Sea ki he poiní ko ení ke kātaki pē Sea.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea. Ko ‘eku ‘ai pē ke u ki'i tokoni pē mu'a ki he ...

Mateni Tapueluelu: Ka u ki'i ‘uluaki tokoni Minisitā fakamolemole.

'Eiki Minisitā Polisi: ‘Io sai pē kae toki ‘osi ...

Mateni Tapueluelu: Mālō ‘Eiki Minisitā. ‘Eiki Sea ko e fakatapu atu ki he Feitu’una mo e Hou’eiki Mēmipa e Falé. Ko e ‘uhinga pē Sea ‘a e feinga ‘a e tēpile ko eni ko e fakama’ala’ala pea ko ‘ene mahino pē ‘a’ana ko ‘ene ma’ala’alá ia. Ko e ‘uhinga Sea ‘a e tokanga ki he ki’i fo’i fakamole 8 kilu ko eni ki he *specialize printing* ‘oku ha’u ia ‘i he ‘aitemi 14 ‘a ia ko e peesi 112. ‘A ia ko e totongi koloa mo e ngāue. Ko e ta’u lolotonga na’e 4 kilu 2 mano 1 afe 5 ngeau. Ko e fokotu’u mai ko eni ki he Patiseti hokó, 1 miliona 4 kilu. Ko ‘ene fo’i ‘unu ko ē ki ‘olunga ko ia Sea ‘oku fai ki ai e tokanga pea ko e me’a pē ‘oku mau tokanga’i ‘oku fu’u ‘alu lahi ki ‘olunga. ‘Oku taki ki ai ‘emau tokanga ke fakamatala’i mai ke mahino na’a lava ke kau ia ‘i hono ki’i kalusefai pē ko e tu’usi hifo kae lava ke fakapa’anga ‘a e ngaahi hiki fo’ou ko eni kuo tali he komiti. Ko e ‘uhinga pē ia ‘Eiki Minisitā.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Mahino e ki’i fehu’i ia.

Mateni Tapueluelu: Kapau te ke fakama’ala’ala mai pē ‘oku mahino. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Kae fai ha fakama’ala’ala mei he Pule’angá.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea. Tapu pē mo e Feitu’una kae ‘uma’ā e Hou’eiki Komiti Kakató. ‘Eiki Sea ko e, ko e paasipootí pea mo e *ID*, ‘Eiki Sea ‘oku kau ia he kongá lahi ‘i he, ‘i he *reform* ko eni ko ē ko ē ki he tau’i ko ē faito’o konatapu. ‘I ai e ngaahi lao mo e ngaahi me’a ‘oku pau ke fakahū mai. Kuo pau he ko ‘ene tu’u ko ē he taimi ní ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hatao lao ‘atautolu ia ki he fakamālohi’i ‘aki ‘a e *ID*. Ko e kongá ia ‘a ē ko ē ‘oku fiema’u ai, tukukehe ‘a e fiema’u ‘a e kakaí ‘Eiki Sea.

Ko e me’a ko ē ko ē ‘oku, te u ‘uluaki kamata mei ai ‘Eiki Sea ‘eku fakahoha’á ki he Potungāue ki Mulí. Kapau te mou me’a lelei pē ki he polokalama 14 ‘a eni ko ē ‘i he peesi 16 ‘asi ai hono ‘uhingá pea mo hono ngaahi fakamolé ka ko e me’apango na’e ‘ikai ke mou tokanga ki ai pea tau toki hokohoko mai ki he’etau ‘ū voutí. He ‘oku ‘asi, ko ‘ene ‘asi ko ē ‘i he peesi 10 ko e talanoa ko eni ko ē ki heni. Pea tau sio leva ki he tokoni ko ē ko ē ‘a ē ‘oku ‘omai ko ē mei mulí. Ko e Pangikē ‘a Māmaní ‘oku ‘i ai e kau Mēmipa ai ‘oku kātoa ai e kātoa ‘a e ‘ū feitu’u ko eni ko ē ‘oku ‘i ai ko ē hotau ngaahi ‘ofisí. ‘A ia ‘oku mahalo ko e kau ia he tokoni lahi taha mai ko ē ki he fonua ni.

Ngaahi tokoni ‘oku lave ai ‘a Tonga makatu’unga he ngaahi ‘ofisi ‘i muli

Ko ‘etau fakafuofua ki he’etau Patiseti fakalukufua, ko hotau fofonga eni ki mulí ‘oku hūmai ai e Pangikē ‘a ‘Esiá, ha’u ai e Pangikē ko ē *World Bank* pea tukukehe ‘a e ngaahi tokoni hangatonu mei he ngaahi Pule’angá. Ka ‘oku tau hanga foki ‘o fakafehu’ia pe ‘oku lahi ‘a *Abu Dhabi* pe ‘oku si’isi’i ka ko ‘ene *contribution* ko ē ko ē ki he Pangikē ‘a Māmaní ‘a ē ko ē ‘oku tokoni lahi taha mai ko ē ki hotau fonua ni. Ko e me’a ia ‘oku mahu’ingá pea pau leva ke nofo hotau fakafongá ‘i he ngaahi kolomu’a ko iá ‘o fai e talanoa ‘o fakatatau ia mei he’etau kolé. Ka ko e me’a ko ē ‘oku ou ‘uhinga atu ko ē ki ai kapau te mou me’a pē ke ‘uhí ki he ngaahi tēpile. Ko e pa’anga ko ē ‘oku tau ma’u mei mulí ‘a eni ko ē, ‘a ē ko ē ‘oku tau lau ko ē ko e *deficit*. ‘Oku *deficit* ...

<002>

Taimi: 1145-1150

‘Eiki Minisita Polisi: ...he ko e ‘uhingá he ko hotau ivi ‘oku nounou, tau tãnaki ‘e kitautolu ia ‘a e pa’anga ‘esitimeti ‘i he 21/22 fakafuofua ki he 369 miliona. Pea kapau leva te tau ‘alu ki he peesi hono 8 ‘oku tau tãnaki ai e pa’anga ‘e 618, pea ‘oku tau talanoa eni ‘i he pa’anga ‘e, tau pehē ko e patiseti ko eni ‘oku 15 miliona. Ko e ‘ofa ko ē mei muli ‘Eiki Sea ‘oku meimei ‘ova ia mei a’u ia ki he 300 miliona, pea ‘oku pau leva ke tau hanga ‘o fakaivia ‘a e ngaahi fofonga ko eni ‘o e fonua ki he ngaahi feitu’u ko eni.

Ko e *contribute* lahi taha ko ē ko ē ki he Pangikē ‘a Māmani ko ‘Amelika. ‘Oku ‘ikai ke loko ‘i ai ha’anau *direct* tokoni mai ‘anautolu, ka ko e pa’anga ko ē ‘oku tukuange mai ko ē ‘e he *World Bank* faka’aho ‘oku ‘inasi ‘a Tonga ia ai he ‘aho ki he ‘aho. Ha’u mei he Pangikē ‘Esia ‘oku ‘i ai pē honau kau mēmipa ‘a eni ko ē ko hotau fanga ki’i ‘ofisi ko ē ‘i muli, ‘oku nau fakafofonga’i kitautolu ‘i he ngaahi feitu’u ko ia ke tau ‘inasi ‘i he pa’anga ko eni ko ē ‘e meimei 300 miliona ‘oku tokoni mai. ‘A ia ‘oku tau pehē ko ē ko e *deficit*, ko e ha’u ‘a e pa’anga tokoni ko ia ‘oku ha’u ia ‘o tokoni ia ki he *revenue* ko ē ‘a e fonua.

Pea ko e me’a ia ko ē ‘oku ou hanga ai ‘o ta’utu pe au pehē ‘ofa mai ‘a e ngaahi Pule’anga muli ‘aki ‘a e fu’u panaga lahi ‘aupito meimei vaeua ‘etau patiseti, pongipongi ni kuo tau fakafehu’ia ‘a e lahi ‘enau malu’i, tau fakafehu’ia ‘a e mamafa. ‘Eiki Sea ...

Semisi Sika: ‘Eiki Sea kau ki’i fakatonutonu atu ‘Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: ‘Io ko e fakatonutonu.

Me’a Tongatapu 2 ko ‘enau faka’amu ke fakama’ala’ala ‘a e ngaahi mata’ifika ka ‘oku ‘ikai ko ha fakafepaki

Semisi Sika: ‘Oku ‘ikai ke u fu’u ongo’i ‘oku fakafiemale ‘a e faka’aonga’i ‘a e fo’ilea ‘oku fakafehu’ia ‘oku hangē ‘oku ongo ia ‘oku fakafepaki pē ‘oku faka’ikai’i, ko e kole fakama’ala’ala ki he tu’u ‘a e ngaahi mata’i fika ‘o anga mo ‘emau sio.

Ko e ngaahi tali ko eni ‘oku ‘omai ko eni mei he Pule’anga ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’amau fakakaukau ‘oku mau fakafepaki, pea mau ta’etui pea ta’epoupou ki he ngaahi fatongia ngāue ‘a e ngaahi Pule’anga ‘i muli. Ko e kole pē ke fakama’ala’ala ‘a e ngaahi mata’i fika ‘i he ‘ū *insure*, toe fakama’ala’ala ‘a e ngaahi mata’i fika ‘i he ngaahi patiseti.

Pea ko ia ‘e Sea ko ‘eku kole atu ke ‘oua ‘e ‘ai ke taki hala’i ‘a e fanongo mai ko ē ‘a e kakai ‘o pehē ‘oku mau fakafepaki ki he taumu’a ngāue mo e fakahoko fatongia ‘a e ngaahi ‘ofisi ‘i muli.

‘Eiki Minisitā Polisi: Kātaki fakamolemole ‘oku ‘ikai ko ha fakafepaki eni ia ko e anga ia ‘eku ongo’i.

Siaosi Pohiva: Sea kau ki’i tokoni pē ki heni Sea, kae toki tali mai ‘e he ‘Eiki Minisitā. Koe’uhí ‘oku toutou me’a mai ‘a e Hou’eiki Pule’angá hangē ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hamau fatongia ki he patiseti, kau fakamanatu atu pē au ‘a e kupu 51, fatongia fa’ahinga ‘oku kau ki he pea mo e ngaahi mafai ‘o e Kapineti, kupu 1, kupu si’i 1. Kuo pau ke ‘i he Kapineti ‘a e mafai pule ‘o e fonua, ‘a ia kuo pau ke nau ma’u ‘a e ngafa ‘o e fengāue’aki fakataha mo e taliui ki he Fale Alea, ‘a e ngafa fatongia pule ‘o e Pule’anga.

Ko e 'uhinga ia 'oku fai ai 'a e fehu'i Hou'eiki. 'Oku 'i ai homau fatongia 'oku taliui 'a e Pule'anga ki he Fale ko eni, Fale eni 'oku ma'olunga taha. Sea,

Sea Komiti Kakato: Mālō Hou'eiki, 'oku mahino e feme'a'aki ia mo e 'uhinga e fakatonutonu, ka ko e fehu'i foki 'e lava pē ke pehē ko e fakafehu'ia, he ko e ngaahi fehu'i, fehu'i, fehu'i kapau 'e 'alu ki hono 'uhinga, pea 'oku 'ikai ke u tui 'oku fai ha fakafepaki heni. Ko e anga pē founa ngāue ka mou laumālie lelei pē ho'omou feme'a'aki 'oua 'e pehē 'oku 'i ai ha loto meheka, kae fai pē fehu'i mo e ngāue ho'omou feme'a'aki.

Semisi Sika: Kau fakatonutonu atu mu'a Sea. 'Oku 'ikai ko e fakafehu'ia'i 'o e fatongia, ko e fakafehu'ia'i 'o e ngaahi mata'i fika ke fakama'ala'ala. Pea ko ene ma'ala'ala pē ko ene 'osi ia. Ko e fatongia ia 'oku tu'uma'u pē.

Sea Komiti Kakato: Mahu'inga 'aupito e 'uhinga mo e fehu'i.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ke tokoni atu pē ke faama'ala'ala hangē ko e me'a 'oku 'omai. Ko e patiseti fokotu'u ko ē na'e 'oatu 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'oku 'oatu ai 'ene fakafuofua ki he ava 'a e *border* 'i Tisema 'o e ta'u ni. Ka 'oku 'i ai pē mo e ngaahi makatu'unga 'e lava ke liliu.

Pea ko e fokotu'u ia 'oku 'oatu 'e he Pule'anga ke mateuteu ki hono fakakakato mai e ngaahi paasipooti fakatatau ki he fiema'u 'a e kakai. 'Eiki Sea ko e *order* e paasipooti 'oku 'ikai ke māhina 'e 1 pē, pe māhina 'e 2, 'oku *order* e paasipooti ko eni pea mei *Canada*, pea 'oku 'i ai e founa ...

<005>

Taimi: 1150-1155

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ...malu koe'uhí ko e mahu'inga 'o e paasipooti ke malu 'oku pelepelengesi, pea taimi lōloa, me'a pē ki he, neongo na'e 'esitimeti ki he meimei 1 miliona 'i he ta'u lolotonga 'osi ki Sune ka ko e fakafuofua nai 'ikai ke lava 'o 'osi koe'uhí pē ko e ngaahi fakangatanga ko eni 'o e lolotonga, ka 'oku hangē pē ko e fakafuofua ko eni 'oku 'oatu he Patiseti e Pule'anga.

Veivosā Taka: Sea ki'i fakatonutonu

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kapau 'e ava 'a e *border* 'i Tisema 'e mateuteu e Pule'anga ke maau 'a e ngaahi fiema'u ko eni 'a e kakai. Mea'i pē he Feitu'una Sea fiema'u he kakai ke 'i ai ha'anau paasipooti mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Hou'eiki mou me'a ki he taimi ko u tui te mou toki me'a mai 'anai taimi lahi mou laumālie lelei ai ki he Fale Alea tau liliu 'o Fale Alea

(Liliu 'o Fale Alea pea me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki kimu'a pea u toloi e Fale ki he 2:00, ko u fie kole atu ke mou mea'i ko 'etau polokalama ngāue ki he efiāfi ni 'e hili pē mālōlō 'a e Fale he 4:00 te tau hoko atu ai pē ki he 6:00. Ko e kole eni mei he 'Eiki Minisitā Pa'anga ko u fokotu'u atu pē ke mou mea'i ke fokotu'utu'u ki ai ho'omou ngāue efiāfi ni.

Mālō Hou'eiki toloi e Fale ki he 2:00

<007>

Taimi: 1400-1405

Sātini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Alea (*Lord Fakafanua*)

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki. Hangē pē ko e me'a na'a ku lave atu ki ai kole mai 'a e Hou'eiki Pule'angá ke tau hoko atu 'aefiafi. Kimu'a pea u liliu 'o Komiti Kakatō kole atu ki Tongatapu 1, ke 'uluaki me'a mai.

Fehu'i Tongatapu 1 e 'uhinga 'oku fakavavevave'i ai ' e ngaue he 'oku toe uike 3 pea kakato 'a Sune

Siaosi Pohiva: Tapu pea mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea tapu ki he Hou'eiki Pule'angá kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki toenga e Hou'eiki Fakafofongá. Sea kātaki fakamolemole, ko e fakahoha'a pē motu'á ni ia hono fakahū mai e kole ko eni ke tau hoko atu 'i he 6:00 'aefiafi. Toe uike 'e 3 pea toki 'osi 'a Sune Sea, ka 'oku ou fehu'ia ko e hā 'a e 'uhinga 'oku 'ai ai ke fakavavevave'i pehe'i ai 'etau ngāué. Ko 'etau feinga eni ke fakasi'isi'i e fakamolé. Ko e ngāue ko eni 'oku 'ai ke fai 'anaí ko e 'ovataimi Sea, pea kimu'a pea u hoko atu 'eku fakamalanga hení Sea, ko u faka'amu ke fakamahino mai ko e hā e makatu'unga 'oku 'ai ke fai ai 'a e 'ovataimi ko eni 'anaí. Ko e toki 'aho 4 pē eni māhina ni Sea toe 'a e uike 'e 3 pea toki kakato e māhina ni. Hā e me'a 'oku 'ai ai ke fai e fakavave 'etau ngāué mālō. Pule'anga, ko 'eku ki'i fehu'i pē ki he Hou'eiki Pule'angá ke 'omai ha'anau tali ki ai Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Tali Minisita Pa'anga ki he fehu'i Tongatapu 1

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Seá mo e Fale 'eiki ni 'Eiki Sea. Hangē pē ko ia na'e me'a atu e 'Eiki Palēmia 'o kole he uike kuo 'osí mo e polokalama fokotu'utu'u ko eni 'a e Pule'angá ki he toenga ko ia e māhina ni. Toe pē fo'i 'aho ngāue 'e 3 'Eiki Sea, Tusite, Pulelulu, Tu'apulelulu uike kaha'ú. Ko e hoko mai ko ia e uike ko iá 'oku ai 'a e fatongia ia 'o e Pule'angá ke fakahoko pea 'e hokomai ai pē pea mo e Konifelenisi 'Eiki Sea, 'oku ou tui na'e 'osi fakaafe'i mai pē Feitu'ú na mo e Hou'eiki Fale Aleá ki he Konifelenisi 'a e Siasí. Pea ko e 'uhingá pē ke lava lelei e ngaahi fatongia ko eni 'Eiki Sea ko e 'uhingá pē ia. Mālō 'Eiki Sea.

Siaosi Pohiva: Mālō Sea, ko e talí ē kuo 'omai mei he Pule'angá. Sea, ko e 'uhinga e fakahoha'a 'a e motu'á ni ko e hā 'oku 'ai ke tau fakatonu. Na'e fili mai kotoa kitautolu katoa ki he Falé ni, ko e ō mai 'o fakahoko hotau fatongia ko e fa'u lao. Ko e Fale eni feitu'u eni 'oku fai ai e fa'u laó. Ko e hā e toe polokalama 'oku mahu'inga ange kia mautolu kau Fakafofonga ka ko Falé ni. 'Oku 'ai ke tau fakavave'i pea tau fakatonu ki he ngaahi fiema'u kehe ia 'a e Pule'angá. Ko u kole atu Sea, tuku 'a e Pule'angá ke nau me'a atu nautolu ia 'o fakahoko e fatongia ko iá kae 'oua 'e tāpuni ai ho Falé 'ou ia, kae hoko atu e ngāue mahu'inga ia ko ení, he 'oku ai e ngaahi me'a ia ke alea'i fekau'aki mo e ngaahi lao ko eni 'i he 'esitimetí Sea. Mālō.

Lord Tu'i'āfitu: Sea tapu mo e Feitu'ú na, ki'i fakatonutonu pē Fakafofongá. Ke me'a atu e Pule'angá ka tau alea'i fēfē e patisetí. Ko 'eku fehu'i ia Fakafofonga.

Siaosi Pohiva: Me'a atu pē e 'Eiki Palēmiá mo e Minisitā 'e taha 'o Fakafofonga'i kitautolu he fatongia ko iá. Ko e fatongia eni ia 'o tautolu na'e fili kitautolu ki aí ke ō mai 'o fa'u lao he Falé ni 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha feitu'u ke fa'u lao ko Falé ni pē Sea mālō.

Lord Tu'ihanga'angana: Sea ki'i tokoni atu. Tapu mo e Feitu'ú na kae tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga. Sea ko e anga pē ia 'etau ngāué. Feitu'ú na 'oku ke tataki e Falé mo e 'Ulu e Pule'angá pea 'oku ai e ngaahi fatongia pea 'oku fai pē feongoongoi ki he 'ulifohe 'a e Feitu'ú na mo ho'o ongo'i e ngaahi toenga e ngaahi 'aho ngāué he 'oku fuatautau pē. Sea, 'oku 'ikai ko e Pule'angá pē 'oku nau kole pehē ha patiseti ha ta'u. Pule'anga ko ení, Pule'anga ko eni na'e toki 'osí, Pule'anga kimu'a, ...

<008>

Taimi: 1405-1410

Lord Tu'ihanga'angana: ... taimi ko ē na'a nau me'a he tafa'aki ko ē mo e tafa'aki ko eni me'a ko ena 'oku me'a mai 'aki he Fika 1 ko e me'a ia. Te'eki ai ke kole mai e Pule'anga ke 'ai ha taimi tu'a ngāue ke fakakakato e ngāue 'alu hake e ngaahi, 'uhinga tatau pē ko eni 'oku 'ai hake he Fika 1. Taimi pē ko ē na'a nau me'a ki hē nau kole mai tuku mai ha'anau taimi ke mau 'i ai e fatongia ki hē fatongia ki hē pea ko e fatongia pē ia mei he tēpile ko ē mo eni ke 'ohake ka ko e taimi tatau pē Sea 'oku pehē pē ngāue ia 'a e Fale Alea 'o Tonga. Fai pē 'oku 'i ai pē mo e taumu'a ko ē 'oku 'i ai e ngaahi fatongia ka ko e natula pē ongo tēpile ko eni hangē pē nau 'osi 'oatu Sea. 'Oku 'ikai ko e Pule'anga pē ko eni, Pule'anga ko ē na'e toki 'osi ko e taimi na'a nau 'i hē ai fehu'ia e fanga ki'i taimi pehe ni mo e kole mai mei taumu'a, taimi pē ko ē na'a nau 'i hē ai nau ha'u foki nau heka he sea ka 'oku 'i ai e ngaahi fatongia ia ke fai pea 'ikai toe lava ia 'o tuku kai kehe Sea fai 'aki ho faka'uto'uta ko e 'Eiki Sea koe 'o e Fale Alea mo taumu'a he 'oku, ka 'oku, mo mahu'inga ke fai e ngāue ia Sea. Ka ko e ki'i 'aho e kapau ko ia ko e 'aho 'e tolu uike kaha'u tau loto tautolu ke lava ia ko eni tau paasi he vouti 'e 4 kai kehe ka ko 'eku tu'u pē 'a'aku Sea ke fakama'ala'ala atu ko e natula pē ngāue 'a e Fale ni mei he taimi ki he taimi ka 'oku fai 'aki pē tataki 'a taumu'a Feitu'una pea mo e ngaahi kole 'oku fai pea tau fua tautau ka ko e ngāue ke 'oua 'e fakavave'i kae 'ai ke lava lelei mālō.

Siaosi Pohiva: Mālō Sea mahalo pē 'oku mahino e ngaahi fakamahino 'oku 'omai. Pea hangē ko e me'a kuo 'omai 'e he Hou'eiki ko ē ko e ngaahi founa ia na'e ngāue'aki mai 'aki he kuohilí. Na kuo taimi Sea ke tau fakalelei'i ha founa ngāue'aki ha founa 'oku fo'ou mo lelei mo taau sai mo e anga'etau ngāue. Ko e anga pē hoha'a 'o e motu'a ni 'oku 'ikai ke, ko e me'a pē 'oku mau hoha'a ai he 'ai ke fakavave'i e ngāue ko eni ko e me'a 'oku totonu ke tau ngāue lelei ki ai. Ko ia pē Sea pea ko u fakamālō atu he ma'u faingamālie. Mālō.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea kole pē mu'a ke ki'i tokoni atu pē.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko 'eku tokoni atu Sea ko e patiseti ko eni na'e 'osi tufa ia lau māhina kimu'a ke 'uhī ki he kau Fakafofonga 'Eiki Sea. Pea ko e pea 'ave mei ai ki he komiti pea fakataha'i. Ko e me'a ko ē 'oku fai ki ai 'a e hoha'a ko ē 'a e motu'a ni 'Eiki Sea kapau, 'oku ngofua ke fakahū mai ha lao fekau'aki mo e patiseti 'i he taimi ko ē hono alea'i 'Eiki Sea ko 'eku vakai ko ē ki ai ke ai ha lao kuo 'omai mei tu'a ke alea'i fakataha mo eni 'Eiki Sea 'oku, tukukehe Pule'anga na'e 'i ai 'enau ngaahi Lao Fakalelei ki he Tukahau mo e 'ū me'a ko ia. Ko e 'uhinga ia hono taimi hono fakahū mai 'Eiki Sea koe'uhí ko hono alea'i e patiseti 'Eiki Sea. Kapau 'oku 'i ai ha lao 'oku fakahū mai 'e he kau Fakafofonga tali lelei pē ke tau hanga

alea'i kapau 'oku ai ha lao ke fakahū mai ki he Fale 'Eiki Sea pea kapau leva 'oku 'ikai ko u tui na'e 'osi 'oatu pē faingamālie lahi he ngaahi lau māhina, ngaahi me'a kotoa ko eni 'oku mou loto ko ē ke fakalelei'i 'oku mou mea'i kotoa pē ko e liliu mo e me'a kotoa ko ia ko e lao te ne hanga 'o fai. Ka ko e me'a ko 'eku 'uhinga atu 'a'aku ia kapau 'oku hala ia pea mei 'osi mo e Lao 'a e Pule'anga ko u tui au 'Eiki Sea 'oku lele pē 'i matangi e ngāue ia. Pea kapau 'oku ai ha lao 'e fakahū mai he Fakafofonga Fika 1 pea mo e Tēpile 'a e Hou'eiki Nōpele 'oku, he 'ikai ke lava ia 'o ta'ofi. Ka 'oku 'osi 'i ai pē 'a e taimi 'i ho' tu'utu'uni ngāue ki he fokotu'u pea mo e ngaahi lao mo hono taimi ke fakahū mai ai.

Ko e ki'i poupou atu pē ia Sea ko e anga ia e lave'i 'a e motu'a ni te'eki ke u lave'i pē 'oku 'i ai ha lao 'e tufa mai mei he kau Fakafofonga ke 'uhī ke fai 'aki hono ue'i e patiseti Sea. Ko e anga pē ia e poupou atu ki he ngāue pea 'oku mo'oni pē anga ia 'a e fakahoha'a 'a e Fika 1 ka ko hono, 'oku 'i ai hono ngaahi me'a mo hono ngaahi naunau tonu ke fakahū mai ke ne hanga 'o alea'i fakataha pea mo eni. Pea kapau leva 'oku 'ikai ke 'i ai ha lao pea 'oku tonu ā ke tau hanga tautolu 'o paasi 'a e lao ko eni ke 'uhī kae lele e ngāue ia 'a e fonua Sea ko ia pē Sea.

Siaosi Pohiva: Sea ko u faka'apa'apa pē au ki he Minisitā 'oku 'ikai ko ha me'a eni ia ke tau paasi fiema'u ia ke tau vakavakai'i 'e tautolu toe fo'i vouti ia hē 'e 20 te tau talanoa ki ai. Ko e 'uhinga ia 'oku hoha'a atu ai 'a e tēpile ko eni ke tuku mai mu'a ha faingamālie lahi tahá ke tau talanoa'i ai he me'a ko eni. Ko u tui Hou'eiki fo'i uike ua mei heni kuo lava lelei atu e 'a e patiseti 'o paasi pea tau toki hoko atu ki he ...

<009>

Taimi: 1410-1415

Siaosi Pohiva: ... ngaahi fatongia lao hangē ko ena 'oku me'a mai ki ai 'a e 'Eiki Minisitā. Mālō.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki. Neongo ko e me'a ko eni te tau toki fakapapau'i 'i he 4. Nau faka'amu au na'e tuku mai ha faingamālie ke tau hoko atu ki he ngaahi vouti.

Ko e me'a ko ē fekau'aki pea mo e taimi ngāue 'a e Fale ni, Hou'eiki 'oku mou mea'i pē ko e taimi ko ē 'oku fie ngāue ai e Falé 'oku 'ikai toe 'i ai ha me'a ia ke ne ta'ofi. Ko u manatu'i 'i he taimi ko ē kuohilī na'e lele pē Falé 'o toki tuku he 2 pongipongi 'i he taimi ia ko íá. Kuongá ni ki'i fakapotopoto ange koe'uhí ko e 'aho mālōlō e Mōnité, 'o kapau 'e tākaki atu ha houa 'e 2 ko e fo'i vaeua ia e 'aho ngāue 'e 1, lava atu he uiké ni ka tau toki kumi e toenga e 'aho Mōnité he uike kaha'ú.

Ko e me'a ko ē ki he fakamolé 'osi patiseti'i pē ia 'i he pa'anga ngāue 'a e Fale Aleá 'a e 'ovataimi 'o kapau 'e fiema'u he Falé he 'oku tātaitaha ke tau ngāue'aki 'a e ngāue tu'ataimí, ngata pē 'i he 'a'ahi faka-Fale Aleá 'oku vahe 'ovataimi ai 'a e Hou'eiki Fakafofongá. Ko e taimi ko ē 'oku tau 'ovataimi ai e Falé lele ko ē Falé ngata pē he kau ngāué 'oku 'ikai ke tau kau tautolu ai. Kae kehe ko 'eku fakamahino'i atu pē Hou'eiki, faingamālie pē. Pau pē ke tau fengāue'aki mo e Pule'angá. Hangē ko e me'a ko eni e Sea Komiti Kakató ka me'a atu e Hou'eiki Pule'angá he'ikai ke 'i ai ha taha heni ke tau alea'i 'etau Patiseti. Ko ia 'oku 'ikai ke u toe fie fakalōloa Hou'eiki tau liliu 'o Komiti Kakato.

(Na'e liliu 'o Komiti Kakato.)

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki 'ikai ke tau toe fakalōloa. Hoko atu 'etau, homou feme'a'aki ki he vouti ko ení. Fokotu'u ē mo e poupou. Tau pālōti.

Lord Fakafanua: Sea kātaki pē Sea 'oku 'i ai ki'i me'a pē ke fakamahino'i mai mei he Pule'angá koe'uhí pē ko e vouti ko eni e *Foreign Affair*. Na'e 'ohake ai 'a e mahu'inga ko eni 'a e, hono *print* ko eni e 'ū paasipootí 'Eiki Sea. Ka ko u fie fakamahino'i pē koe'uhí ko e mahu'inga ko ē ta'u ní 'oku 'amanaki ke tau fili 'i Nōvema. Pea ko e 'ofisi ko ē *National ID* ko nautolu 'oku nau hanga 'o ngaahi e *ID* ko ē 'oku ngāue'aki he kau filí. Pea fakatatau ki he Lao ki he *National ID* ko e Tonga kotoa pē mei he ta'u 14 ki 'olunga 'oku *entitle* ki he, ke ma'u 'ene *ID National Card ID*. Pea 'i he taimi tatau pē Sea 'i he kamata mai ko eni 'etau fili faka-Fale Alea fo'ou 'oku tufa ki he ta'u 21. 'A ia ko ia 'oku *entitle* pe 'oku 'i ai 'ene totonu ke fili ke kau ki he filí 'ene *ID* ke ne ngāue'aki fakapapau'i ko e tokotaha Tonga ia 'oku 'i he vāhenga fē, mo fai 'aki 'ene filí.

Kole fakama'ala'ala ki he patiseti ki he *National ID* koe'uhi ko e teu fili 'i Novema

Sea ko 'eku tokanga pē 'a'aku ko e 'uhingá ko e patiseti ko ení ki he ta'u fakapa'anga fo'ou pea neongo pē 'oku tau 'osi fakalaka mai tautolu he vouti ko iá ka ko e 'ofisi ko eni ki he *National ID* 'oku 'i he malumalu ia 'a e *Lord Privy Seal* 'a ia ko 'ene patiseti 'oku 'i he 'Ofisi Palasi. Toki fakatokanga'i hake koe'uhí ko e fiema'u fo'ou ko eni 'i he ta'u ní ko 'etau filí 'oku 'amanaki ke fakahoko 'i Nōvema. Ko e patiseti na'e 'ave ki ai na'e 1 afe 9 ngeau pē. Sea fakafehoanaki pea mo e patiseti ko ē 'oku 'ave ki he *Foreign Affair* ki hono ngaahi ko ē tau paasipootí, mahalo ko e 8 kilu 1 mano 6 afe. 'A ia 'oku mahino e mahu'inga e paasipootí koe'uhí ko e fefolau'akí ka koe'uhí ko e fili ko ē 'oku 'amanaki ke fakahoko 'i Nōvemá na'a fiema'u ke fai ha tokanga ki he ngaahi *ID* he ko e pa'anga pē 'e 1 afe 9 ngeau 'oku 'ave ki ai.

Ko e 'oatu pē ki he Pule'angá na'a 'oku 'i ai ha vouti ia 'e taha 'oku *print* mei ai 'ū *National ID* ka ko e vouti ko eni 'i he 'Ofisi Palasi 'oku 1 afe 9 ngeau pē ki he *National ID*. He koe'uhí 'oku 'i ai e ngaahi *ID* 'oku *expire* pea 'oku mahino fakatatau ki he laó ko 'ene *expire* pē ha *ID* 'oku fua hono fakafo'ou e *ID* he Pule'angá. Toki totongi pē pa'anga 'e 50 ke fakafo'ou 'ete *ID* 'o kapau 'oku mole 'ete *ID*. 'A ia kapau ko ha kovi pē 'a kita mole 'ete *ID* pē maumau, totongi pa'anga 'e 50 ke fakafo'ou 'ete *ID*. Ka ko 'ene *expire* pē ha *ID* 'oku totongi he Pule'angá 'a hono fakafo'ou ko iá. Pea ko u 'ilo mei he kau ngāue ko eni 'i Fale Aleá 'oku 'i ai e ni'ihí kuo 'osi *expire* 'enau *ID* ka 'oku te'eki ke fakafo'ou. 'A ia ko e me'a ko iá kuo pau ke tau tokanga ki ai koe'uhí ko e fili ko eni 'i Nōvema 'a e fiema'u ke *ID* e kakaí ke nau lava 'o fakahoko 'enau fatongia 'i he taimi filí. ...

<002>

Taimi: 1415-1420

Lord Fakafanua: Ko ia pē Sea ko e kole fakama'ala'ala pē, pe 'oku 'i ai ha patiseti ki he *National ID* koe'uhi ko e fili Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Nōpele, 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Tali Minisita Pa'anga ke tuku ke toki fakalelei'i 'a e patiseti ki he *National ID* mei he *Contingency Fund*

Eiki Minisita Pa'anga: Mālō tapu pea mo e Sea, pea mo e Hou'eiki Mēmipa. 'Eiki Sea, fakamālō atu ki he Nōpele hono fakamanatu mai 'a e konga, ko e konga mo'oni foki eni ia 'Eiki Sea, ko e, 'oku fiema'u 'aupito e *ID* ia ki he fili, pea ko e ngāue pē ia kuo pau ke fai. Na'a ku pehē 'e au ia 'oku kau e *ID* he 'i he 'ofisi ko eni ta 'oku 'i he 'Ofisi Palasi ia. 'Oku mahino mai pē ia mei he ngāue ko ena ki he silini ko eni 'oku 'i he 'esitimeti 'oku si'isi'i pango ia 'Eiki Sea.

Pea 'oku laumālie lelei pē e 'Eiki Palēmia, na'e founa 'e 2 'e lava 'o fakalelei'i 'aki eni, ko hono fakalahi'aki ha pa'anga 'e 2 kilu, ke toki fakalelei'i pē ia 'e he Falepa'anga mei he'etau *contingency fund* pē ko e, pea 'oku ou fokotu'u atu e founa ko ia ke tuku pē ia ke toki fakalelei'i pē ia he Falepa'anga pea mei he pa'anga ko eni 'Eiki Sea, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito faka'osi mai 'e he 'Eiki Minisitā ...

Lord Fakafanua: Sea 'oku ou fakamālō atu ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga koe'uhi 'oku, ko e me'a lahi ke lava e ngāue, pea ko e pou pou atu ki he ngāue ko eni 'oku me'a mai ki ai e 'Eiki Minisitā Polisi, he koe'uhi he ko e fengāue'aki ko eni pea mo e Potungāue Polisi 'i he ngaahi kupu taautaha ki hono fakafepaki'i e faito'o konatapu pehē foki ki he fuhu ko eni 'i he vā ko eni 'o e 'ū 'apiako. Na'e fakatokanga'i ai 'a e tōnounou 'i hono tānaki mai e tamaiki ko eni 'oku palopalema hono feinga'i ke fakapapau'i pē ko hai kinautolu mo e 'apiako fē 'oku nau a'u ki ai, nau ako ki ai.

'A ia 'oku fakatātā ko e, 'a e lisi na'e 'omai mei he polisi fekau'aki pea mo e fuhu ko eni he vā ako 'a e toko 100 pea ko e toko 20 pē na'e lava 'o fakapapau'i Sea. Ko e 'uhinga ko e palopalema 'oku 'ikai ke lava faitaa'i nautolu koe'uhi ko 'enau *under age*, pea ua ko e si'isi'i ke 'i ai ha'anau *ID card*, pea na'e fai e fetu'uaki pea mo e kau puleako ko e hā e 'uhinga 'oku 'ikai ke 'ai ai ha *ID* e tamaiki, pea 'oku 'i ai pē tōnounou ai he tafa'aki ko eni e 'ū 'apiako fakasilini, 'i ai e ngaahi 'apiako 'oku nau lava 'o *ID* pea 'oku 'i ai e 'ū 'apiako 'oku 'ikai ke lava ke nau *ID*.

Pea 'i hono aofangatuku Sea 'oku 'i ai e faka'amu 'a e ngaahi 'apiako 'e fai ha fakafalala ki he *National ID*, ke *ID* e tokotaha ako kotoa pē, 'a ia 'oku 'osi ma'u 'enau totonu fakatatau ki he lao ko eni *National ID* ke nau *ID* mei he ta'u 14 'o faai ki 'olunga, koe'uhi ko e fili 'oku fai e fakamamafa ia ke toki tufa pē he ta'u 21, ka ko e *National ID* 'e tokoni ia ki hono *enforce* 'a e lao ko ē *ID*, pehē foki ki he ngaahi fakangatangata hangē ko e ta'u 21 'oku ma'u kava mo fakatau kava mālohi mo e me'a pehē, 'e lava ia 'o *enforce* 'o kapau 'e 'i ai ha *ID* 'a e tokotaha ako kotoa pē, pehē foki ki hono *identify* kinautolu he taimi ko ē 'oku hoko ai e palopalema mo e ngāue'aki mo e fengāue'aki ko ē mo e polisi.

'A ia ko e 'uhinga ia 'oku ou pou pou atu ai ki he fakalahi ko ē 'oku fokotu'u mai 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga, koe'uhi ke 'oua 'e ngata pē 'i hono faka-*ID* e ni'ihi ko eni ki he fili, ka tau feinga ke faka-*ID* e fanau ako kae lava ke 'ilo kinautolu pea 'e lava leva ke fai ha ngāue kia kinautolu. Ko ia pē Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Nōpele.

Semisi Sika: Sea kātaki ko e ...

Mo'ale Finau: Sea ki'i faingamālie, ke u fakahoha'a.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai koe he kuo ke me’a ki ‘okunga.

Mo’ale Finau: Mālō. Sea ‘oku ou, ko e vouti ko eni ko e *Ministry* ko eni ‘oku mahu’inga ‘Eiki Sea ki he fonua, ka ‘oku ‘i ai pē ‘a e ki’i me’a ‘oku ou loto keu ki’i ‘eke pē, koe’uhi ‘Eiki Sea ke tau fononga fakataha pē he taimi ni pea mo hono fakapotopoto’i ‘a e silini ‘a e fonua.

‘Oku ou fie taki e tokangá ki he ...

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga me’a pē koe ho’o fehu’i, ‘oua toe kau ai e fakapotopoto’i e pa’anga e fonua ia.

Mo’ale Finau: Ko e me’a ‘Eiki Sea he ko e me’a ko eni te u ‘ai atu ...

Sea Komiti Kakato: Fehu’i pē koe ...

Mo’ale Finau: ...ko e me’a ko eni te u ‘oatu ko eni...

Sea Komiti Kakato: ...he ko e patiseti ia ko eni nae ‘osi fakafuofua ‘enautolu ki he’enau ngāue, tau omi tautolu ‘o tukuhifo e lao ko eni, fehu’i pē koe.

Mo’ale Finau: Ko e ‘uhinga ‘Eiki Sea, kau fakahoha’a atu ko eni ‘e ‘i loto ia ‘i he fakapotopoto, ko e ‘uhinga ia ‘oku ou fakahoha’a ai.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai pē koe kau pule’i atu ho’o ...

Mo’ale Finau: *Ok.* Hou’eiki taki ‘etau tokanga ki he *sub-program* fika 3, ko e ‘uhinga kau ‘oatu e me’a ‘oku ou ‘uhinga ki ai.

‘Oku ‘asi ‘i he fo’i vouti fika 20 ‘i lalo, ko e *new computers* ko e pa’anga ‘e 8 mano. ‘Eiki Sea ko e *computer* ‘avalisi pa’anga ‘e tahaafe ki he *computer* ‘ene ma’ama’a, fe’unga pea mo e ivi e kakai e fonua. Kapau te tau vahevahe e tahaafe ki he 8 mano ko ē ko e hā fua e ‘ū fu’u komipiuta ko ia ‘Eiki Sea ki he ‘ofisi ko eni.

Ko e ‘uhinga ‘eku fehu’i ke fakamatala mai mu’a ‘e he Pule’anga ‘a e fo’i 8 mano ko ē ki he *new computers* ko eni pē ‘oku ‘uhinga mālie ...

<005>

Taimi: 1420-1425

Mo’ale Finau: ...pē ‘oku fakapotopoto kapau ‘oku pa’anga ‘e 1000 pea tau vahevahe ange ki he 8 mano pē ko e *computer* ia ‘e fiha ko ‘eku fehu’i pē ia ‘Eiki Sea ‘i he ongo’i ‘a e motu’a ni ‘oku ‘ikai ke fakapotopoto ‘a e fu’u pa’anga ‘e 8 mano ki he *computer* ki ha ‘ofisi ko ia pē Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito Fakafofonga, ka ke me’a hifo pē ki ho’o mou ngaahi tafā’aki ‘osi pē ko ē mei he Pule’anga kuo *Apple* kotoa e ‘ū *laptop* ko ē mahino’i, mahino ia.

Mo’ale Finau: Sea fakamolemole ko ‘eku fehu’i ‘a’aku ki he Pule’anga.

Sea Komiti Kakato: Me’a kātoa mai ki he ‘ū tēpile ko eni *Apple* kotoa.

Mo'ale Finau: Sea fakamolemole ko u fehu'i au ki he Pule'anga.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai koe 'Eiki Minisitā ko e fakatonutonu atu ki he ngaahi 'ofisi ma'olunga ko eni. Hou'eiki ko e ngaahi *brand*.

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea kapau ko e 'atunga ē 'etau tipeiti, pea tuku ā 'etau tipeiti...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu ki he 'Eiki Sea pea mo e Hou'eiki. 'Eiki Sea ka u ki'i tokoni atu.

Sea Komiti Kakato: Ko e fai pē fehu'i mo e fakafuofua ki he *privilege* 'o e ngāue 'oku fe'unga mo hono 'ofisi.

Mo'ale Finau: Sea ko e *sub-program* fika 3 ko e 'uhinga e *sub-program* ko e fo'i polokalama pē ia 'o e fo'i 'ofisi pē 'e taha, fo'i polokalama 'e taha. Ko e 8 mano ko ē ki he fo'i *sub* pē 'e taha mālō.

Sea Komiti Kakato: Ko ia, mālō Fakafofonga fakamolemole pē ko e anga pē ia e fononga 'o e alea kae tali mai e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'ai pē ke tau 'ā'ā mo 'unu'unu mai mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea tapu pea mo e Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea, ko u manatu he ta'u kuo'osi 'Eiki Sea taimi ko ē na'e kole mai ai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ke 'omai e ngaahi fu'u *screen* lalahi ko eni 'a eni ko eni 'oku 'i mu'a he Hou'eiki pea mo e fu'u me'angāue ko ē he 'oku pehē mai he ni'ihī fu'u me'a maumau taimi ko ē ke hā, 'ikai ko e hoko mai ko eni 'a e Koviti he 'aho ni me'a fiemālie mo'oni ko 'etau ō ki he tekinolosia 'Eiki Sea, pea fai ko ē 'etau ngāue 'ai 'etau Patiseti faka'ofa'ofa pea mahino 'Eiki Sea.

Ko e 'uhinga pē e seniti ko eni 'Eiki Sea, 'oku 'i ai e polokalama fakakomipiuta ia, 'a ia ko e polokalama ko eni ko e polokalama ia mei muli 'a ē ko ē 'oku ngāue'aki he *immigration* ki he *border*, pea ko e fiema'u ko eni ke *upgrade* e polokalama ko eni 'Eiki Sea fakataha mo e kumi e ngaahi *computer* ki he potungāue, he ko e 'uhinga ko e teuteu eni ia ki he ava ko ē *border* 'oku 'osi maau e ngāue ko eni 'i mala'e vakapuna ko e 'uhinga ke lava 'o ma'u e ngaahi fakamatala ko ē fiema'u ko ē he 'ofisi *immigration* ko e 'uhinga ia 'Eiki Sea, ko u fokotu'u atu ke tau tali ā e Vouti ko eni ka tau hiki.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā, ke fiemalie?

Mo'ale Finau: Sea, fakafeta'i ko ena 'oku ne fakamatala mai 'Eiki Sea, ka ko e 'uhinga foki 'eku fehu'i 'a'aku 'oku 'asi pē ia ko e *new computers* pea *full stop*, ka ko eni 'oku 'omai he Minisitā mālō 'aupito 'Eiki Minisitā fanongo e kakai 'o e fonua ki he 'uhinga 'o e 8 mano mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō Fakafofonga ta ko ē 'oku toe feinga ke update e me'angāue fe'unga pē ia mo e ngaahi 'ofisi ko ia. 'Eiki Minisitā Mo'ui na'a ke kole mai kia au e me'a mei *Dubai* 'oku 'i ai e ngāue'aonga ho potungāue faka'osi mai.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Tapu pea mo e Feitu'una 'Eiki Sea, tapu pea mo e Sea 'a e Fale Alea 'o Tonga, tapu mo e 'Eiki Palēmia pea tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Sea e ma'u e faingamālie ke ki'i tānaki atu pē ki he ngaahi tālānga kuo mahino ia 'a e mahu'inga 'o e ngaahi misiona 'i tu'apule'anga ka ko e tānaki atu pē 'a e finemotu'a ni ko e misiona ko ia

ki *Abu Dhabi* pea mo e fonua ko ia ko *United Arab Emirates* na'e 'osi fakahoko 'a e tālanga 'i hoku 'ofisi fekau'aki mo ha fokotu'u ha senitā ki he mo'uilelei 'a ha'a fafine 'e tokonia mai ia mei *United Arab Emirates*, pea ko e founa ngāue ko eni te nau fakahoko pē 'a e ngaahi fakamole kotoa pē ki hono langa kae 'uma'ā 'a e ngaahi naunau tekinolosia fo'ou mo'oni pea mo e kau ngāue fakapolofesinale *specialist* 'i he ngaahi mala'e ko eni 'o e mo'uilelei 'a Hou'eiki fafine.

'Oku 'ikai ke u ma'u pau 'i heni ka ko e fakafuofua ki ai 'i he'eku manatu 'Eiki Sea 'oku 'ova ia he miliona 'a e *totality* 'a e *investment* mo e fengāue'aki ko eni. 'A ia 'e hokohoko atu 'a e tālanga ki he kaveinga mahu'inga ko eni ke ne tokonia 'a e mo'uilelei 'a ha'a fafine 'i he founa tekinolosia ma'olunga 'aupito mo fakapolofesinale, pea 'i ai pē faka'anau 'i he *project* ko ia na'a malava ke fakahoko atu ha *attachment* pē ko ha fe'alu'aki atu mei Tonga ni ki he ngaahi fonua ko ia 'Alepea 'o fai ha feako'aki ko hono 'uhinga ko e tu'unga ma'olunga 'oku 'i ai 'e 'enau ...

<007>

Taimi: 1425-1430

'Eiki Minisitā Mo'ui : ...tokangaekina 'a e mo'ui lelei. Kai ke ngata pē foki ai 'e Sea 'i he ngaahi ta'u atu pē kimu'á pea mo e faka'amu 'a e finemotu'á ki he kaha'ú. He ko e tu'u he taimi ni 'oku lolotonga *deficit* 'a e kau neesi fakamāmani lahi laka hake he 6 milioná. 'I he 20/30 'e laka hake 'i he 36 milioná 'a e *deficit* fakamāmani lahi 'a e kau neesi 'i māmani. Pea 'oku ai foki e faka'amu, mea'i pē ia 'e he Feitu'ú na kae 'uma'ā 'a e 'Eiki Minisitā Vava'u 14, 'a e fokotu'utu'u ke fakalahi 'a e 'Apiako Neesi ke lava 'i he kaha'ú ke tau *train* ha toko 100 pē toko 200 'i he ta'u pea lava pē ke tau tauhi heni e lelei tahá pea tau lava foki 'o nau folau atu ki tu'apule'anga 'o ngāue ai he ngaahi fonua ko eni.

Ko e ngaahi fonua foki ko eni 'Eiki Sea 'oku'osi 'i ai pē 'a e *furnished accommodation* lelei ia ki he kau ō atu ko ē 'o ngāue aí. Ko e vahé lelei 'aupito. Ko e ngaahi *bonus* fakata'ú, *bonus* he 'ovataimi ko e ngaahi monū'ia ki he fefolau'aki *free flight* 'oku 'i ai ia. 'A ia ko e ngaahi *package* ko eni monū'ia ai 'a e ngaahi fonua ia 'i 'Eisia, ka 'oku ai pē faka'amu ki he kaha'ú ki he'etau fānaú pē te tau lava tuku atu ki he ngaahi fonua ko eni ha toko 10 toko 20 fakata'u ke nau lava ke nau tokonia mai 'a e tu'unga faka'ekonōmika hotau fonuá ni. Ka ko e poupu lahi ki he ngaahi ngāue 'a e Misiona 'i *Abu Dhabi* pea mo e *United Arab Emirates* ke fai ha fengāue'aki, pea 'oku 'i ai pē 'a e felāve'i 'a e finemotu'á ni pea mo e kau polofesinale faka'ekatemika mau'olunga 'i he ngaahi fonua ko 'eni ke fakafaingamalie ha alea mo Tonga , ka ko e 'i ai 'etau Misioná ko e poupu lahi ia ki ha alea ki ha kaha'ú. Mālō 'aupito Sea.

Lord Tu'ivakanō : Sea kātaki fakamolemole pē, tapu pē mo e Feitu'ú na ko e 'ai pē koe'uhí ke tānaki pē ki he fo'i taimi ko eni neongo ko e patiseti kehe ka ko e me'a pē na'e 'ohake koe'uhi ke fakahoko pē na'a lava ke fakahoko 'e he Potungāué. Ko e me'a ko ia fekau'aki pea mo e 'Api Neesi, koe'uhí 'i he taimi tatau ko Kanata mo 'Amelika 'oku fu'u fiema'u lahi 'aupito 'a e me'a ko e *caregiver*. Na'e 'i ai 'a e taimi na'e kole ki he Potungāué, na'a lava ke fakahū atu hono *train* kinautolú he 'oku mahalo māhina pē 'e 6 'i he, mo nautolu kau neesi mo e me'á. Koe'uhí ko e fo'i faingamālie na'a lava pea nau hoko ki 'Amelika 'oku 'i ai 'enau *certificate* 'oku toe totongi lelei mo Kanata. Ko e tu'u he taimi ni hangē ko 'Aositelelia, 'oku nau 'alu ki he *older generations* 'oku fu'u fiema'u 'aupito 'a e *caregivers*. Ko e taha e ngaahi me'a koe'uhí pē ke tokoni ki he Potungāué, na'a lava ke tali 'e he Potungāué ke kau 'a e *course* ko eni he ko e ako'i pē nautolu ia 'oku te'eki ai ke nau ma'u 'enautolu 'a e *full course* ko ē 'a e neesi. *At least* 'oku 'oange kia nautolu 'a e *opportunity* ke nau ma'u 'a e *skill* 'oku fiema'ú ha taimi 'oku nau ō

'o hoko ki he ngaahi feitu'u ko eni 'oku lava ke nau ma'u 'a e *certificate* pea koe'uhi ko e pa'anga lahi ia 'e toe hū mai ki he fonuá. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Nōpele me'a mai 'a Vava'u 14.

Tokanga ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e totongi malu'i e ngaahi misiona 'i muli

Saia Piukala : Sea tapu pea mo e Feitu'ú na kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Sea ko 'eku ki'i tokanga pē au Sea ki he malu'i fakataautaha ko eni 'a e kau ngāue. Pea fakamolemole pē 'a e Hou'eiki Pule'angá 'oku 'ikai ko ha fehu'ia eni ia Sea, ka ko 'eku fokoutua hake pē 'aku ia Sea hangē ko e me'a ko ia 'a e Fakafofonga Nōpele Fika 2 'o Ha'apai. Ko e malu'i foki ko ē kau ngāue 'a e Fale Alea ni fakafuofua foki ki he toko 70. 'Oku pa'anga 'e 2 kilu 3 mano Tonga pea 'oku malu'i ia 'e he kautaha malu'i ko e *AIG* pea ko e kautaha malu'i ia 'oku malu'i ai 'a e kau va'inga ko eni 'a e *All Black* Sea. Ko e kautaha malu'i fakamāmani lahi eni ia, ka ko e fakafehoanaki ko eni ki he malu'i 'o e ngaahi Misiona ko ia 'i muli 'oku 1.5 miliona. Pea ko e toko 70 ē ko e kau ngāue ko ē he fakafuofua 'a e motu'á ni pē 'oku a'u ki he 70 pē 'ikai. Ko 'eku 'ohake pē 'e au eni ia Sea he na'e toki kamata he ta'u kuo 'osi hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga, ko e fo'i polokalama fo'ou eni 'e fiema'u 'a e ngaahi Pule'anga ia he tō mai ko eni 'a e KOVITI ke malu'i 'a e kau ngāue 'i he ...

<008>

Taimi: 1430-1435

Saia Piukala: ... ngaahi misiona muli, ko e fokotu'u pē ia ki he Pule'anga ke nau vakai'i ange mu'a na'a lava pē he ko e kautaha malu'i ko eni 'o fakamāmani lahi kapau 'e folau atu ha Mēmipa ki tu'apule'anga pē ko fē pē ha feitu'u 'i māmani pea fokoutua ai pea tā leva ke malu'i 'o *cover* ia he malu'i. Ka 'oku mahino pē ki he motu'a ni pē 'oku fai pē he ngaahi misiona Tonga ia 'a hono alea'i 'enau malu'i na ko ha faingamālie eni ke toe sio ki ai e Pule'anga na'a lava 'o he ko e kautaha fakamāmani lahi eni 'o alea'i fakalukufua 'a e ngaahi misiona ko eni 'i tu'apule'anga na'a lava ai 'o haofaki ai ha seniti mei he 1.5 miliona 'o taha miliona pē Sea 'osi mahino pē ki he motu'a ni ia 'a e fetō'aki 'a e vaivai ange 'etau mahu'inga 'etau pa'anga kae mālohi 'a e ngaahi fonua ko ē pea 'e 'alu e totongi ki 'olunga. Ko e 'uhinga pē ia 'e Sea 'a e fakakaukau mo e sio ki he ua kilu tolu mano ki he kau ngāue 'e toko 70 pea mo e 1.5 miliona ki he kau ngāue he ngaahi misiona pē 'oku nau a'u 'o toko 70 pē 'ikai pē 'e lahi si'i ai Sea. Ko e 'uhinga pē ia ki he Pule'anga ke, ko e anga pē ia e fokotu'u fakakaukau ko e patiseti ko ē he ta'u fo'ou na'a 'omai e me'a 'oku fai ha sio ta ko ē 'oku fakamāmani lahi 'a e *AIG* tau malu'i fakataha mo e timi ko ia 'a e *All Black* ko ē 'a Nu'usila Sea ko e ki'i fakahoha'a pē ia Sea ki he Pule'anga ke, mālō e ma'u faingamālie.

Sea Komiti Kakato: Mo'oni 'aupito e me'a 'a Vava'u 14 mahu'inga 'aupito e tokoni na'e fai me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea fakamālō 'aupito ki he tokoni pea fakamālō he faingamālie. Tapu atu pea mo e Feitu'una mo e Komiti 'Eiki. Ko e 'uluaki pē ko e fokotu'u 'esitimeti foki eni pea na'e 'osi 'oatu pē he 'Eiki Minisitā Pa'anga 'a e founa ko ē 'oku fai 'aki hono tali 'a e ngaahi malu'i 'o e fakatatau ki he ngaahi misiona. Pea ko e mo'oni 'oku 'oku malava pē ke fai hano tokanga'i hangē ko e ko e poini na'e 'ohaké ka ko e me'a pē ke fakatokanga'i 'oku fakafeitu'u 'oku 'i ai pē hono ko e fo'i lea fakapilitānia ko e *risk profile* pea makatu'unga mei ai e malu'i pea 'oku kehekehe 'a e 'a ia ko Tonga ni mo e Pasifiki, ko 'Esia

hangē ko *Abu Dhabi* ko e ‘alu atu ia he feitu’u ‘Alepea. Pea ‘oku neongo ‘oku *global* pē ko fē feitu’u te nau folau ai ‘oku cover pē ka ko e feitu’u ko ia ‘oku *principle* pē ko e feitu’u ko ē ‘oku nau nofo ai ‘oku kehekehe ka ‘oku tali ‘aupito ‘a e ngaahi fokotu’u ka ‘oku hangē pē ko e me’a nau ‘oatu ‘e, ‘oku ‘i ai e founa ki hono tali ko ē fo’i malu’i. Pea mo fokotu’u atu ai pē Sea ke fai mo tali pou pou mo tali e vouti mālō.

Paloti ke tali ‘a e Vouti Fika 5 ‘a e Potungāue ki Muli

Sea Komiti Kakato: Mālō ko e pou pou ē tau pālōti fakamaatoato eni Kalake. Hou’eiki, ko ia ‘oku laumālie lelei ke tali e Vouti Fika 5 Potungāue ki he Ngaahi Ngāue ki Muli *Ministry of Foreign Affairs* fakahā ‘aki e hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Polisi, Veivosa Taka, Saia Ma’u Piukala, Nōpele Tu’ivakanō, Nōpele Tu’iha’angana. Loto ki ai e toko 19.

Feme’a’aki ki he Vote 6 ‘a e Kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afio

Sea Komiti Kakato: Mālō Hou’eiki kuo tali ‘e he Fale ‘a e vouti ko eni ka tau hoko mai mu’a ki he Vouti hono 6 Kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afio. Kole atu ki he ‘Eiki Palēmia ke me’a mai.

‘Eiki Palēmia: Sea, tapu atu ki he Feitu’una pea pehē ki he Hou’eiki, te’eki ke u hoko ki he Vouti ko eni Kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afio fakamālō atu mou laumālie lelei Hou’eiki kae tali ‘a e Vouti ko ia Potungāue ki Muli. Ka te u hoko atu ki he Kau Tau ‘a ‘ene ‘Afio. Te u toe hanga pē ‘o ki’i fakamanatu atu pē ‘a e vīsone pea mo e misiona mo e tokolahi e kau tau pea tau hoko leva ki he mata’ifika.

Ko e vīsone foki ko e mateuteu fakapolofesinale e kau tau ke fakahoko honau fatongia ki he fonua ‘o hangē ko ia ‘oku hā he Laó ki he Kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afio 1992 mo e ngaahi Lao pē ‘o Tonga ka ko e misiona ke malu’i ‘a Tonga ke tau’atāina pea mo malu pea tokonia ‘a e Pule’anga ...

<009>

Taimi: 1435-1440

‘Eiki Palēmia: ... lolotongā ngaahi taimi ‘o e faingata’a fakafonuá *national emergency* mo e malava ke langa ‘a e tu’unga fakasōsialé mo faka’ekonōmika ‘o Tonga.

Tokolahi ‘o e kau tau tu’uma’u oku toko 750

Ko e tokolahi ko ia e Taumalu’i Fonua ‘a e Kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afio ko e kau tau tu’uma’u ‘oku ‘i he toko 750 pea ‘oku malava ‘o fakapa’anga ‘a e toko 650. Ka ‘oku ‘i ai pē fakakaukau ke toe hiki hake ki he toko 1 afe. Ko e lahi ko eni e ngaahi me’a ke fakatamaki fakaenatulá ‘oku mahu’inga ‘aupito ‘a e ngāue ‘a e Potungāue ko eni Kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afio.

Holo’aki 6 miliona ‘a e patiseti ‘a e Kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afio

Ko e, te u ki'i fakanounou atu pē ki he anga e tu'u ko ē 'a e Patiseti. Mou vakai atu pē ki he peesi 117 'o e Patiseti 'oku 'asi ai, ko e Patiseti ko ia ki he 2020 mo e, ki he 2021 na'e fe'unga ia mo e pa'anga 'e 22 miliona 8 kilu 2 mano 8 afe 8 ngeau. Ko e Patiseti ko ē ki he 2021/2022 'oku fe'unga ia mo e 16 miliona 6 kilu 6 mano 7 afe. 'A ia 'oku holo 'aki ia 'a e 6 miliona tupu, 6 miliona 1 kilu 4 mano 1 afe 8 ngeau. Ko e anga ko ē 'o e vahevahe ko ia 'o e, 'o e Patiseti 'oku 'i he 'ulu'i, 'oku vahevahe 'oku nau kongā ngāue 'e 7. 'Ulu'i 'ofisi na'e, ta'u lolotonga na'e 'i ai 'a e 3.7 miliona. 'I he tu'u ko ia ki he fakafuofua ki he ta'u fakapa'anga hoko ma'i 'e hiki hake ia ke 3.9 miliona. 'A ia 'oku ki'i fakalaka 'aki 'a e 1 kilu 8 mano 4 afe 8 ngeau. Ka 'i he kau ka'ate le'ó fika 2 ia fakafonuá pē ko e Tonga *Royal Guards* na'e 1 miliona 6 mano 6 afe 3 ngeau 'i he ta'u fakapa'anga lolotonga ka 'e holo ia ki he, kātaki pē mahalo 'oku hala 'eku mata'ifiká. Te u toe ki'i fakatonutonu 'eku me'a na'a 'oku hala 'eku mata'ifika ko ē nau hikihiki ko ē he 'oku, ko 'eku, ko e holó 'oku holo 'aki 'a e 2 kilu 5 afe 9 ngeau 'i he fo'i kau, 'o e kau ka'até.

Fakama'ala'ala ki he holo 'i he patiseti 'a e Taumalu'i fonua mo hono 'uhinga

Ko e tau tahí pē ko e *navy* na'e 4 miliona poini 'e *four* 'i he ta'u kuo, 'i he ta'u lolotonga ka 'e 'alu hifo, toe holo hifo ia 'o 3 kilu 'o 3 miliona 3 kilu tupu. 'A ia 'e holo 'aki ia e 1 miliona 5 mano 5 afe. Tau'utá pē ko e *land force* na'e 1.2 miliona 'i he ta'u lolotonga ka 'e holo hifo ia 'o 1.2, 1.28 ē kae 1.24 ē. 'A ia 'e holo hifo foki ia 'a e 4 mano 1 afe 2 ngeau. Ko e ngaahi ngāue ki he tokoni na'e, 'a ia ko e *support* na'e 2.46 'i he miliona 'i he ta'u lolotonga kae holo hifo ia 'o 23.9 'i he ta'u ko eni kaha'ú ka hoko ma'i. 'A ia ko e 'alu hifo 'aki ia e 6 mano 8 afe 2 ngeau. Ako ngāue pē ko e *training* na'e 9 mili, na'e poini 6, poini 66 miliona. Holo hifo ia ki he 4 ...

<002>

Taimi: 1440-1445

'Eiki Palēmia: ...poini 'e 22 miliona, 'a ia 'oku holo'aki ia e 5 miliona poini 'e 4 (5.4 miliona), ko e pailate pē ko e *airwing* na'e 1 kilu 6 mano 7 afe pē he ta'u lolotonga, ka 'oku holo hifo eni ia 'o 1 kilu 1 mano 7 afe 5 ngeau pē, 'a ia 'oku holo'aki ia 'a e 5 mano.

Ko e anga ia 'a e fo'i fakaikiiki hifo ko ia 'a e holo 'aki 'a e 6, 'a e 6 miliona. Ko e kongā lahi foki 'o e patiseti ko eni a e Kau Tau 'a 'Ene 'Afio 'oku fakapa'anga ia mei muli, mei he ngaahi tokoni mei 'Asitelelia, Nu'usila hangē ko e ngaahi vaka mo e me'a ko ia, hono fakalele 'o e ngaahi vaka 'oku mei muli ia, ko e tokoni mei 'Asitelelia, Nu'usila, 'Amelika, Falanisē, pea mo Siaina. 'A ia ko e 'uhinga e holo ko eni 'a e fakmole ko e, 'oku ki'i holo pē mo e tokoni mai mei muli 'a e holo lahi ko eni 'o 6, holo 'aki e 6 miliona, pea ko 'eku ki'i, 'oku ou fokotu'u atu, 'ikai ke toe 'i ai ha toe fu'u me'a fo'ou ia ai ko e holo pē ki lalo 'a e patiseti ko eni. 'Oku ou fokou'u atu Sea.

(poupou'i)

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, pehē ki he 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Mēmipa e Fale Alea 'o Tonga, mo e Komiti Kakato.

Me'a Tongatapu 4 ki hono fakatokolahi 'a e kau polisi mo e kau sotia

Sea kau 'oatu pē mu'a 'a e ki'i fakamalanga nounou 'aupito pē 'i he vouti ko eni mo e fakamālō ki he 'Eiki Palēmia 'i hono fakahoko mai ia. Ko e ki'i tokanga pē Sea ki he anga e tu'u fakalukufua, me'a mai e 'Eiki Palēmia ko e tokolahi e Tau Malu'i ko e toko 750 fakapa'anga ai e toko 650, 'i ai pē 'emau tokanga Sea ko hono 'uhinga ko e tokolahi 'etau kau polisi ko e toko 480 pē, ke ki'i fakakaukau ange mu'a Sea ko e 'uihinga ko e anga 'o e fokotu'utu'u mo e me'a 'a e 'Eiki Palēmia ke 'i ai ha fakakaukau ke toe hiki 'a e tokolahi ko eni 'a e Tau Malu'i ke toko 1 afe. Mahino pē 'Eiki Sea 'a e taimi ko ē 'oku 'aonga ai 'a e tafa'aki ko eni tautefito ki he taimi afā mo e fakavavevave, ka ko e anga 'o e fokotu'u atu Sea ko hono 'uhingá ko e tu'unga pē 'oku 'i ai ko ē hotau ivi fakapa'anga.

Mahino mai Sea 'oku 'i ai e ki'i me'a 'e 2 'oku ou pehē 'oku mahino 'aupito hono fokotu'u mai ki he tafa'aki ko eni. Ko e 'uluaki Sea, ko e peesi 122, 'o e polokalama patiseti 'i he vouti ko eni ko e va'a fo'ou eni Sea, ko e va'a fetu'utaki ma'u'anga fakamatala mo e fakatekinolosia, 'a ia ko e *communivation information technology*. 'Oku vahe'i ki ai e pa'anga 'e 5 kilu 3 mano 4 afe 300. 'E Sea kapau 'e me'a 'a e Hou'eiki kamata mei he 2019 'o faai mai ai he ngaahi ta'u fakapa'anga ko ia, noa (0) kātoa. Ko ene a'u mai ko ē ki he ta'u ko eni, 'ai ko ē ke fokotu'u ki ai e 2021/2022, fokotu'u mahino, fokotu'u pau, 'ave pa'anga pau ki he vouti pau, ke fakapapau'i 'e fakaiivia 'a e tafa'aki tānaki fakamatala ko eni Sea, va'a fetu'utaki.

Pea ko e anga ia e faka'amu ke fokotu'u mahino pehē, pea mo e ngaahi vouti kehe fekaukau'aki. 'A ia ko e tafa'aki ko ia Sea 'oku mahino pē pea 'oku 'i ai 'a e faka'amu 'e pehē mo e ngaahi va'a fekau'aki, tānaki fakamatala ke mahino 'oku fakaiivia. Ko e 'uhinga pē Sea 'e 'i ai e ngaahi vouti 'anai te tau fou atu ai, 'e 'ikai ke mahino pehē ia.

Ko e ua pē Sea ko e ki'i fehu'i pē ke fakama'ala'ala mai mu'a 'o tokoni mai, 'a e 'Eiki Minisitā pē 'oku tonu koā e ma'u pē 'ikai, 'oku 'i ai e va'a heni ko e ...

<005>

Taimi: 1445-1450

Mateni Tapueluelu: ... Tautahi óku 'i ai 'a e 'utu 'oku 'ave ki ai, 'utu 'o e vaka, pea mo hono tauhi, 'a ia 'oku hā eni Sea 'i he peesi 119 ko e *Tongan Navy* Tautahi 'a Tonga he 'oku 'i ai e 'utu mo e tokanga mo e *maintenance* tokanga'i 'o e vaka ko e 5 mano. Ka 'i he peesi 120 Sea 'oku toe 'i ai 'a e Vouti ia ko e pa'anga ia ki he Tau'uta pē ko e *Land Force* pea 'i he item 13 'oku toe 'i ai e tauhi e ngaahi vaka fe'unga mo e 2 kilu. Ki'i kole pē ke fakama'ala'ala mai Sea pē toe kau pē mo e Tau'uta he tauhi vaka. 'Oku ou tui pē 'oku 'i ai pē 'uhinga ki ai ka ko e fiema'u pē Sea ke ki'i fakama'ala'ala mai e tafa'aki ko ia mālō Sea e ma'u faingamālie.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Sea fakamālō atu ki he Fakafofonga 'i he fo'i mōmeniti ko eni 'oku 'ikai ke u ma'u kae lau mōmeniti pē kuo a'u mai e fo'i fakamatala ko ia, ka ko e na'a 'oku 'i ai pē ha vaka ia 'o e kau Tau'uta 'oku nau lele ai ki ha feitu'u 'o hopo ki ai mo tokanga'i he 'oku lahi e ngaahi vaka 'ikai ke u 'ilo 'e au pē ko e vaka fē e Tautahi 'oku 'ai kātoa he Tautahi pē 'oku nau kehekehe pē. Ko ia na'a 'oku 'i ai ha Hou'eiki heni na'a nau sotia nau kei manatu'i ange vahevahe 'o e fatongia.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea fakamālō pē au ki he 'Eiki Palēmia, kapau 'e toki 'omai e fakama'ala'ala 'anai ange Sea ka ko e 'uhinga pē na'e fai ai e tokanga ki ai Sea he 'oku 'omai kehekehe 'a e Vouti ia 'a e ngaahi va'a 'a e Taumalu'i pea 'oku 'omai kehe 'a e Vouti ko eni ki he Tautahi pea 'oku fakakātoa ia Sea ko ena 'oku me'a pē Hou'eiki ki ai 3 miliona tupu pea 'omai kehe leva 'a e Vouti ko ē 'a e Tau'uta 'oku fakakātoa mo ia ki he 1 miliona 2 kilu.

Sea Komiti Kakato: Mālō mahalo kuo ma'u.

'Eiki Palēmia: 'Eiki Sea 'i he'etau kei talitali ko ē ki ai ko e fakatonga ko e taha e ngaahi vaka 'a e land force ka ko e fakapāpālangi pēhē mai ko e vessel mo e air craft na'a ko e 'osi ange ko e me'a pē ki he vakapuna.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e tokoni pē ena na'e 'oatu 'e he 'Eiki Palēmia mo fakatokanga'i pē ko e pa'anga tokoni hangē pē ko e me'a na'e 'oatu 'e he 'Eiki Palēmia ko e pa'anga ko ē 'a e Pule'anga 'oku 'ikai ke 'i ai ha liliu ai, 'a ia 'ikai ke fu'u 'i ai ha liliu ko e pa'anga tokoni na'e holo 'aupito koe'uhī ko e fakangatangata e ngaahi ngāue mei he 'Esitimeti ko ia ta'u lolotonga ki Sune pea ko e mahu'inga ko ena 'oku 'omai ko ē 2 kilu ko hono tonu ena na'e 'oatu he 'Eiki Palēmia 'oku 'i ai pea mo e ..'oku 'ikai ke ngata he vakatahi ka 'oku 'i ai mo e vakapuna Tau'uta. Ko e fokotu'u ia ko ē ko e fokotu'u kole tokoni ko ia Sea mālō.

Mateni Tapueluelu: Mālō 'aupito Sea mahalo 'oku mahino mahalo ko e 'utu eni ia e va'a *air wing* na'a ko e 'uhinga ia ki he vaka vakapuna ko ia mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: *Air Force* Mālō me'a mai Tongatapu 9.

Tokanga Tongatapu 9 ki he holo 'i he patiseti 'o fakahoa ki he ngāue mahu'inga 'oku fakahoko 'e he Kau Tau 'a 'Ene 'Afio

Penisimani Fifita: Tapu mo e Sea Komiti Kakato, tapu mo e 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale. Ko e taha eni ia ha potungāue mahu'inga ki hotau fonua mahu'inga 'aupito 'aupito, talu 'etau Pule'anga faka-Tu'i meia 'Aho'eitu 'o a'u mai ki he 'aho ni. Pea 'oku fiema'u ia ke tauhi e langilangi 'o e Hau e fonua, pea 'oku fiema'u ke malu'i 'o e anga 'o 'etau nofo fiema'u e melino mo e maau. 'Oku 'alu pē taimi mo e fakalalakaka 'a e potungāue ko eni, ko e taki ma'olunga ko eni e Sotia na'e a'u ki he tu'unga ko e Kapiteni. Ko e taimi ni ko e tau 'alu ki he Pilikatia mahalo ko e toko ua 'aki eni kuo a'u ki he tu'unga ko ia ko e Pilikatia.

Ko e me'a mahu'inga he Sotia ko e 2. Ko e me'a 'e 2. 'Uluaki ko e *discipline*, ua ko e *loyalty*. Ko e 'ulungaanga mo'ui'aki pea mo e mo'ui falala'anga. Ko 'eku fie lave'i pē ia 'e au Sea koe'uhī ko e fakamatala kuo fai mai 'e he...

<007>

Taimi: 1450-1455

Penisimani Fifita : ... Palēmia, koe'uhi ko 'enau patiseti kuo holo'aki 'a e 6 miliona. Ko e 2019/2020/2021 na'e 'i 'olunga pea ko e patiseti ia ko eni kuo holo ia. Ko 'eku fie lave'i pē 'e au ia na'a ku faka'amu au ia ke kei tu'uma'u pē ia pē ko e 'alu ki 'olunga 'i he mahu'inga 'o e va'a ko eni. Ka ko 'eku fie lave'i pē 'e au ia ko e hā 'a e me'a kuo holo ai 'etau Potungāue ko eni.

Sea Komiti Kakato : Mālō.

Mo'ale Finau : Sea ki'i faingamālie. Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea. Sea ko e ki'i me'a si'i pē te u ki'i poupu ki he patiseti ko ení. 'Oku hā mei he holo ko ení 'Eiki Sea 'a e fakapotopoto mo e finangalo 'Ene 'Afió. 'Eiki Sea, ko e patiseti eni ia 'oku ou tui 'oku 'Afió'i ia 'e he 'Ene 'Afió 'a e patiseti ko ení. Ko 'eku tuí ia , koe'uhi he 'oku kaunga tonu he ko e 'Eiki Tau Pule 'o e Fonua. 'E 'ikai hala ke u pehē 'Eiki Sea 'oku nau fai hono lipooti 'a e patiseti ko eni.

'Eiki Minisitā Ngoue : Sea fakatonutonu.

Sea Komiti Kakato : Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Ngoue : Fakatonutonu atu 'a e Feitu'ú na fakamolemole ke ke me'a mu'a ho'o me'á. Ko e holo ko ení ko e holo 'o e tokoni mei mulí. Ke me'a ki he peesi 117, me'a ki he peesi 117 ko e : *overseas donor funding* holo mei he 12 miliona ki he 1.5 miliona. Ko e 'u *asset*, holo mei he 1 miliona 'o 2 mano 2 afe 100. 'Oua te ke fakakau 'Ene 'Afió he me'a ko ení tapu mo ia 'Eiki Sea. Ko e holo pē eni ia ko e me'a pē ia 'oku angamaheni ki ai ..

Mo'ale Finau : Fakatonutonu Sea.

'Eiki Minisitā Ngoue : 'Oku tonu e fakatonutonu me'a hifo ki he patiseti.

Mo'ale Finau : Ko e ha hono kovi 'eku fakamalanga atu ko e pa'anga ko ia 'a e Pule'anga..

'Eiki Minisitā Ngoue : 'Oua te ke ngāue'aki e me'a ko ia 'oku 'ikai ke sai ia. 'Oku ou kole atu ki he Feitu'ú na ke tuku 'oua te ke ngāue'aki e Huafa 'Ene 'Afió.

Mo'ale Finau : Sea, tuku mai he ko e Potungāue ia 'oku 'i ai, ko 'eku 'uhingá 'Eiki Sea he 'oku hā heni 'a e fakapotopoto.

Sea Komiti Kakato : Fakafofonga, 'oku tonu 'a e fakatonutonú ka 'oku ou tui pē he'ikai ke *relative* ha'amou hanga 'o *reflect* ha'ate 'uhinga fakafo'ituitui, ke te fakatonuhia'i 'aki 'e te opinion, 'i ha 'uhinga 'o ha tu'unga kehe.

Mo'ale Finau : 'Eiki Sea, te u 'oatu tau'atāina.

Sea Komiti Kakato : 'Oku hala faka-Fale Alea ia, ko e anga ta'etaa ia.

Mo'ale Finau : Ko 'eku 'uhingá 'Eiki Sea he ko e patiseti ko ení 'oku hā mei heni 'a e fakapotopoto. 'Oku holo'aki 'a e pa'anga 'e 6 miliona ka 'oku ou poupu ki ai 'Eiki Sea. Ko e hā hono kovi ke u 'oatu he ko e feitu'u eni 'oku 'i ai 'Ene 'Afió 'Ene 'Afió'i 'a e holo...

'Eiki Minisitā Ngoue : 'Oku sai ia, 'oku sai ia ho'o me'a mai holo'aki e 6, ka ko e tu'ofiha ho'o 'ohake he Fale ni 'a e fo'i lea ko e fakapotopoto. 'Oku ke me'a hifo ki hē ko e fu'u tokoni pa'anga mei mulí ko ia 'oku holó.

Mo'ale Finau : 'Eiki Sea, ko e folofola 'Ene 'Afió na'a ne nofo mai ke tau fakapotopoto.

'Eiki Minisitā Ngoue : Hā e me'a 'oku ke toe kau ai ki he me'a ko iá he taimí ni, ka na'a ke fehi'a ki ai 'aneafi.

Sea Komiti Kakato : Hou'eiki kuo mahino ia 'ikai totonu ke mou toe ..

Mo'ale Finau: Sea 'oku 'ikai 'ilo pe 'e anga fēfē 'etau mafao atu 'etau tipeiti he fale ni

'Eiki Palēmia: Kole atu pē Sea ke u ki'i ...

Sea Komiti Kakato : Mālō Hou'eiki me'a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia : Tapu mo e Feitu'ú na Sea. Ko 'eku ki'i kole pē ki he Fakafofongá ke ki'i fakapotopoto pe fa'a ngāue'aki Huafa 'Ene 'Afió, he ko e 'ātunga ē, te tau tipeiti eni pea kau ia mai la he'etau politiki 'atautolu, ka 'oku na hanga 'e ia 'o fusi mai ia, ke toe Hā'ele mai ia 'o kau he'etau politiki. Tuku pē ke tau politiki pē tautolu heni. Mālō.

Mo'ale Finau : 'Eiki Sea, ko e 'uhinga pē 'eku lave 'aku ko e Vouti ē ko e Kau Tau a 'Ene 'Afió. Ko e hā ha me'a te u ta'elave ai ki ai ko 'Ene Vouti eni.

Mateni Tapueluelu : Sea ke u ki'i tokoni pē mu'a ki hoku kaungā Fakafofonga.

Sea Komiti Kakato : Ki'i tokoni mai Tongatapu Fika 4 na'a ki'i maama ange ia 'o ki'i fiemālie ai ho kaungā fononga.

Mateni Tapueluelu : Tapu mo e Feitu'ú na Sea fakamolemole pē Hou'eiki mahalo ko e feinga ko ē 'a e Fakafofonga ke mahino pē 'oku hulu mai 'a e maamá 'oku hifo mei 'olunga 'i he me'a ko e fakapotopoto. 'Oku ou kole pē Sea, ke hanga pē mu'a 'e he ngaahi mata'ifika 'o takitaki totonu pē mu'a kitautolu. Peesi 117, Hou'eiki mou me'a hifo pē ki he palakalafi ko ena 'i lalo. Ma'u'anga pa'anga - *source of funds*, 'a ia ko e pa'anga mei he Pule'angá 'a ia ko e pa'anga ko ē 'i he ta'u fakapa'anga lolotongá ko ena 'oku tohi'i ko e 10 miliona. Ko e pa'anga ko ē 'oku 'omai mei he Pule'angá 'o fokotu'u mai ki he ta'u fakapa'anga hokó ko e 11 miliona. 'A ia ko hono 'ai mo'oní 'oku hiki, hiki 'aki 'a e ...

<008>

Taimi: 1455-1500

Mateni Tapueluelu: Ko e pa'anga ko ena 'oku holo ia ko e pa'anga tokoní 'i he ta'u ko ena kimu'a 2020/2021 na'e 12 miliona 'oku holo 'a e pa'anga tokoni 'o 1.5 miliona pē 'a ia ko e anga ia 'ene tu'u ko e ke taki pē kitautolu 'i he mata'ifika ko ia Sea mālō.

Mo'ale Finau: Sea ko e 'uhinga e motu'a ni pē ko e hū mei ...

Lord Fakafanua: Sea ko 'eku fakatonutonu atu pē lau ko ia 'a Tongatapu 4 'oku holo hifo 'o 5.4 miliona ...

Sea Komiti Kakato: Fakatonutonu.

Lord Fakafanua: 'Ikai ko e 1.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko ia Sea ko e tokoni atu pē fakamālō atu 'i he fakamaama na'e fai mai 'e he Fakafofonga Fika 4 ki he holó ka ko e mo tali ai pē ki he fehu'i pea mei he Tongatapu 9 Sea hangē pē ko e fakaikiiki na'e 'oatu he 'Eiki Palēmia 'oku 'ikai ke fu'u loko 'i ai ha me'a 'e liliu ko e vahe pē 'oku ki'i hiki koe'uhí ko e kau ngāue ko eni e Tau Malu'i Fonua 'a ia 'oku meimei ko e 0.6 miliona 'o 'alu hake ko ena pea mei he 10 ki he 11 ko e holo lahi ke mahino pē ko e holo lahi ko e ngaahi ngāue fakalalakaka. Ko e ngaahi ngāue langa 'a e Tau Malu'i Fonua ne fakamaama atu ki ai he Fakafofonga Tongatapu 4 na'e patiseti he ta'u lolotonga ka koe'uhí ko e tātāpuni e kau'āfonua 'oku 'ikai ke lava. Pea ko e ki'i ngāue pē ena 'oku fokotu'u atu fakafuofua fakatatau ki he fakangatangata fakafuofua ki he nima miliona ki he ta'u fo'ou fokotu'u atu ki he patiseti. Sea fokotu'u atu e 'esitimeti e ...

Tokanga Ha'apai 12 ki he holo 'aki 6 miliona 'a e Patiseti 'a e Kau Tau 'a 'Ene 'Afio

Mo'ale Finau: Sea fakamolemole ke faka'osi 'eku malanga. 'Eiki Sea 'oku holo e patiseti 'aki e pa'anga 'e ono miliona ko 'eku ngata pē ia. Pē ko e hū mei muli pē ko e hū mei Tonga ni ka 'oku holo ko e me'a ia na'e me'a 'aki he Palēmia pea ko e 'uhinga ia 'eku fakamālō Sea te u hoko atu 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'utu heni 'Eiki Sea 'i he peesi 119, 118 ko e ono kilu 'utu me'alele, 119 ko e nima kilu peesi 120 ko e taha kilu. Ko e ngaahi 'utu ko ia 'Eiki Sea 'eku tui kou tui 'oku kau ai mo e vaka ko e ngaahi fakalahi ia ki he me'alele. Ka kou 'oatu e ki'i fakakaukau ko eni Hou'eiki kapau 'e 'i ai ha seniti 'e toe tali mei ha feitu'u 'i he me'a ko eni na'a tau talanoa ki ai ki he unuunu mai kou kole ke hiki'i e 'utu ko eni 'Eiki Sea 'i he 'uhinga ko eni, na'a mau lele atu he 'a'ahi ko ē ki Ha'apai 'i he Ngahausiliva ko e palopalema ia na'e si'i kole 'e he fānau ko eni ngāue mālohi ngāue mateaki ko 'enau 'utu 'i he taimi ko ē 'oku nau takai ai ko ē ko ē 'a Tonga ni. Pea 'i he'ene pehē 'Eiki Sea na'a ku sio ki he 'enau ngāue mālohi mo 'enau talēniti mo 'enau pou pou si'isi'i e ki'i vahé, 'Eiki Sea faka'ofa, 'ovataimi faka'ofa atu kae fēfē mu'a kapau 'e ma'u ha silini mei ha feitu'u pea fakakau atu mu'a 'a 'eni ke hiki 'enau 'utu ke lava 'enau takai'i ko ē 'a Tonga ni tautautefito ki he fu'u taimi faingata'a ko eni 'Eiki Sea. Pea ko ia ai e kole, ko e ki'i kole pē 'Eiki Sea mālō e ma'u faingamālie...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea. Tapu pea mo e Sea pea mo e Hou'eiki Sea ki'i lave nounou atu pē ki he 'utu ko e founa, 'oku lahi pē, fuoloa mai pē hono ngāue'aki he Sotia 'Eiki Sea 'a ia 'oku 'i ai pē pa'anga ki he 'utu 'a e 'ū vaka pea 'oku fai pē ia 'e he Sotia. Pea 'oku tokoni atu ki ai pea mo e MEIDECC mei he *emergency* taimi ko ē 'oku fai ai e ngaahi kumi toe tokoni atu pē ki ai mo e Toutai 'i he taimi ko ē 'oku fai ai 'a e *surveillance* 'a ia ko e ngaahi potungāue eni ia 'oku nau nau fetokoni'aki ki he 'utu e vaká he 'oku lava ai pē 'o fakahoko 'a e fo'i ngāue kātoa he taimi ka ko e 'ai atu pē ha taimi 'oku fiema'u ai ke tokoni atu pea mo e Potungāue Tānaki Pa'anga 'e lava pē 'o tokoni atu he ko e fo'i folau ko ē 'a e vaka 'oku fakakakato ai e ngaahi fatongia ia 'a e ngaahi potungāue ko eni 'Eiki Sea mālō. Fokotu'u atu 'Eiki Sea ke tau tali e 'a e vouti ko eni.

Paloti ke tali 'a e Vouti ki he Kau Tau 'a 'Ene 'Afio

Sea Komiti Kakato: Tau pālōti. Kalake. Hou'eiki ko ia 'oku loto ke tali e Vouti e kau Tau 'a 'Ene 'Afio fakahā hiki hake ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, Nōpele Tu'iha'angana. Loto ki ai e toko uofulu (20).

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito Hou’eiki kuo tali e vouti ko eni tau mālōlō ai.

(Pea na’e ki’i mālōlō ai)

<009>

Taimi: 1520-1525

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea e Komiti Kakatō. (*Lord Tu’i’āfitu*)

Sea Komiti Kakato: Mālō Hou’eiki. Tau hoko atu ai pē ki he Vouti Fika 7, ‘Ofisi Palēmiá. Ka faingamālie e ‘Eiki Palēmiá pea me’a mai. Mālō.

Me’a ‘Eiki Palemia ki he Vouti ‘ene Potungaue

‘Eiki Palēmiá: Sea tapu mo e Feitu’una Sea pea tapu pea mo e Hou’eiki Nōpelé pehē ki he Hou’eiki Minisitā pehē ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí. Fakamālō atu ‘e Sea ki he, ki hono tali e Patiseti ko ia ‘a e Kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afíó pea tau a’u mai ki he Patiseti ‘a e ‘Ofisi Palēmiá. Te u ki’i fakamanatu atu pē ‘a e visoné Sea. Ko e visoné ‘oku pehē, ke tatakí mo pule’i ‘a e Pule’angá ke fakapapau’i ha sōsaieti ‘oku ‘ikai filifilimanako, vahevahe tatau mo fakalalakaka kimu’a ke malava ke ne feau ‘a e ngaahi fiema’u vivili ‘a e kakai ‘o Tongá. Nau fiefia ‘i he mo’ui lelei, ako, melino pea mo e malu, uouongataha pea ke fakalekesi ‘a e kakai ‘o e fonua ke a’usia ‘a ‘enau ngaahi faka’amu ki he mo’ui.

Ko e misioná ke poupoua ‘a e pule lelei pea ke fakahoko ‘a e lelei tahá ko e tokoni ki he Palēmiá, Kapinetí mo e fonua pea mo poupou’i hono fa’u, fokotu’utu’u mo hono siofi ‘a hono fakahoko ‘o e ngaahi tu’utu’uni ngāué ke taau mo lelei.

Ko e Sea ko e kātoa e patiseti hangē ko e me’a ko ē ‘oku ke mea’i ‘asi he Patisetí, kātoa e, ‘a e patiseti ‘o e ta’u ni ‘oku fe’unga ia, ‘oku ‘i he 21, 2021/2022 ‘oku fe’unga ia mo e pa’anga ‘e 11 miliona 1 kilu 1 mano 4 afe. ‘A ia ko e hiki ‘aki ia ‘a e pa’anga ‘e 6 miliona 6 kilu 3 mano 8 afe mei he Patiseti ko ia ‘o e, ‘oku lolotonga lele he taimi ní 2020/2021 ko e 4 miliona 4 kilu 7 mano 6 afe.

Vahevahe ‘a e patiseti ko ení ki he va’a ‘e 4. ‘A ia ko e va’a ‘uluakí ko e Va’a Pulé ia. ‘A ia ‘oku ‘i ai ‘a e kongá ai lalahi ‘e 3. Pea ko e va’a leva hono uá ko e Kapinetí ia mo e Fale’í. ‘Oku ‘i ai e kongá ai ‘e 5. Pea ko e kongá leva hono 3 ko e ‘Ofisi ko ē Ngaahi Kōvana mo e Fakafofonga Pule’angá. ‘A ia ‘oku vahevahe ia ki he kongá ‘e 5 pea ko e faka’osí leva ko e fika 4 ko e va’a ia ko ē ki he ngaahi pule’anga fakakoló pea mo e ngaahi langa fakalalakaká.

Ko e, ‘ikai ke fu’u ‘i ai ha liliu lahi ‘i he, ‘i he kongá ko ia ki he Va’a Pulé ‘a ia ko e va’a ‘uluakí ia pea mo e Kapinetí va’a ko ē ki he Kapinetí. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e, ‘oku ‘i ai pē ‘a e ki’i kongá ‘oku hiki hake. ‘Oku ‘i ai e kongá ‘oku holo. Pea tatau pē mo e va’a ko ē ki he, ‘a e Va’a Pule ‘oku ‘i ai pē kongá ‘oku hiki hake ‘i ai fo’i va’a ‘oku holo. Pea tatau pē pea mo e Va’a ko ē ki he Kōvana ko e fo’i hiki pē ko Vava’u ‘a ia ‘oku hiki ‘aki e 5 kilu ko e fo’i hiki lahi pē ia. Ka ko e fale ia ‘o e ‘Eiki Kōvana ‘i Vava’u ‘oku langa. Ko e toenga leva ‘a Ha’apai, ‘Eua, Niuatoputapu pea mo Niuafo’ou ‘oku holo leva. ‘Oku holo ‘enau patiseti ‘akinautolu.

Ko e va’a fika 4 ‘a e va’a ko ia ...

Taimi: 1525-1530

Eiki Palēmia: ... ki he Pule'anga fakakolo, Sea, ko e va'a fo'ou foki eni na'e toki hiki mai ia mei he 'ofisi ko ia 'o e MIA, ki he 'ofisi 'o e Palēmia, 'a ia 'oku 'i ai e fo'i kongā lalahi ai 'e 2 ko e Komiti Fakalalakala, ngaahi komiti 'oku 'i ai 'a e 1 miliona ai, fo'ou 'aupito ia 'i he ta'u ni. Pea mo e kongā ko ē ki he Pule'anga fakakolo mo e langa fakalalakala, mo e pule lelei 'oku 'i ai 'a e 5.4 miliona ai, 'a ia ko e 6 miliona tupu ia, ka ko e fo'i patiseti fo'ou pē ia na'e hiki mai pea mei he MIA ki he 'Ofisi 'o e Palēmia 'a ia ko e fo'i kongā pē ia ko e fo'i 6 miliona ia ko ē hiki ko ē he patiseti. Ko e fo'i hū mai ko ia 'a e va'a ko ia ki he Pule'anga Fakakolo, 'oku 'i ai e ki'i 'ova ia ko e me'a ko eni ki he fale ko eni 'o Vava'u, fale ko eni 'o e 'Eiki Kovana Vava'u.

Sea ko e ngata'anga ia e ki'i fakamatla ko u kole atu 'oku 'ikai ke 'i ai ha'aku toe fu'u me'a ia 'e fo'ou ai, pea 'oku ou kole pē ki he Hou'eiki nau loto lelei kae tali ai leva e, 'a e patiseti ko eni 'a e 'Ofisi Palēmia. Mālō Sea.

Tokanga ki he tu'unga 'oku 'i 'a e ngaahi naunau 'i he 'Ofisi Kōvana Ha'apai

Lord Fakafanua: Sea fakatapu atu ki he Feitu'una kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Na'e toki 'osi foki e 'a'ahi e Hou'eiki Fakafongā ki he'enua ngaahi vāhenga fili, pea 'i he'emaui 'a'ahi atu ki he Kovana ko eni 'o Ha'apai, na'e kau 'i he ngaahi me'a na'e 'ohake 'e he Kovana 'a e faka'ofa 'a e ngaahi naunau 'i he'enua 'ofisi, pea ne fakatātā 'aki ko 'enua me'angāue 'i he 'ofisi ko ia e Kovana Ha'apai ko e ki'i *laptop* pē 'e taha 'oku vahevahe ai, 'oku taimi houa 'e 1 pē 'Eiki Kovana pea 'ave leva ki he sekelitali, pea vahe atu ki he kau ngāue.

'A ia ko e me'a mai 'a e 'Eiki Kovana 'o kole mai pē 'oku 'i ai ha *laptop* 'a e Fale Alea ke tokoni'i 'enua ngāue koe'uhi he 'oku nau vahevahe pē ki'i *laptop* 'e taha. Sea 'oku ou fiefia 'aupito koe'uhi ko e 'i he patiseti fo'ou ko eni e Pule'anga, peesi 132 'oku ha ai e patiseti ki he komipiuta fo'ou ko e 9 afe 5 ngeau, 'oku ou fie fakamālō atu fakafongā'i atu e 'Eiki Kovana Ha'apai hono fakaivia'i 'ene 'ofisi ko e komipiuta fo'ou eni 'oku vahe mai he ta'u fakapa'anga fo'ou, fakamālō atu ki he 'Eiki Palēmia.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Nōpele.

Semisi Sika: Tapu mo e Feitu'una Sea. Ko e ki'i fakama'ala'ala pē Sea 'i he ta'u kuo 'osi na'e 'i ai 'a e vouti 'i he patiseti ko eni e *sub program* 'uluaki ko eni 'o e va'a pule'i, *leadership*. Ko e fanongonongo ko e *broadcasting* ko e 5 kilu 26 'a ia 'oku 'asi ia 'i he 20/21 na'e 'i he 'a ia ko e fo'i vouti ko ē na'e 'i ai ia na'e 8 kilu 5 mano 'a iana'e 'i ai ko ia 'o e kongā ai ko e *broadcasting*, ko e *revise budget*, na'e 2 kilu pē.

'A ia 'oku mahino ki he motu'a ni na'e 'ikai ke faka'aonga'i kātōa he na'e hangē na'a tau 'ohovale foki na'e 5 afe pē foki ia 'i he anga maheni, pē koā pē ko e 5 ngeau, pea 'ohovale pē ko ē kuo hiki ko eni ko ē 'o 6 mano, 6 kilu. 'A ia ko e fehu'i pē Sea koe'uhi 'oku mahino mai ia na'e faka'aonga'i pē 2 kilu, ko eni 'oku toe fokotu'u mai 'a e 5 kilu 26 ki he *broadcasting*. Na'e 'i ai pē tali 'i he taimi ko ē na'e fakafehu'i ai 'i he ta'u kuo 'osi, ka na'a tau fiemālie pē na'e 'i ai e tali. 'Oku kei tu'u fakafehu'i pē ia ki he motu'a ni Sea, ko e hā koā 'a e ngaahi ngāue ki he *broadcasting* na'e hiki fakalaka mai pē mei he 5 afe ki he 6 kilu. 'A ia ko eni ko

ē 'oku *budget* mai 'i he ta'ui ni ko e 5 kilu. Toe ki'i fakama'ala'ala mai angé ko e hā koā e ngaahi'a e ngaahi ngāue ko eni 'oku fai'aki e, 'a e vouti ko eni, mālō.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai e 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea, pea 'oku ou kole ke u hūfanga 'i he fakatapu 'Eiki Sea.

Fakama'ala'ala ki he ngaahi ngāue ki he 'Ofisi Kōvana Ha'apai mo Vava'u

Fakamālō atu ki he fehu'i ko eni 'Eiki Sea, ko e fakakātoa ko ē vouti ko ē 'a e 'Ofisi Palēmia ki he ta'u ni ko e fakafuofua ko ē 'a e Potungāue Pa'anga ki ai 'e haofaki mei ai 'a e 8 kilu pē ko e poini 'e 8 miliona kau ai 'a e ...

<005>

Taimi: 1530-1535

'Eiki Minisitā Pa'anga: ...*issue* ko eni na'e toki fai ki ai 'a e hoha'a pea mo e kongā ai ko e ngaahi lakanga na'e te'eki ke lava 'o fakakakato, pea ko e hoha'a ko ē 'oku fai mei he 'Ofisi 'o e Kovana 'i Ha'apai. 'Oku ou tui Sea 'e lava pē 'o fakakakato 'i he ki'i toenga seniti ko eni 'i hono fakanaunau'i ko ē 'ofisi mo fakalelei'i 'a e 'ofisi ko ē Kovana. 'Oku lolotonga fakahoko he taimi ni 'a hono langa 'a e 'ofisi fo'ou 'a e Kovana Ha'apai, pea 'oku 'i ai mo e faka'amu 'a e 'Ofisi Palēmia 'e hoko atu e ngāue ko eni ki he langa fo'ou pea mo e nofo'anga ko ē Kovana Vava'u he ta'u fakapa'anga hoko.

Ko e pa'anga ko eni na'e fokotu'u ki he *broadcasting* mo e me'a pehē 'Eiki Sea 'oku te'eki ke maau 'a e fokotu'utu'u ngāue ko ē 'a e 'Ofisi Palēmia ke lava 'o fakakakato 'a e ngaahi palani ngāue ko ia. Ko e mahu'inga 'aupito 'a e fetu'utaki pea mo e 'ū polokalama fakahoko mei he 'Ofisi Palēmia ko e 'uhinga ko hono, ke mea'i he kakai 'a e ngāue 'oku fakahoko he 'Ofisi 'o e Palēmia, pea mo e Pule'anga 'i he tau pehē pē 'i he uike kotoa pē. 'A ia 'oku lolotonga fai e ngāue ki ai ko e 'uhinga ia na'e toe fokotu'u ai pē pa'anga tatau ke hoko atu e ngāue ko ia ke fakakakato fakataha mo e ngaahi naunau 'oku fiema'u ke fakahū'aki 'a e ngāue ko eni 'Eiki Sea. Fokotu'u atu ke tau tali e Vouti 'a e 'Ofisi Palēmia 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā. Ko e fehu'i pē 'a e motu'a ni ka 'oku 'ikai tonu ke u ke ...ko e fē feitu'u 'oku fai ai 'a e *press release* 'a e Pule'anga 'a e fakamafolalea. Hangē kiate au 'oku lahi e ngāue'aki 'ū *FM* kae tuku e letiō 'oku kaungā ngāue mo e fonua *A3Z*.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea 'oku ngāue kātoa'aki pē 'a e ngaahi ma'u'anga fakamatala 'a e *A3Z* ko e ngaahi letiō *FM* kehekehe pē foki e manako e kakai 'o e fonua he taimi ni. 'Oku 'i ai e ni'ihi ia 'oku manako pē nautolu he *FM* pea 'oku toe fakamafola atu pē ai.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō.

Semisi Sika: Sea kātaki 'oku...

Sea Komiti Kakato: Me'a mai, 'osi pē pea me'a mai 'a Ha'apai 12 e.

Kole fakama'ala'ala ki he vouti 'oku vahe'i ki he fakamafolalea

Semisi Sika: Sea kātaki 'oku mahino pē pea 'oku 'i ai 'a e fatongia fakamafola lea ke talaki 'a e ngaahi fanongonongo 'oku pau ke fakahoko 'a e ngaahi fatongia ko ia. Ko e hiki ko ē mei he 500 'i he 2019 ki he 6 kilu he ta'u kuo'osi na'e faka'ilonga fehu'i. Ko eni 'oku 'asi mai 'i he *revised budget* ko e 2 kilu pē hangehangē 'e faka'aonga'i. Ko eni 'oku toe fokotu'u mai pē 'a e meimei 6 kilu, 'a ia ko e meimei 5 kilu tupu eni 'oku toe fokotu'u mai. 'A ia 'oku kei nenefu pē Sea. 'A ia 'oku 'ikai ke 'eke'i e fatongia ia mo e me'a, 'oku 'eke'i pē 'oku faka'aonga'i kakato, 'oku 'alu kakato ki he 'uhinga ko ia 'oku vahe'i ai ki he *broadcasting*. Ko e mafai ko ē ke fai ko ē 'a e ngaahi fakamahamaha 'oku 'i ai pē. 'A ia ko e 'uhinga foki 'etau 'eke, na'a 'ave pē ia 'o unga ki ai kae toki pae ia ki ha feitu'u kehe 'i ha 'uhinga kehe. 'I he anga ko ē 'a e tu'u 'a e mata'ifika. 'O kapau 'oku 'i ai ha fakamatala mai ia ke fakamahino ke fakama'ala'ala pea 'oku tau fiemālie pē ki ai mālō.

Sea Komiti Kakato: Sai fakamaama mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea. 'Oku ou tui kapau na'e hangē ko e faka'uhinga ko eni 'a e Fakafofonga na'e 'osi pulia 'a e 3 kilu ia 'oku tonu ke toe ai. Ko e 'uhinga ia 'oku toe ai na'e tuku pē ke ngāue'aki ki he taumu'a ko eni, pea 'ikai ke lava 'o fakahoko e ngaahi fatongia, pea ko e me'a ia 'oku hao ai, ka ko e 'uhinga 'oku mei 'osi e ta'u fakapa'anga, te u kole ki he 'Ofisi Palēmia ke to'o mai ha ki'i silini ai ke tokoni fakanaunau'aki e Kōvana 'o Vava'u mo Ha'apai 'enau fanga ki'i fiema'u ko ia ke lava ai leva ia he ta'u ni, ka tau tokanga atu ā ki he *operation cost* ta'u fakapa'anga hoko mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā Pa'anga, Fakafofonga Ha'apai.

Mo'ale Finau: Tapu atu ki he Feitu'una Sea mālō e ma'u faingamālie. 'Eiki Sea ko e ki'i kole pē eni ia ki he 'Eiki Palēmia mo e Pule'anga, 'oku pou pou 'aupito 'aupito au 'Eiki Sea ki he fakamatala hono 'ave kitu'a hangē ko e me'a na'a ke me'a ki ai Sea, he koe'uhí he ko e faka'ilonga ia e fonua 'oku sivilaise kuo pau ke 'oatu e fakamatala mo'oni mo totonu. Sea ko 'eku ki'i kole pē, 'oku 'i ai pē fanga ki'i polokalama ia 'Eiki Sea 'oku si'i tāpalasia ai ...

<007>

Taimi: 1535-1540

Mo'ale Finau: ... 'a e motu'a ni ia mei he ngaahi feitu'u kehekehe. 'Oku 'ikai ke u tui au ko ha fo'i fakamatala ia ke 'ave he fa'ahinga me'a pehē. Ko u kole atu Hou'eiki, ko e silini ko eni 'oku fiemālie e kakaí ke fai'aki e me'a totonu ko ē fakamatala ko ē ngāue 'a e Pule'angá. Pea ko ia Sea 'oku ou pou pou atu ki ai.

Ko e ki'i me'a 'e taha Sea 'i he peesi 100 'a eni ko eni 'i he fo'i patiseti fo'ou polokalama fo'ou 'oku 'i ai 'a e 2 miliona ai ki he *development fund* 2 miliona tupu. Sea ki'i kole pē, pē 'e lava ke ki'i *hints* mai mu'a. Koe hā fua...

'Eiki Palēmia : Sea ko 'eku fakatonutonu mu'a ki he Fakafofonga.

Sea Komiti Kakato : Me'a mai 'Eiki Palēmia fakatonutonu.

'Eiki Palēmia : Ko 'eku fakatonutonu foki ne pehē 'e ia 'oku ai e polokalama ia 'a e ni'ihī 'oku tāpalasia mai ia e Fakafofonga. 'Oku te'eki ai ha'aku manatu 'e taha ke u 'ai ha polokalama 'a e motu'á ni 'oku ne hanga 'o tā. Ko e Fakafofonga 12 pē 'oku ne toutou ue'i 'e ia 'e motu'á ni.

Mo'ale Finau: Sea 'oku 'ikai ke u 'amanaki au ia...

Sea Komiti Kakato: Mo'oni 'aupito e 'Eiki Palēmia Fakafofonga, ki'i faka'apa'apa ki he Palēmia. Me'a mai.

Mo'ale Finau: ...Sea ko 'eku 'oatu pē 'e au ia he 'oku ai pē ni'ihī 'o ku fai mai, ka ko 'eku poini 'Eiki Sea, 'ātunga ia ko ē teke e polokalama ke *FM* ko ē 5 pē 6. Kapau na'e nofo pē ha fo'i me'a 'e taha 'e 'ikai ke u fai ha me'a pehē. 'Ohovala pē kuo 'asi hake he 88.1, 88.5, 87.

'Eiki Palēmia : 'Eiki Sea ko 'eku fakatonutonu ki ai, ko 'eku lea ko ē 'a e motu'á ni 'i he 87 'oku fakamafola kotoa pē 'i he 'ū letiō mo e me'a. Kai ke toe kehe ha'aku lea ha me'a ka 'oku te'eki ai pē ke u manatu'i 'e au ko u hanga 'o tapa hinga 'a e Fakafofonga.

Mo'ale Finau : Mālō Sea kapau ko ia ia, Sea te u foki ki he 2 miliona.

Semisi Sika: Sea, kātaki kau ki'i fakatonutonu atu. Ko e fakamafola ko eni he ngaahi letiō kotoa 'oku 'ikai ke totonu, 'oku 'i ai 'a e letiō ko e 91.5 'oku 'i ai 'a e Letiō Siaina ko e 92.1 'oku 'i ai mo e toe ngaahi letiō fakalotu kehe. 'A ia ko e Letiō Tongá 'oku 'i ai 'a e letiō ko e 91.5 'oku 'i ai 'a e letiō fakalotu faka-Tonga ko e 93.1

'Eiki Minisitā Ngoue : Sea ki'i tokoni pē ki he Fakafofonga Fika 2. Ko e me'a ko ia 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Palēmia 'ave pē ki he letiō 'oku fanongo ki ai e Tongá. Na'e anga fēfē hono 'ave ki he letiō Siaina ko e lea fakapapāangi mo e lea faka-Siaina ia. Ko e anga pē foki ia e 'ai 'a e Fika 2.

Sea Komiti Kakato : Mālō.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea 'e lava pē ke u ki'i poupuu atu ke u ki'i tokoni atu mu'a ki he Fakafofonga Ha'apai 12.

Mo'ale Finau : Kapau ko ha tokoni Sea fakafeta'i kapau ko ha tokoni kau fanongo.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Poupuu, poupuu atu.

Mo'ale Finau : Tatau pē poupuu mo e tokoni...

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Fakatonutonu atu Sea, Sea tapu mo e Feitu'una tapu mo e 'Eiki Palēmia.

Sea Komiti Kakato : Hou'eiki ko ho'omou me'a hake pē 'o pehē tokoni, pea tokoni 'atā'atā, kae 'oua 'e fai pē tokoni pea 'ohovalā pē pea pehē atu, ko u fakatonutonu atu ia Sea.

Fakama'ala'ala Minisita Ngaahi Ngāue fakalotofonua ki he *Community Development Programmes*

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua : Sea ko e me'á foki ko ongongata'a, me'a ia 'oku 'alu atu ai ko ē 'a e fakatonutonu, pea 'alu atu pē ia 'o fe'unga mālie pē Sea. Ko e fo'i pa'anga ko ē 'oku 'asi ko e 'oku fehu'ia 'e Ha'apai 12 ko e *Community Development Programmes* ko eni 'oku 'asi he me'á. Ko e pa'anga ia 'oku 'omai pea vahevahe ko eni ki he ngaahi kau Fakafofonga ko ia 'o e ngaahi vāhenga. 'A ia na'e 'ia mautolu, pea 'ave atu ai pē ia 'a ena ia mahalo 'oku hiki hake ko eni ki he tafa'aki ko eni. Sea ka 'oku ou tui 'oku 'inasi ai pē 'a Ha'apai ai. 'Inasi kātoa 'a e ngaahi vāhenga 'i he, he 'oku 'i ai 'a e Niuva *Development Fund*, 'oku 'i ai 'a e Ha'apai pea 'oku 'alu ia ki he Kovana, pea 'oku ou tui mahalo ko e 'alu ia 'a e pa'angá 'oku ...

Mo'ale Finau: Mālō Sea, ko e toki fo'i tokoni eni 'oku ou tali lelei 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato : Te ke tali ke tokoni mai e Minisitā Potungāue Fakalalaka.

Mo'ale Finau : 'Io mālō.

'Eiki Minisitā Fekatau'aki : Ko e tākaki atu pē ko e pa'anga tokoni eni 'a e Pule'angá 'a ia na'e ha'u fakataha ia hangē pē ko e me'a 'a e 'Eiki Minisitā ki he *MIA*. Ha'u fakataha ia pea mo e ngaahi ngāue ko eni ki he ngaahi 'ofisi fakakolo, ngaahi 'ofisa kolo pea mo e tafa'aki ko iá. Ka 'oku hanga 'e he Pule'angá 'o *contract* ko e tokoni eni pea mei he *IFAD* 'o *contract* 'a e *MORDI* 'oku ou tui 'oku mea'i 'aupito pē ia 'e he ngaahi kolo kehekehe nau ngāue vāofī pē, Ko e pa'anga ia ko eni, pa'anga tokoni pē ia Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō Minisitā.

Mo'ale Finau: Sea ko e 'uhinga pē 'a e motu'a ni...

Sea Komiti Kakato: 'E Fakafofonga Ha'apai ko e 'Eiki Nōpele Ha'apai.

Lord Tu'iha'angana: Kātaki pē Fakafofonga, ko e me'a pē taha ke hu atu he kaveinga. Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea pea tapu mo e Hou'eiki Komiti Kakato. Tu'u pē au ke fakamālō Sea. Mahalo pē na'e me'a atu 'a e Fakafofonga hoku kaungā Fakafofonga Nōpele, fakamālō 'aupito ki he tokoni ko eni 'oku lolotonga langa 'a e fale nofo'anga me'a'anga 'o e Kōvana Ha'apai. Pea ko ena 'oku toe 'asi mai eni 'oku toe hoko atu mo e langa ki he me'a'anga 'o e Kōvana Vava'u. Ka ko e ...

<008>

Taimi: 1540-1545

Lord Tu'iha'angana: 'Oku 'ikai ko ha hanu ia Sea, ko e ko mautolu 'oku 'ikai ke mau toe lau kafa ko e lau lava mālō kuo 'omai kuo langa, ka nau manatú pē Sea taimi nau fakahoko fatongia ai na'e 'osi kamata e fokotu'utu'u ki he langa ko eni e 'a e fale Kovana ko ē 'i Ha'apai ko e, na'e lava ange *architect* Siapani na'e ngāue he *MOI* he taimi ko ia 'o *study* e anga e natula e 'api mo e pea na'a ne tā e fu'u fo'i palani, fale ngali ko e Kovana 'alu mo e ngaahi fu'u faletolo 'alu mo e ngaahi fu'u me'a ke talitali'anga kakai. Sea ko e tolu kilu pē na'e, lolotonga langa 'aki e fale ko eni nima kilu 'a Vava'u ia pea 'oku sai pē ia. Pea ko eni kuo holo pē mei he fu'u fale ko ia 'oku 'ikai ke u ma'u toki me'a mai e 'Eiki Minisitā *MOI* kuo 'alu pē eni langa e ki'i 'a e fale mālō 'aupito kuo lava 'o langa e fale Sea ka mou me'a atu 'ikai, to'o e 'ū faleloto mo e 'ū hā fua ko e ki'i fale ko ē 'oku langa he taimi ni ko e mālō pē mahalo ko ha ki'i loki

mohe 'e ua pē tolu pea mo e loki fakafiemālie ko ia pē. Kuo to'o ta ko 'eku 'amanaki pē 'e, ngaahi pa'anga ko eni 'oku vahevahe ko eni 'Eiki Minisitā Pa'anga vahevahe ke tatau he 'oku 'ikai neongo ko Vava'u Lahi, Ha'apaiveu ka ko e Kovana tatau pē. Vahevahe pē ke na vahevahe tatau ka 'oku nima kilu 'a Vava'u 'ai ke nima kilu mo Ha'apai he ko e ka ko e fakamālō ia Sea mālō ia kuo lava e langa ka ko u tui ngaahi me'a ko ē te mau toki hanga mautolu 'o hokohoko atu ke fakafiemālie. Mālō 'aupito.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Nōpele.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea, fakamolemole pē ke u ki'i tokoni atu mu'a ki he 'Eiki Nōpele mo e si'i kāinga mei Ha'apai. Mo'oni 'aupito pē me'a 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Nōpele. Kovana tatau, ko hona kehekehe pē 'oku ki'i lahi ange e tānaki *tax* 'a Vava'u ki'i lahi ange tānaki koloa 'a Vava'u ka 'oku pau pē ke 'i ai e ki'i faikehekehe ai...

Veivosa Taka: Sea ki'i fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Minisitā Ngoue: pea 'oku na tatau pea mo e taha pē Sea.

Sea Komiti Kakato: 'Io.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'una Sea.

Sea Komiti Kakato: Ha'u e fakatonutonu pea 'osi pē fakatonutonu pea foki leva ke faka'osi e miniti 'e ua Ha'apai 12 pea me'a mai 'a Fika 1 mo Fika 2.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'una 'Eiki Sea tapu mo e Fale 'eiki...

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Veivosa Taka: ...Sea ko 'eku fokoutua pē ko u 'ikai ke u lava 'o fokoutua hake ke u fakahā atu hoku loto fekau'aki pea mo e me'a ne me'a ki ai 'a e Tokoni Sea ka ko e Nōpele Fika 1 'o Ha'apai. Pea ko u toki lotolahi ke u fokoutua hake ko e me'a 'a e Minisitā Ngoue mo e Toutai. 'Eiki Sea ko e me'a ia ko ē 'oku ou 'oku ou 'oatu ai ki he Fale 'Eiki ni 'a e anga 'etau fokotu'u ha pa'anga pē ko ha fo'i sino'i pa'anga pea 'omai hano palani.

Ko e fakatonutonu Sea ko e me'a 'a e 'Eiki Palēmia 'o toutou me'a 'aki me'a e Minisitā Pa'anga fekau'aki pea mo e 'ata ki tu'a 'enau fakahoko fatongia pea mo e vahevahe taau 'a e ngaahi ma'u'anga koloa pea mo e ma'u'anga mo'ui 'o e kāinga Tonga ni. Ka 'oku hangē 'oku ou ki'i fisi'ia Sea he'ene me'a mai ko e 'ai ke tau 'ai *tax* ka ko e me'a kotoa pē 'oku 'omai ki heni he 'oku 'uhinga 'oku mahu'inga e kakai. 'Oua na'a pehē ko e toko taha pea 'ai pea 'ai pē ia ke ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea...

Veivosa Taka: ...ko e taau...

'Eiki Minisitā Ngoue: ... ko u kole atu 'oku 'ikai ko ha fakatonutonu eni ...

Veivosa Taka: Ko e tokotaha ko ē ko ē 'oku masivesiva ange ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea 'oku ou kole atu fakamolemole ki he Feitu'una 'oku 'ikai ko ha fakatonutonu ...

Veivosa Taka: Mahalo Sea ko e me'a ia 'oku ou loto ki ai kae kole ange ki he Minisitā 'ai 'ai lelei pē 'a e me'a he ko e Fale 'eiki eni.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sai pē he ko ena 'oku ke ofi mai kia au he taimi ni.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea kau ki'i hao atu mu'a Sea.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ki'i fakamolemole Hou'eiki mou ki'i me'a hifo kau faka'osi 'eku me'a.

Veivosa Taka: Ko e Sea 'oku ne pule'i e Fale ni.

'Eiki Minisitā Ngoue: Me'a hifo ki lalo he koe'uhí ...

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea kole atu ha ki'i faingamālie Sea ke u ki'i ...

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Eiki Minisitā ...

Veivosa Taka: Ko e 'ai pē ko e fakatonutonu pē ho'o me'a.

'Eiki Minisitā Ngoue: Me'a ki lalo Minisitā.

Veivosa Taka: Ke faka'ei'eiki pē mālō.

Sea Komiti Kakato: Me'a ki lalo.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea...

Sea Komiti Kakato: 'E Hou'eiki ko eni kuo mahino kiate au e me'a 'oku mou feme'a'aki ai. Pea kuo mahino ki he motu'a ni 'oku lavea e loto e Fakafofonga Ha'apai ko 'ene si'i tukuphifo 'a e 'uhinga e lau ngāue 'oku 'uhinga ai e tukuphifo tuku ia 'oku taha pē hotau Tu'i 'oua 'e fai e ngaahi lea ta'etau ko ia hotau Fale ni te mou tuputāmaki ai mou ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea ko u kole fakamolemole atu ki he Feitu'una 'ikai ke 'i ai ha'aku kapekape 'e taha, 'ikai ke 'i ai ha'aku lea kovi, 'ikai ha'aku lea ta'etau he Fale ni ko u fakamo'oni'i atu 'i he 'Ao 'o e Feitu'una. Ko e fo'i lea nau 'oatu pē au ia ...

Veivosa Taka: Sea ko u fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ta 'oku ...

<009>

Taimi: 1545-1550

'Eiki Minisitā Ngoue: ... tonu pasika ia.

Veivosa Taka: Ko e lau'ikovi'i ko e lea kovi, ka uesia ha taha pea 'oku ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko fē e lau'ikovi'i?

Veivosa Taka: ...fihia ai, ko e me'a ia 'oku ui ko e lau'ikovi'i, kapau 'oku uesia ha taha.

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Alu koe 'o faka'ilo e me'a ko iá kapau ko ha lau'ikovi'i.

Veivosa Taka: Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō, kuo fe'unga ho'omo feme'a'akí 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea ko u 'oatu au e me'a, poini mo'oni.

Mo'ale Finau: Mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Ko u kole atu ke ke laumālie lelei kuo fe'unga ā e feme'a'akí ia. 'Oku 'i ai e mo'oni ho'o me'á pea 'oku 'i ai e 'uhinga 'a e si'i feinga atu 'a e Fakafofonga Ha'apai 'oku si'i lavea hono lotó.

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Ikai ko 'ene fakatonutonu 'ana 'ene fisi'ia. 'Oku 'ikai ko ha fakatonutonu e me'a nau lave ki ai 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō, kae faka'osi mai ho'o miniti 'e 2 'au.

Tokanga ke kau mo Ha'apai he ma'u 'inasi mei he 2 miliona

Mo'ale Finau: Mālō 'Eiki Sea. 'Eiki Sea 'oku ou 'oatu 'a e fakakaukau ko ení ki he 2 milioná ko 'eku kole pē ki he 'Eiki Palēmia ke ke angalelei mu'a. He ko e me'a ko ē na'e me'a 'aki he Fakafofonga 13 'oku 'ikai foki ke 'i ai ha fo'i palani ki he fo'i 2 miliona ke 'asi mai. Ko e na'a tau fononga mai foki Sea 'i he fiema'u e palaní ke fononga mo e siliní pea 'oku sai pē he ko e fo'i vouti fo'ou. Tau falala pē 'oku 'i ai pē hono palani 'oku 'osi 'i he 'ofisí. Ko 'eku kolé ke manatu'i 'ema 'inasi ko ē 'o maua ko ē ke 'ave ki he kakaí he 'oku ma ki'i fanongo talanoa hangē he'ikai ke ke 'omai ha'ama 'inasi pehē ia 'o maua he 2 milioná. Kuo tautea'i kimaua ia. Ko ia ko u kole atu Minisitā Pa'anga, Minisitā Pa'anga 'ai ke ngali ko e hakohako koe 'o e fu'u to'a ko ena 'i Ha'apai.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō ka u ki'i tokoni atu ki he Fakafofongá.

Sea Komiti Kakato: Mālō Fakafofonga. Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'angá.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: 'Ikai ke u tui 'e fai ha tu'utu'uni pehē ke si'i tautea'i ha Fakafofonga 'o ha vahefonua ha me'a ta'e'uhinga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea mo e Fale 'Eiki ni.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e ngaahi komiti ko ení ‘Eiki Sea ‘a ia ko e, ko e ongo Niuá, Tokelau, Fatafata Māfaná, Ha’apai Veu pea mo e Funga Fonuá. ‘A ia ko e ngaahi komiti eni langa fakalalakala ‘a e ngaahi vahefonuá pea ko ‘enau ‘inasí eni ‘Eiki Sea ‘oku ‘ave ki ai. Pea ko e ngaahi komiti ko ení ‘oku nau fakataha fakamāhina ma’u pē. ‘Oku ‘osi ‘i ai ‘enau palani ngāue ‘anautolu ki he seniti ko eni ‘i he ta’u kaha’ú. Pea ko u tui au ia ‘Eiki Sea ‘oku ‘inasi kātoa pē ai ‘a Ha’apai ia. Ko ‘Euá ia ‘oku ‘osi ‘i ai ‘enau palani ‘anautolu ia ki he seniti ko ení. Kuo lava mai ‘emau ki’i misini momosi maka, toe eni ia ke fakatau hamau vakapuna he silini ko ení he ta’u fakapa’anga hokó.

Mo’ale Finau: Mālō Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō Sea.

Mo’ale Finau: Ko ‘eku ‘uhingá foki ‘aku Sea he ko 12 mo 13 ‘oku ‘i ai foki ‘ema ki’i polokalama ‘oku fakahū ki loto. Kātoa kau Minisitā ‘oku nau *share* kotoa he fo’i komiti ko ení. Nau *benefit* nautolu he fo’i me’a ko iá mo ‘enau fokotu’utu’ú. Ko maua ia ‘oku ki’i le’ei mai ‘oku si’i talamai kia kimaua te ma ki’i pehē. Ka ‘oku sai pē he ko eni ‘oku ongo’i pē ‘e faingamālie pē. Mālō ‘aupito Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō. ‘E faingamālie pē.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea ka u ki’i hao atu ai pē mu’a ‘Eiki Sea fakamolemole. Sea fokoutua pē motu’á ni ‘i lalo pea u ...

Sea Komiti Kakato: Kātaki Tongatapu Fika 1 ko e ...

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Fanongo ki he feme’a’akí ...

Sea Komiti Kakato: Fa’a vave ma’u pē ‘a e ‘Eiki Minisitā ko ē. Kapau na’a ke kei ha’u he taimi nau ‘akapulu aí kuo ‘osi fuoloa ho’o tu’a ‘a’au. Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Fakamolemole atu Sea. Ko u ‘ofa lahi atu kia koe Sea pea tapu pē pea mo e Fale ‘Eiki ni.

Sea Komiti Kakato: Ke ke ‘ofa maí ‘oku ke ngaohikovi’i aú. Me’a mai.

Kole Minisita Ngaahi Ngāue Fakalotofonua ke kau mo e ‘api Fakafofonga Pule’anga ‘i Niuatoputapu hono langa

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Ki’i hao hake ai leva. Sea ko ‘eku fokoutua hake ‘a’aku ia fanongo foki au ia ‘oku ‘i ai e, hangē ‘oku fai ha ki’i feta’emahino’aki ia ‘i Ha’apai. Ka ko u nofo au ‘o fanongo, fanongo pē Sea pea u faka’amu ange mai pē ke ‘a Niua mai ia. Ko e langa ‘a e fale ko ia ‘o e Kōvana ‘o Ha’apai, langa mo e fale ‘o e Kōvana ‘o Vava’ú ka u pehē pē, si’i ke ‘a Niua mai ē. Ko e talu ‘a e tō ko ē ‘a e *tsunami* ‘oku kei si’i nofo ai pē ‘a e Fakafofonga Pule’angá ‘oku te’eki ke ‘i ai hano ki’i motu’i fale na’a hao atu ai leva heni Sea ke mau ‘alu tolu ai pē mo Ha’apai mo Vava’u.

Sea Komiti Kakato: Ko ia ko e tali ē ‘e tali mai he ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Mālō Minisitā Pa’anga.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tokoni atu ki he Fakafongga ‘o Niuá.

Sea Komiti Kakato: Fakafongga ko ‘ene lava pē ē pea ke hoko mai fakamolemole.

Siaosi Pohiva: Mālō.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e fakahokohoko pē eni ‘Eiki Sea. Ko ‘ene mau e ongo Kōvana ko u tui pē ‘e faingamālie pē ‘eá ki he kaha’ú ‘e lava ai pē ‘a Tokelau pea mo ‘Eua ‘o langa kātoa he ta’u fakapa’anga hokó. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā Pa’anga. Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Fakamālō lahi atu Sea. Fakamālō ki he Minisitā Pa’angá mālō.

Siaosi Pohiva: Mālō, Sea ...

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Siaosi Pohiva: Ko u ki’i manavahē he talanoa langa e kautama ko ē. ‘Oku ‘ikai ke u ‘ilo au pē ko e silini mei fē ‘e Sea. Tapu mo e Feitu’una ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā e Fale ‘Eiki ni. Sea ko ‘etau nofo ‘oku ‘i ai ‘a e ongo fiema’u lalahi ‘e 2. Pea ‘oku hanga ‘e he kau ‘ekonōmiká ‘o fakakalasi ‘o pēhé ni. ‘Oku ‘i ai e me’a ko e *needs* fiema’u vivili pea ‘oku ‘i ai e me’a ko e *wants*. Ko e *want* ‘oku ‘i ai e, ‘a e me’a ko e *luxury* ...

<002>

Taimi: 1550-1555

Siaosi Pohiva: ... pē ko e fakaneifua e mo’ui Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ko e polokalama fē eni he patiseti ‘oku fai ki ai e malanga ko eni, ‘Ofisi Palēmia.

Siaosi Pohiva: Ko e peesi 127 eni, ko ē ko e ‘Ofisi Palēmia eni ‘oku ou talanoa ai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Peesi fiha eni.

Siaosi Pohiva: 127.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

Siaosi Pohiva: Sea ko ‘etau nofo ko ē hotau ngaahi fāmili ka lahilahi e ki’i seniti ‘ai ki’i fo’i ‘aisikilimi e kau leká, ko e taimi ko ē ‘oku si’isi’i ai e seniti ‘oku fiema’u ke tuku ia. Sea ‘oku ou sio hifo ki he peesi 27, kātoa ‘a e fo’i polokalama ‘e 4 ‘a e ‘Ofisi Palēmia, ‘oku ‘i ai e me’a ‘oku ui ai ko e keita me’atokoni mo e fakamokomoko, fe’unga fakakātoa ia mo e pa’anga ‘e 4

mano, 'e 5 mano, 'oku 'i ai mo e me'a ia ko e fakame'ite, me'a'ofa 'oku lau mano mo ia, 'oku 'i ai mo e me'a ko e naunau peito 'oku ...

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea kau ki'i fakatonutonu atu mu'a Sea.

Siaosi Pohiva: Sea ko e fakatonutonu mai eni mei fē ko e peesi eni 'oku ou lau atu eni mei he peesi ...

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Ko e fakatonutonu atu eni he me'a ko ena 'oku ne lolotonga lau mai ko ena e keita me'atokoni mo e, 'a ena ko ena 'oku ke lolotonga lau mai he fakaikiiki 14. Sea ko e talu e tu'u 'a e patiseti mo ene tu'u 'a e ngaahi me'a ko eni ai, ko e fehiki'aki pē mo e tukuhifo pea 'oku ou tui 'oku mea'i ia 'e he kau Minisitā ko eni na'a nau 'i he Pule'anga kuo 'osi...

Siaosi Pohiva: Minista kātaki 'o me'a ki lalo.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ... Ko e kau Minisita ko ia 'o e 'aho ni na'a nau ōmai 'o muimui he me'a tatau ko ē. Ko e me'a na'e 'osi fokotu'utu'u pē ia 'i he patiseti Sea, pea ko ia 'oku ou kole atu, ko e hā koā e me'a 'oku pehē ai e loto lolotonga ko ia ko ē 'oku fononga e, ko e hā e me'a 'oku maumau, kapau 'oku pehē 'oku fu'u lahi, tala mai ke tukuhifo ...

Siaosi Pohiva: 'Oua te ke hoha'a.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ...pea kapau 'oku pehē 'oku fu'u si'isi'i pea tukuhake. Ka na'e 'osi 'i ai pē ia Sea, ko 'eku fakatonutonu ia Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

Siaosi Pohiva: Me'a ki lalo kae ...

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: 'Oku 'ikai ke ke kau koe he me'a ki lalo ko e Sea te ne fakatnutonu mai ke u me'a ki lalo. Me'a koe ki lalo kapau 'oku ke pehē ke ke me'a ki lalo.

Sea Komiti Kakato: Mālō, mālō me'a mai Tongatapu Fika 1. Ko e founa ngāue pē ia na'e tokoni mai ai e 'Eiki Minisitā, me'a mai koe.

Siaosi Pohiva: Mālō. 'Oku 'ikai ke tau pehē ke tau hokohoko fai ai pē ha me'a na'e fai mai mei mu'a, 'e fakatatau 'etau ngāue ki he tu'unga 'oku 'i ai 'a e fonua, pea ko e 'uhinga ia e fakataulama ko eni Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea kau toe ki'i toe tokoni pē.

Siaosi Pohiva: 'Oku ou tātānaki hifo Sea 'oku a'u 'o 1 miliona 'a e me'a ko eni.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e fatongia 'eni 'o e 'Ofisi Palēmia mo e 'Eiki Palēmia ke talitali ha kakai pea mo ha 'a'ahi, mo ha fatongia 'oku fakahoko 'e he 'Eiki Palēmia. 'Osi mahino ia ko e ngāue ia ke fai.

Sea Komiti Kakato: Mo'oni ia.

Siaosi Pohiva: Sea, kae 'ai 'o ki'i fakapotopoto.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'A ia ko e fokotu'u mai 'e he Fakafofonga ke to'o?

Siaosi Pohiva: Kuo 'alu ia 'o 1 miliona. Kātoa ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e ngaahi fatongia anga maheni pē ia kuo pau ke fakahoko.

Siaosi Pohiva: 'Oku kehe pē eni ia mei he *hospitality*, ko e me'a eni 'oku ui ko ē ko e fakaneifua, talamai anga pē ko e hā e me'a 'oku ui ko e fakame'ite.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ko e toki tukuhifo 'aku eni ia mei he tu'unga ko ē na'e 'i ai e Pule'anga kimu'a, na'e 2 miliona ia, pea nau toe o 'o nofo hotele pe 'i Tonga ni.

Siaosi Pohiva: Ka 'oku 'ikai ke fiema'u ke tau hokohoko kapau 'oku ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e fakapotopoto eni.

Sea Komiti Kakato: 'Eiki Minisitā.

Siaosi Pohiva: To'o e me'a ko e fakame'ite.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Me'a hifo ki lalo he 'oku 'ikai ke ke mea'i e me'a 'oku hoko.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai koe Fakafofonga.

Siaosi Pohiva: Sea ko e fakame'ite, 'e Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Toe pē miniti e 1.

Siaosi Pohiva: Sea ko e fakame'ite 'oku taki taha ala ki hono kato.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea 'oku 'i ai e ki'i me'a ia 'oku ou fie, 'oku ou kole atu au ki he Fakafofonga pē te u lava 'o tokoni atu ki ai fakamolemole.

Siaosi Pohiva: Sea 'oku 'i ai mo e me'a ia ko e peito, naunau peito.

Sea Komiti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea.

Siaosi Pohiva: Ko e *uniform*, pē ko e teunga, 'oku ngata pē 'i he kau polisi mo e kau sōtia.

Sea Komiti Kakato: Fika 1 mou kātaki, mou laumālie lelei ka tau ki'i mālōlō pea mou me'a mai ke mou mokomoko lelei pea tau ha'u ki ho'omou feme'a'aki.

Siaosi Pohiva: Mālō.

Sea Komiti Kakato: Ki'i mālō ai.

Me'a Sea ki he fokotu'u 'a e pule'anga ke hoko atu 'a e Fale Alea he 4pm

'Eiki Sea: Hou'eiki hangē ko e kole ko eni mei he Pule'anga, fokotu'u mai ke tau hoko atu pē mei he 4 ki he 6 he efiāfi ni. Kole atu ki he kalake ke tau pālōti. Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, kae 'uma'ā e Fale Alea 'o Tonga, ko e ki'i kole pē eni ia Sea, ko hono 'uhinga ko e tu'u ki he kaha'u ke fakafuofua mai mu'a 'a e taimi ko ē 'e lele tu'ataimi ai 'a e Fale, ko hono 'uhingá pē Sea, 'oku 'i ai e ngaahi polokalama makehe 'a e matu'a ni 'oku fakahoko pea 'i he 'aho ni na'e 'osi fanongonongo 'i he lētiōó, pea 'oku toe fanongonongo toloi, pea 'oku hokohoko atu 'i he uike ni mo e uike kaha'u ko e 'uhinga kae lava fai ha fua he fetukuaki takai holo ke palanisi pē ngaahi taimi tēpile Sea ko hono 'uhingá pē ko hono fanongonongo 'i he lētiōó, kapau ko e efiāfi ni pē pehē ai pē toenga ko eni kae lava ke fetukuaki, ko e ki'i kole pē ia Sea, anga 'a e faka'uto'uta 'a e Pule'anga, ...

<005>

Taimi: 1555-1600

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea ko u fakamālō pē au ki hono 'ohake e kaveinga ko eni. Ka ko Fika 1 foki na'e me'a mai 'o talamai ko hotau fatongia totonu eni ke fai, 'a ia kapau 'e 'i ai ha mou fanga ki'i polokalama 'oku 'osi fokotu'utu'u 'oku ou kole atu, mou laumālie lelei pē 'o toe ki'i holomui atu ia ka tau hoko atu 'etau ngāue Sea mālō.

Mateni Tapueluelu: Sea fakamolemole he fokoutua tu'o ua hake. 'Oku saipē ia Sea ko e 'uhinga na'e fanongonongo 'a e me'a 'o kaniseli ko e 'uhinga eni ia kapau ko e fokotu'utu'u ia ke lele pehē atu he toenga ko eni 'o a'u atu ki he uike kaha'u pea fakahoko mai mu'a Sea ko e 'uhinga kae fokotu'utu'u pehē 'emau polokalama, he 'oku 'osi fokotu'utu'u ia ke lele 'i he 'osi ko ē 'a e Fale Alea 'i he pō kotoa, ko e anga ia e fakakaukau. Ko e 'uhinga pē ia kapau ko e poo ni pē pea 'oku sai, ka kapau leva 'oku pehē kātoa he tu'u ko eni 'oku sai pē ia ko e koloa pē ke mau seti mautolu ke tonu mālō Sea.

Siaosi Pohiva: Sea fakamolemole pē Sea ka u ki'i fakahoha'a atu. Mo'oni ia ko e motu'a ni na'e fakahoha'a ki he fokotu'u ko eni. Sea ka kapau 'e loto ki ai 'a e Fale he'ikai te tau li'aki, kuo pau ke tau ō mai 'o ngāue totonu eni ke tau fai, ka ko e 'uhinga pē hoha'a Sea motu'a ni ia hono 'ai ke fakavave'i pehē 'etau ngāue lahi pē ngaahi 'aho tau toki 'osi 'i Sune toe uike tolu mei heni mālō Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fokotu'u atu ke tau pālōti.

'Eiki Sea: Mahalo ko e tali ki he Fakafofonga Tongatapu 4, mahalo pē ko e Tusite mo e Pulelulu uike kaha'u, kae makatu'unga ia ho'omou ngāue he efiāfi ni. Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti. Ko ia 'oku loto ki he fokotu'u.

Semisi Sika: Sea kataki ko e ki'i fokotu'u atu pē 'e taha.

'Eiki Sea: Tongatapu 2.

Fokotu'u Tongatapu 2 ke toki hoko atu e Fale he 6pm

Semisi Sika: Na'a tau angamaheni pē foki he ngaahi taimi atu ko ē ko e fo'i houa 'e 2 poloka, houa 2 mālōlō, houa 2 mālōlō, 'a ia 'oku tau lelei mei he 10 ki he 12, 2 ki he 4. Pea na'e fa'a fai e 'ovataimi ko ē na'a tau toe mālōlō ka tau toki foki mai he 6 ki he 8 'o lelelele ai. Ko e natula ko ē 'o e fo'i lele'i faka'angataha he houa 'e 4 ko u talaatu kuo tau 'osi sio mata heni 'a e ongoongosia 'a e Hou'eiki ko e huke tavale pē Sea. 'Oku ou kole atu ke tau ki'i tākaki ivi he houa 'e 2 hoko mai pea tau foki mai 'o lele'i 'a e fo'i houa 'e 2 lelei kakato mo mohu ivi ko e fokotu'u pē Sea mālō.

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Tapu pē mo e Feitu'una Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā Ngoue.

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Mālō mu'a Sea e ma'u e faingamālie. Hou'eiki ko e fu'u Patiseti ko eni ko e faingofua pē ho mou feme'a'aki ai. Me'a pē ko ē...hangē pē ko e me'a ko ē na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 1 fehu'i mai pē ko e hā e 'uhinga 'a 'ū *cater refreshment* ko ē pea fakamatala atu pē pea 'osi. Ko e peesi 8 Sea, peesi 8 fakamolemole ko e kotoa ia 'o e pa'anga 'i ai 'a e pa'anga *in kind* ai pa'anga 'e 78 miliona ko ia 'Eiki Sea 'a eni 'oku vahevahe mai ko eni 14 mei mu'a kimui me'a felālāve'i pea mo hono *breakdown* 'a e pa'anga ko ia pa'anga 'e 78 miliona ko ia 'Eiki Sea, ko e faingofua atu pē. Ko e hā e me'a 'oku 'eke pea vave pē pea 'osi. Mahalo ko e lahi taha pē ia hono fehu'ia ia ha fanga ki'i me'a fo'ou. Kia au ia he'eku sio he Patiseti ko eni faingofua pē kia au koe'uhí, 'oku 'i ai pē ngaahi me'a ia 'e kumi pē 'a e ngaahi fa'ahinga 'uhinga 'Eiki Sea koe'uhí ke 'i ai ha uesia e Patiseti 'Eiki Sea. Kaikehe fatongia ia 'o e *opposition* kole atu Hou'eiki tau lele pea kapau 'oku tau manavasi'i koe'uhí ko e taimi tau kafataha ngāue pē tautolu pea tuku atu e pa'anga ko ia, ko e talu 'eku hū mai 'a'aku 'oku ou manatu'i he fo'i liliu ko eni 'Eiki Sea pē 'oku 'i ai ha me'a pehē pē 'ikai 'Eiki Sea, ka 'oku ou fokotu'u atu tau lele mu'a 'etau ngāue, kapau ko 'etau Tohi Tu'utu'uni kapau 'e kau mo 'apongipongi he Falaite, tau lele he Falaite kole mai ki he 'Eiki Palēmia tuku e Kapineti ka mau ōmai ke tau lele e Fale.

Pālōti ki he fokotu'u pē 'e hoko atu e Fale he 4 pm pē ko e 6pm

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e fokotu'u 'oku ua, fokotu'u mei he 'Eiki Minisitā Pa'anga ke tau hoko atu 'i he 'osi pē 'etau tuku ko eni. Fokotu'u mei he Tongatapu 2 ke tau toki hoko atu 'i he 6:00 efiāfi. Kole atu ki he Kalake tau pālōti. Ko ia 'oku tau loto ke tau hoko atu 'i he 4:00 katai fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e 'Eiki Minisitā Mo'ui, Penisimani 'Epenisa Fifita, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, loto ki ai e toko hongofulu mā tolu 13.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ki he fokotu'u e Tongatapu 2 ke tau hoko atu 'i he 6:00 fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Taulangi Fakahau...

<007>

Taimi: 1600-1605

Kalake Tēpile: ... Mo'ale Finau, Veivosa Taka, Saia Piukala. 'Oku loto ki ai e toko 8.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki. 'Oku mahino e tu'utu'uni e Falé mou me'a hake ke tau kelesi.

Kelesi